
BEZDĚZ

VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK ČESKOLIPSKA

3/1995

ČLÁNKY A STUDIE

ÚVOD

Vážení čtenáři,

dostává se Vám do rukou další nový sborník Bezděz, nesoucí v roce 1995. Protože se řada sborníků Bezděz pomalu rozrůstá a zejména proto, že v letošním roce připravujeme k vydání sborníky dva, rozhodli jsme se pro číslování jednotlivých svazků. Tento svazek má číslo 3, protože číslo 1 ponese Bezděz 1990, číslo 2 loňský Bezděz 1994. Pročíslováním Bezdězu se odstraní i mnohá nedorozumění, zapříčiněná tím, že v letech 1991 - 1994 Bezděz nevyšel, ale tato skutečnost nebyla na první pohled ve sborníku nijak patrná. Zavedením číslování se tedy zlepší orientace po již vydaných svazcích Bezdězu.

Redakční rada

TŘI PŘÍSPĚVKY K POČÁTKŮM MĚSTA KRAVAŘ

Miloslav Sovadina

Historii městečka Kravaře je věnována ze strany historiků zasloužená pozornost již více než šest desetiletí. Před několika lety shrnul výsledky dosavadního bádání Jan Smetana v syntetizující studii, v níž rozebral všechny aspekty vývoje osídlení Kravařska od nejstarších archeologicky doložených počátků v polovině 12. století, přes vznik městského centra v Kravařích s širokým okruhem k němu náležejících vsí v okolí, až po sekularizaci původního církevního majetku doksanského kláštera ve 14. a v 15. století (Smetana 1990, 43 - 85).

Aby čtenář získal představu, k čemu budou směřovat zde publikované připomínky, zrekapitulují krátce výsledky studie J. Smetany:

Sídelní komora v okolí Kravař vznikla v průběhu 12. století, z jehož 2. poloviny pocházejí nejstarší archeologické nálezy z této lokality. Již před rokem 1175 získal premonstrátský klášter v Doksanech dvůr Radoušov, ležící na místě dnešní osady Víška u Kravař. Tento dvůr směnili klášter v letech 1175 - 1178 s Chřenem, synem mělnického probošta Juraty, za jeho statek v Kravařích a k němu patřící lesní újezd. V následujících dvaceti letech kupoval doksanský klášter další části Kravař a postupně tak sceloval kompaktní statek. Od Divíše, příbuzného již řečeného Chřena, koupil klášter za 25 hřiven stříbra půdu v Kravařích, přičemž pravděpodobně od něj získal zpět směněný Radoušov. Od Beznaty koupil za 22 hřiven stříbra celou část jeho dědictví. Od Mojmíra, Beznatova příbuzného, získal klášter jeho část za 18 hřiven a od jeho bratra Oblše dvě části jeho práva ve Vitoslavicích za 36 hřiven stříbra. Vitoslavice byly sídlištěm řemeslnického charakteru a jsou lokalizovány na základě archeologických nálezů na úpatí Ronova, asi 1,5 km jihovýchodně od Kravař. V Radoušově, nynější Víšce, byla tehdy kaple sv. Klimenta, zničená ve třicetileté válce, doložená až pozdním dokladem z roku 1713 a místní tradicí. Klášter tak získal rozsáhlý majetek, který je v listině z roku 1226 vymezen hranicemi, jež tvořila cesta, vedoucí u Úštěku přes zaniklou osadu Týnec (položenou snad v prostoru křižovatky cest

z Kravař do Úštěku a z Blíževedel do Konojed), Kravaře a Stvolínky k osadě Stráž nad řekou Ploučnicí. Severní hranici tvořila Ploučnice. Na západě byla hranice vytyčena znameními a třemi skalkami, o nichž se lze domnívat, že jimi byly míněny dnešní Dubí hora, Skalky na východním úpatí Binova a Strážný vrch u Merboltic.

V průběhu 13. století se začaly Kravaře měnit ve středisko zdejšího osídlení a získávaly některé atributy města. Roku 1263 se mluví o fojtovi a měšťanech z Kravař. Lze tedy předpokládat, že Kravaře již existovaly jako město alespoň v institucionálním smyslu. Městské právo bylo v této první fázi vytváření města zřejmě ale spjato s jednotlivými osobami, nikoli s konkrétním sídlištním areálem. Jednotliví měšťané se usazovali jak v Kravařích, tak v sousedním Radoušově a vytvářeli tak sídelní komplex městského typu ve smyslu institucionálním a individuálním. Proces vzniku města ve smyslu urbanistickém se však teprve postupně rozvíjel spolu s vytvářením města ve smyslu ekonomickém. Jestliže v papežské listině z roku 1276 jsou Kravaře označeny jako ves s trhem (což odpovídá specifické terminologii papežských listin, která ne užívá termínu "civitas" ani pro sídliště, která jimi bezpečně byla), jsou v listině Přemysla Otakara II. z roku 1276 již označeny jako město s týdenním trhem a s městskými právy, jako mají Litoměřice.

V souvislosti s formováním Kravař jako města docházelo také ke koncentraci osídlení. V tomto procesu zanikla řemeslnická osada Vitoslavice, jejíž funkci nyní převzaly samotné Kravaře, které se postupně vyvíjely i po stránce urbanistické. Charakteristickým znakem města se stalo rozlehlé trojúhelníkové náměstí s kostelem Narození P. Marie ve východním vrcholu trojúhelníku. Celková dispozice městského areálu Kravař naznačuje, že Kravaře jako město vznikaly na základě plánovitého vyměření, ke kterému došlo teprve na určitém stupni jejich vývoje, nejspíše mezi léty 1263 - 1273.

Postupné vytváření města bylo současně doprovázeno dotvářením struktury osídlení v okolí Kravař. Kravařští měšťané se sami aktivně podíleli na kolonizačním procesu, např. na statcích doksanského kláštera v Nových Kopistech a Koryšicích nebo při založení města Bezděz. Je tedy pravděpodobná i jejich spoluúčast na kolonizaci území mezi Kravařemi a Ploučnicí. Ještě ve 2. čtvrtině 13. století byl kravařský újezd osídlen pouze po obvodu, z roku 1273 pocházejí z této oblasti další tři toponyma. Během let 1273 - 1276 došlo na Kravařsku k intenzivní kolonizaci, jejímž výsledkem byl vznik řady

nových vsí, z nichž většinu lze lokalizovat, jen několik osad snahám o lokalizaci zatím uniká. Kolonizační proud směřoval od Kravař k severu, podle místních jmen lze soudit, že část z těchto vsí byla dílem německých lokátorů. Kolonizace kravařského újezdu proběhla v poměrně krátkém časovém úseku, kulminujícím v období 1273-1276 a probíhala zhruba současně s dotvářením městského centra v Kravařích. Další dosídlování mělo již jen sporadický charakter. Zastavil se i další vývoj městského areálu, který tak odpovídal ekonomickým a správním potřebám doksanského klášterního dominia.

Po smrti Přemysla Otakara II. byla řada vsí rozchváčena okolní šlechtou a klášter je jen těžko získával zpět. V polovině 14. století potvrdil Karel IV. držbu městečka Kravaře a veškerého příslušenství Hynkovi Berkovi z Dubé a slibný rozvoj Kravař se tím zcela zastavil. Městečko leželo mimo sídla majitelů panství a zůstávalo na periférii jejich zájmů (Smetana 1990, 45 - 68).

K tomuto všestranně doloženému a metodicky bohatému rozboru lze dodat jen několik málo upřesňujících poznámek. Polemizovat lze snad jedině s názorem na získání Kravař výměnou za sousední Radoušov. V následujících třech krátkých úvahách bude tedy podáno jiné možné řešení zisku kravařského újezdu, dále pak upřesnění jeho hranic a nová chronologie jeho kolonizace.

1. Získání kravařského újezdu doksanským klášteřem

Na otázku, jak získal doksanský klášter území kolem Kravař, kravařský újezd, dává zdánlivě jednoduchou odpověď listina pocházející z let 1175 - 1176 (CDB I, č. 285). Strahovský opat Vojtěch, představený doksanských premonstrátek, vyměnil s Chřenem, synem mělnického probošta Juraty, dvůr Raduwisic s úrodou a doplatkem 4 hřiven stříbra za jeho majetek, který měl v Kravařích a za les k němu patřící (pro patrimonio suo, quod habuit in Crawar, et tota silva adiacente). Problémem tu je název dvora: Raduwisic. Část badatelů ztotožňuje tento název se vsí Radovesice u Libochovic (Friedrich - CDB I, 250; Panáček 1983, 562; Pražák 1955, 182; Profous III, 1951, 531; Sedláček 1908, 753; Zápotocký 1973, 18), jiní zase míní, že jde o dvůr Radoušov, ležící na místě osady Víška, která dnes splynula zástavbou s vlastními Kravařemi (Černý 1931, 137; Kristen 1955, 103; Smetana 1990, 50 - 51; Štímák 1938, 709). Nejúplnější výklad,

zdůvodňující lokalizaci původního dvora "Raduwisic" do prostoru dnešní Vísky u Kravař, podal J. Smetana (1990, 49 - 52), který tu snesl řadu argumentů tuto interpretaci podporujících. Přesto však lze shledat i dost důvodů, připouštějících alternativní výklad.

Podívejme se nejprve, jak se místní jméno Radoušov vyskytuje v pramenech. Nejstarším dokladem je již zmíněná listina z let 1175 - 1178 (CDB I, č. 285), kde je v textu užit tvar Raduwisic. Následuje listina Přemysla Otakara I. z roku 1226 (CDB II, č. 286), kde čteme tutéž pasáž s toponymem Raduisic - tedy totéž. Z roku 1263 pochází v Litoměřicích datovaná listina, jejímiž vydavateli jsou rychtář Jindřich, jeho bratr Jindřich, Jindřich Haspergenger a Arnold řečený z Lípy, měšťané z Kravař a také v Radoušově - přidržíme-li se výkladu J. Smetany (1993, 54), který takto překládá větu "cives in Crawar, qui et Raduss". Poprvé se tu objevuje místní jméno Radoušov v souvislosti s Kravařemi (CDB V-1, č. 397). Údajnou konfirmací listiny z roku 1226 je privilegium Přemysla Otakara II. z 13. března 1276 (CDB V-2, č. 807), v němž čteme dvě odlišná toponyma. Na místě, kde je inserována věta o výměně, je opět tvar Raduissitz (respektive Raduissic ve druhém vyhotovení téže listiny). O několik řádků níže je ve výčtu vsí, patřících do kravařského újezdu, uvedeno jméno Raduz (Raduitz), jež by mělo podle některých výše uvedených názorů označovat tutéž osadu, tedy Radoušov. Privilegium Přemysla Otakara II. bylo opět konfirmováno Janem Lucemburským 8. září 1331 (RBM III, č. 1820), přičemž místní jména zůstala ve tvarech jako v předešlé listině.

V listině Karla IV. z 20. března 1348 (Černý 1931a, 9; Černý 1931b, 141) je Radoušov ztotožňován s Kravařemi - oppidi Krawar dicti Radwschow. Také v Libri confirmationum se užívají vedle sebe souběžně oba názvy, Kravaře i Radoušov, přičemž vždy označují Kravaře: roku 1358 Crawaria (LC I, 37), 1383 Krawar (LC III-IV, 151), 1415 Radissow (LC VII, 169), 1418 Krawar (LC VII, 255), 1431 Radussow alias Crawar (LC VIII-X, 163). Zikmund Lucemburský dal 25. října 1436 česky psanou listinou Jindřichu Berkovi z Dubé do držení již přímo městečko Radoušov (Černý 1931a, 15; Černý 1931b, 142). O městečku Radoušov mluví také dohoda probošta doksanského kláštera Děpolta s Jindřichem Berkou z Dubé z 27. května 1457 (Černý 1931a, 17; Černý 1931b, 143). 9. března 1531 vidimoval veřejný notář M. Tomáš Matheol listinu Jana Lucemburského z roku 1331, přičemž ji přeložil do češtiny (s četnými chybami, zejména ve tvarech osobních jmen). V jeho vyhotovení čteme v pasáži o směně

s Chřenem Radaussow dwuor, ve výčtu vsí, náležejících ke Kravařům pak Radsdorff (Pražák 1955, 203). Další český text, který je výtahem z předešlého vidimusu, vyhotovili 6. září 1548 Jan Horák Hazmburský z Milešovky, probošt a děkan kostela sv. Štěpána v Litoměřicích a Jiřík z Kadaně, převor kláštera sv. Michala v Litoměřicích. I zde je použito obou tvarů - Radaušuov dwuor a Radsdorff na stejných místech jako v předešlé listině (Černý 1931b, 146).

Máme tu tedy přehled, jaký vývoj prodělalo místní jméno od 12. do 16. století. Jako nápadný se tu jeví přechod od tvaru Raduwisic, Raduisic, jímž je vždy označován dvůr, který byl roku 1175 - 1178 směněn za Kravaře, k tvarům Raduss z roku 1263, eventuelně Raduz, Raduitz z roku 1276 a zejména pak Radwschow z roku 1348.

Tento vývoj je ale možný. Místní jméno Radovesice (Raduwisic) vzniklo od osobního jména Radověs a označuje ves lidí Radověsových (Profous III, 1951, 532). Dalším vývojem tohoto místního jména bylo možno haplologií dospět ke tvaru Radu(wi)sic - Radusis - Radus. Je však možný i jiný vývoj. Osobní jméno Radúš je hypokoristikon osobního jména Radověs. V tomto případě tedy nejprve převládla domácí podoba osobního jména (Radúš) a od něj pak bylo vytvořeno místní jméno Radúšov, Radoušov. Předpokládaný Radoušov u Kravař tedy mohl mít původně ve 12. století název Radověsice, Radovesice a svrchu naznačeným způsobem se mohlo toto jméno během 13. století transformovat do podoby Radúš, Radoušov. Tím ale není nijak vyloučena možnost, že jde o lokality dvě - Radovesice nad Ohří a Radoušov u Kravař - a jen shodou okolností má jejich název svůj prapůvod ve stejném, byť řídce užívaném, osobním jménu Radověs (Svoboda 1964, 83).^{*} Toponomastika tedy k jednoznačnému vyřešení otázky odpověď nedává.

V této souvislosti je třeba se zmínit o pramenné hodnotě českých vidimusů ze 16. století. Jejich pisatelé byli při překladech středověkých latinských tvarů místních jmen ovlivněni realitou 16. století, kdy se názvů Kravaře a Radoušov užívalo synonymně pro jednu lokalitu a tuto realitu přenesli i do listin z 12. a 13. století. Je tedy zřejmé, že těchto vidimusů pro řešení našeho problému využít nelze.

Dalším argumentem, podpírajícím hypotézu, že dvůr Raduwisic je nutno hledat v blízkosti Kravař, je také údajná existence kostela sv.

^{*} Za cenné rady a laskavou konzultaci tohoto problému děkuji doc. dr. Ludvíku Kubovi z katedry bohemistiky Univerzity J. E. Purkyně v Ústí n. L.

Klimenta, který měl stát ve Vísce. Zpochybňující adjektivum je použito proto, že pobořený kostel sv. Klimenta ve Vísce uvádí pouze duchovenská fase z roku 1713 (TKČ 3 - Dominikál, 1970, 297; Neder 1907, 130), žádný jiný pramen jeho existenci nepotvrzuje. S ohledem na patrocinium sv. Klimenta ale připusťme, že v místech předpokládaného Radoušova kostel stával. Jeho existence je ale pouze dokladem o relativně hustém osídlení v oblasti Kravař a nesevřčí jednoznačně pro lokalizaci Radoušova do sousedství Kravař.

Těsné sousedství Kravař a Radoušova mluví spíše proti hypotéze J. Smetany. Víska, předpokládaný Radoušov, leží totiž zhruba jen 300 metrů severně od dnešního náměstí v Kravařích. Je tu tedy na místě otázka, jaký smysl by měla směna dvou sousedních a tak blízkých statků. Jedinou nespornou výhodou pro doksanský klášter byl zisk lesního újezdu. I kdyby Radoušov při původní směně neležel v tomto lesním okrsku, pak se tam dalšími směnami již roku 1226 jistě dostal, jak vyplývá z popisu hranic kravařského újezdu. Pokud tedy přešel Radoušov při směně v letech 1175 - 1178 do cizího držení, tvořil v klášterních statcích enklávu, kterou bylo nutno dalším krokem v postupném scelování majetku teprve získat. Jeho znovuzískání ostatně předpokládá i J. Smetana (1990, 50, 52), v pramenech však nikde doloženo není. Víme-li z jiných příkladů (Pražák 1955, 183), že klášter cílevědomně sceloval a zaokrouhloval svoji držbu, přičemž se zbavoval vzdálených, rozptýlených a osamocených statků a za ně získával vhodné statky poblíž svých větších držav, pak postup uplatněný při směně Kravař a Radoušova by byl ojedinělým a netypickým.

Po celkovém zhodnocení všech fakt je možno pro identifikaci Radoušova připustit dvě základní varianty. První odpovídá pojetí J. Smetany, druhou hypotetickou možnost lze zformulovat takto: V letech 1175 - 1178 směnil doksanský klášter svůj dvůr v Radovesicích u Libochovic za kravařský újezd. Toponymum Radovesice objevují se ve dvou nejstarších dokladech 1175 - 1178 a 1226 (CDB I, č. 185; CDB II, č. 286) a v konfirmacích z roku 1276 a 1331 (CDB V-2, č. 807; RBM III, č. 1820) vždy označuje původní dvůr doksanského kláštera. Ves Kravaře s rozptýlenou nesouvislou zástavbou byla rozložena po obou březích Bobřského potoka, přičemž v levobřežní části stál kostelík sv. Klimenta. V procesu konstituování Kravař jako města se městské osídlení koncentrovalo ve vyšší poloze na pravém břehu, zatímco osídlení na levém břehu si zachovalo ves-

nický charakter a tato osada začala být během 13. století nazývána Radoušov. Toto jméno se poprvé objevuje roku 1263 (CDB V-2, č. 397). Zdejší kostel sv. Klimenta sloužil obyvatelstvu do té doby, než jeho funkce poklesla po založení kostela Narození P. Marie v Kravařích. Těsné sousedství Kravař a Radoušova a navíc možná i povědomí o původní jednotě osídlení způsobily, že obě toponyma začala být používána pro označení jedné a téže lokality - Kravař. V souvislosti s tímto posunem začala být předměstská osada, dřívější Radoušov, označována od 14. století Víška, respektive německy Dörfel (Profous IV, 1957, 354).

Která z obou naznačených možností odpovídá skutečnosti, je těžko rozhodnout. Obě varianty mají rovnocenné množství hypotetických, nedoložených tvrzení, obě mají svá úskalí. Osobně se přikláním k druhé variantě, ale objektivně posuzováno, ani názor J. Smetany nelze zcela zavrhnout.

2. Vymezení kravařského újezdu

Směnou s Chřenem získal doksanský klášter v letech 1175 - 1178 ves Kravaře a k ní náležející lesní újezd - "Crawar et tota silva adtinnente, que vulgari vocabulo circuitus vocatur" (CDB I, č. 285). V další listině Přemysla Otakara I. z roku 1226 (CDB II, č. 286) jsou hranice tohoto lesního újezdu popsány: "Crawar et omni silva attinnente a signis Obless usque ad Scalca et iterum Scalca et tercium Scalca, deinde via ducens in Týnec, postea in Stuolenic, inde in Strasé ac sic in Pulsnice rivum".

Julius Lippert interpretoval hranice kravařského újezdu velmi volně a zahrnul do nich Skalku u Kravař, Nový Týnec u Úštěku, Stvolínky, severní hranici pak vymežil řekou Ploučnicí s oběma Policemi (Lippert 1898, 323). J. V. Šimák však upozornil na to, že jde o omyl, hledá-li se pod jmenovanými Skalkami nynější ves Skalka u Kravař. Hranice újezdu je podle něj zcela bez problému na jižní a východní straně, kde ji tvořila cesta ze vsi Týnec do Stvolínek, přičemž obě tyto vsi však ležely mimo újezd. Dále pak cesta procházela po východním úpatí Kozlu (598 m) a přes Stráž u České Lípy k Ploučnici. Na západní straně byla hranice lesnatá a byla vymezena pouze třemi skalkami v okolí Dubí hory a znameními na stromech. Zaniklou ves Týnec lokalizoval Šimák do prostoru křižovatky cest

z Úštěku do Kravař a z Konojed do Blíževedel (Šimák 1921, 171; Šimák 1938, 709). V lokalizaci Týnce se se Šimákem shodují také Fr. Roubík, M. Zápotocký a J. Panáček (Roubík 1959, 86; Zápotocký 1973, 19; Panáček 1983, 560; Panáček 1985, 293; Panáček - Gabriel 1983, 149). J. Panáček však současně upozornil, že povrchový archeologický průzkum předpokládané lokality existenci osídlení zcela nepotvrdil (1983, 560).

Na základě nových poznatků upřesnil hranice kravařského újezdu J. Smetana. Hranici na jihu, jihovýchodě a východě kravařského újezdu ponechal beze změn až na poslední orientační bod, ves Stráž. Ta, jak zjistil J. Panáček (1980, 120 - 121), není identická s dnešní osadou Stráž u České Lípy, nýbrž jde o zaniklou ves, která ležela 4,5 km západně od České Lípy na levém nebo pravém břehu Ploučnice pod Mlýnským vrchem (321 m). J. Smetana však hlavně upřesnil západní hranici újezdu, kde identifikoval v listině uváděné skalky jako tři výrazné vrcholy se skalními útvary, snad dnešní Dubí horu (463 m), Binov (543 m) a Strážný vrch (609 m), které tvoří výraznou linii od Kravař k severu k Ploučnici (Smetana 1990, 47 - 48).

Soudím však, že lze v této hypotéze jít ještě dále a vyslovit předpoklad, že Skalky, uváděné v listině z roku 1226 byly určité místními jmény, nebyly to jen všeobecné pojmy pro drobné terénní útvary, jak soudí J. V. Šimák a ještě i J. Smetana (Šimák 1921, 171 - 173; Smetana 1990, 47 - 48). Všeobecné pojmy - cesty, řeky - jsou v listině vždy důsledně latinské (na to upozornil již J. Panáček 1983, 560); mimo to u výrazu "Skalka" není ani jinak dosti běžná poznámka, že jde o lidový nebo domácí výraz.

Oronymum Skalka se v okolí Kravař objevilo znovu v 16. století. Roku 1538 se projednával spor Beatrice z Kolovrat, majitelky Kravař, s Vilémem Konojedským z Pojetic na Konojedech o Široký les mezi Konojedy a Kravařemi. Široký les se rozkládal mezi oběma lokalitami, na severním úpatí Dubí hory. Kravařští svědkové při vytyčování hranic několikrát použili názvu Skalka pro výrazný terénní útvar, který pro ně byl orientačním bodem. Současně se dovolávali majestátu Jana Lucemburského, kde byly hranice vymezeny již citovaným odstavcem z listiny z roku 1226. Jejich odpůrci z Konojed naproti tomu namítali, že se nedá z listiny vyrozumět, na kterou Skalku se vymezení hranic vztahuje (AČ 30, 65 - 68).

Oronymum Skalka se také objevilo roku 1548 ve sporu mezi Zdislavem Berkou z Dubé a Anežkou z Helfenštejna o hranice mezi

Kravařemi a Blíževedly (AČ 30, 137). V tomto případě je zřejmé, že kravařští svědkové označovali názvem Skalka vrchol, pro který jiný ze svědků, Fridrich z Ústí, užil jména Hora Chotejčínská. Tento vrchol lze ztotožnit s dnešní Dubí horou, 2,5 km jihozápadně od Kravař a 2,5 km severozápadně od Blíževedel. Skalkou byla tedy nazývána hora s obnaženou vrcholovou skálou. Je proto možné spolu s J. Smetanou předpokládat, že i ostatní v listině uvedené Skalky jsou názvy podobných kopců, které tvořily výrazné orientační body na západní hranici újezdu.

Určité korekce či upřesnění lze provést také na průběhu jižní a východní hranice, tedy na trase cesty Týnec - Stvolínky - Stráž. Detailním průběhem této cesty se dosud nikdo do podrobností nezabýval. Zmiňuje se o ní J. V. Šimák (1921, 172), J. Smetana (1990, 59) naznačuje, že vedla přes Kravaře, a to při západní straně náměstí, jehož tvar tím ovlivnila. Ač to přímo neříká, lze z tohoto náznaku usuzovat, že měla pokračovat dále na sever a překročit Bobří potok do Vísky.

Kromě již citované zmínky z roku 1226 jsou všechny další zprávy o této cestě velmi mladého data. Roku 1548, když se řešil spor o hranice mezi Zdislavem Berkou z Dubé a Anežkou z Helfenštejna, zmiňuje se komise o cestě, která vede z Úštěku do Týnce a do Radoušova a dále o "silnici královské, (která) do Radoušova jde" (AČ 30, 138, 139). Komise se pohybovala v prostoru mezi Dubí horou, Blíževedly a Kravařemi. Dalším pramenem je až mapa josefského vojenského mapování z roku 1782. Na její sekci 27 lze zjistit komunikaci, jdoucí z Lukova u Úštěku k severovýchodu ke Kravařům. Mezi Dubí horou a Blíževedly se tato cesta kříží s cestou z Konojed do Blíževedel (tedy asi v místě předpokládaného Týnce) a pokračuje dále severně od Blíževedel po severozápadním úpatí Ronova, odkud klesá k Bobřímu potoku, který přechází mezi Sezímkami a Stvolínkami, zhruba v místech nynějšího mlýna. Od této komunikace sestupuje do Kravař odbočka, která do městečka vstupuje stejně jako nynější silnice. Kravaře opouští na jižním cípu (jižně od kostela) a po pravém břehu Bobřího potoka vede k Sezímkám, kde se v místě přechodu přes Bobří potok spojuje s hlavní komunikací.

"Stará zemská silnice", vedoucí do Blíževedel a Lukova, je vzpomínána i v popisu hranic Kravař a Vísky z roku 1839 (SOkA Česká Lípa, AM Kravaře, inv. č. 43). Vedle této komunikace je tu ale zmiňována ještě tzv. Querstrasse. Podle kravařských kronikářských

záznamů z poslední čtvrtiny 19. století je jako "alte Querstrasse" označována cesta, vedoucí z Lukova do Sezímek (SOkA Česká Lípa, AM Kravaře, inv. č. 6 - Siroťčí kniha, fol. 526). Další kravařská kronika z let 1923 - 1937, popisující komunikace v Kravařích, mluví o tom, že roku 1813 nebyla ještě postavena nová říšská silnice Louny - Litoměřice - Česká Lípa, a proto ruská vojska táhla po staré silnici na úpatí Ronova. Tato zanedbaná silnice se ještě v době zápisu do kroniky nazývala "Russenstrasse" (SOkA Česká Lípa, AM Kravaře, inv. č. 29). V identickém textu konceptu tohoto zápisu je toto označení upřesněno v tom smyslu, že "Russenstrasse" se též nazývá "Querstrasse" (SOkA Česká Lípa, AM Kravaře, Podklady ke kronice 1914 - 1931, inv. č. 105). Konečně na katastrální mapě je cesta vedoucí z Kravař po pravém břehu Bobřího potoka do Sezímek označena jako "der grade Weg" (SOkA Česká Lípa, AM Kravaře, inv. č. 96).

Tyto, byť velice mladé údaje, popisují a potvrzují zobrazení na mapě z roku 1782. Vzhledem k tomu, že základní trasa je stále vedena po linii Úštěk - (Týnec) - Stvolínky, je zřejmé, že je tu zachycena i trasa staré cesty ze 13. století. Průběh této cesty přes Kravaře mohl mít dvě varianty:

- 1/ Stará cesta procházela nad původními Kravařemi po úpatí Ronova. Teprve v době, kdy se Kravaře staly tržní vsí a posléze městečkem, oddělila se od této trasy odbočka, sestoupila do Kravař, prošla městečkem a opět se vrátila k hlavní trase.
- 2/ Trasa staré cesty procházela přes Kravaře a teprve v průběhu času, snad až v poměrně mladší době, vznikla spojka, tzv. Querstrasse, jdoucí poněkud výše mimo Kravaře nad obloukem starší komunikace. V každém případě však původní stará cesta vedla od Týnce přes Kravaře do Stvolínek po pravém břehu Bobřího potoka po úpatí Ronova. Přitom je pravděpodobné, že nějaká komunikace jistě vycházela i ze severního cípu kravařského náměstí do Vísky, např. vedlejší cesta, spojující středisko dominia s vesnicemi Janovice, Heřmanice, Valteřice a s osídlením v údolí Ploučnice (Horní a Dolní Police, Bělá, Stoupno).

Další průběh staré cesty ze Stvolínek k Ploučnici již není možno ani z pozdních pramenů upřesnit. Nejpravděpodobnější se jeví trasa, která na vojenské mapě z roku 1781 (sekce 28) vedla ze Stvolínek k severovýchodu k dnešní obci Kozly, poté obešla vrch Kozel po jeho východním úpatí a sestoupila přes dnešní Stráž u České Lípy

k Ploučnici proti Mlýnskému vrchu, tedy v místech, kam J. Panáček lokalizoval ves Stráž (Panáček 1980, 120 - 121).

3. Osídlení kravařského újezdu

Osídlení kravařského újezdu lze dobře sledovat z prvních dvou nejstarších dochovaných listin z let 1175 - 1178 a z roku 1226 (CDB I, č. 285; CDB II, č. 286). Celý rozsáhlý újezd byl v poslední třetině 12. století osídlen pouze na jižním okraji, kde jsou výslovně jmenovány Kravaře a Vitoslavice, lokalizované na západní úpatí Ronova (Gabriel - Smetana 1982, 509; Panáček 1983, 560 - 561; Panáček 1985, 293; Panáček - Gabriel 1983, 149; Smetana 1990, 46, 51). V listině z roku 1226 zmiňované vsi Týnec, Stvolínky a Stráž ke kravařskému újezdu nepatřily, ačkoli u Týnce připouští někteří autoři, že byl součástí kravařského zboží (Panáček 1983, 561). Týnec je však zmiňován pouze jednou roku 1226 a v pozdějších soupisech vsí náležejících ke Kravařům již uveden není. Na severu při Ploučnici lze již v první třetině 13. století nebo krátce poté předpokládat existenci obou Polic, Horní a Dolní (Panáček 1983, 561).

Po těchto zprávách, pocházejících z první třetiny 13. století, není po téměř 50 let žádných zpráv o dalším vývoji kravařského újezdu. Až v ochranném privilegii papeže Řehoře X. z 15. května 1273 (CDB V-2, č. 704) jsou uvedeny některé vsi z této oblasti. Kravaře samotné jsou označeny jako ves s trhem (villa Crawar cum foro), dále jsou jmenovány ještě vsi Janovice (Ianesdorp), Heřmanice (Hermanesdorp), a Police (Palicz). O tři roky mladší listina Přemysla Otakara II. z 13. března 1276 (CDB V-2, č. 807) již mluví o 13 lokalitách. Vedle již dříve uvedených Janovic, Heřmanic a obou Polic jsou tu vsi zcela nové. Lokalizovat lze vsi Radoušov (Raduz, Raduitz), Velkou Javorskou (Iawor, Jawor), Valteřice (Waltersdorff), Bělou (Belin) a Stoupno (Schirp, Schup). Další čtyři vsi Grune, Nowosedli, Podor a Schonenwelt lze lokalizovat jen přibližně (Panáček 1983, 562 - 565).

Fakt, že během tří let lze v kravařském újezdu zjistit 9 - 10 nových osad (není jisté, zda Polici z roku 1273 lze považovat za jednu ves, nebo souhrnné označení obou Polic), opravňuje pochopitelně k názoru, že tu došlo v letech 1273 - 1276 k intenzivní kolonizační činnosti, jejímž výsledkem bylo založení desítky nových vsí (Smetana 1990, 65).

Konfirmací Přemysla Otakara II. z 13. března 1276 se již historická literatura nejednou zabývala. Byly vysloveny názory o zpadělání buď listiny, která byla předložena ke konfirmaci (Kristen 1955, 110), nebo o aktuální úpravě samotné konfirmace (Pražák 1955, 168). Novému zkoumání podrobil tuto listinu před nedávnem Z. Sviták, tentokrát v souvislosti s dalšími listinami doksansko - litomyšlského diplomatického okruhu a s listinou ze 16. května 1282 (RBM II, č. 1275), kterou doksanský klášter získal zpět od Bohuslava ze Žernosek ves Janovice (Sviták 1991, 7 - 13). Po podrobném diplomatickém rozboru (kterým autor dokázal, že možnosti diplomatiky při interpretaci pramenů nejsou zdaleka vyčerpány) dospěl Z. Sviták k závěru, že text konfirmace vznikl až v období po roce 1276 a před 16. květnem 1282 (Sviták 1991, 13). Toto zjištění otevírá nové možnosti v hodnocení kolonizační činnosti na Kravařsku. Dosud bylo nutno klást kolonizační expansi do neuvěřitelně krátkého období tří let 1273 - 1276, což sice mohlo vyvolávat určité pochybnosti, avšak tradiční interpretace pramenů jinou možnost nedávala. Nyní lze období intenzivního osídlování kravařského újezdu prodloužit zhruba do počátku roku 1279, tedy minimálně o další tři roky. Doksanský klášter tak měl dostatek času k tomu, aby využil probíhající kolonizační vlny k zasídlení dosud řídky osídleného kravařského újezdu. Toto období rozkvětu skončilo smrtí Přemysla Otakara II. roku 1278 a pokud po určitou dobu ještě doznívalo, vzalo za své zcela jistě za "zlých let" braniborské okupace a bojů mezi jednotlivými politickými proudy české šlechty.

Kolonizací kravařského újezdu bylo založeno v prostoru, vymezeném nám již známými hranicemi, 13 nových vsí. Není zde třeba pokoušet se o lokalizaci vsí dosud neurčených, neboť rozbor J. Panáčka není možno za současného stavu bádání nijak zpřesnit (Panáček 1983, 559 - 566). Je ale třeba se zmínit o tom, že kravařský újezd jako celek se také vyvíjel a měnil své hranice. Jestliže podle listiny z roku 1226 tvořila severní hranici řeka Ploučnice, pak v 70. letech 13. století byla tato hranice překročena, neboť prokazatelně dvě z osad, jež patřily ke Kravařsku, totiž Stoupno a Bělá, leží na pravém, tedy severním břehu Ploučnice.

Protože prameny 1. poloviny 14. století nepřinášejí žádné nové zprávy o dalším rozvoji kravařského újezdu, lze se domnívat, že na počátku 80. let 13. století nejen skončila kolonizační činnost, ale i expanse do nejbližšího sousedství. Naopak, již v 80. letech 13. století

se začínalo dříve kompaktní území drolit a jednotlivé vsi přecházely, asi ne vždy legálním způsobem, do držby světské šlechty.

Dlouhodobý zájem historiků o Kravaře a kravařský újezd přinesl pozitivní výsledky, takže vývoj tohoto nevelkého městečka do počátku 14. století patří k nejlépe probádaným úsekům jeho dějin. Stále je však možno novými dílčími poznatky obraz dějin Kravařska dotvářet a upřesňovat.

leden - říjen 1994

Literatura a prameny

- AČ: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích, sv. 30: Registra vejpovědní mezní úřadu nejvyššího purkrabství Pražského z let 1508 - 1577, ed. Václav Schulz, Praha 1913
- AH: Archaeologia historica
- AM Kravaře: Archiv městečka Kravaře, fond ve Státním okresním archivu Česká Lípa
- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
- Černý, V. 1931a: Kolovratské a berkovské listiny ve Státním archivu zemědělském, Praha
- Černý, V. 1931b: Kravaře - Radoušov ve 14. - 16. století, (Několik neznámých listin), Bezděz, 2, 136 - 146
- Gabriel, F. - Smetana, J. 1980: Sídelně historické aspekty vzniku města České Lípy, AH, 5, 131 - 142
- Gabriel, F. - Smetana, J. 1982: K problému existence řemesel na vesnicích ve 13. století, AH, 7, 509 - 515
- Kristen, Z. 1955: Neznámé - zpadělané - znění privilegia Přemysla Otakara I. pro klášter doksanský z roku 1226. Sborník vysoké školy pedagogické v Olomouci, Historie II, Praha, 89 - 110
- LC: Libri confirmationum ad beneficia ecclesastica Pragensem archidloecesim.
- Lippert, J. 1898: Socialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit, Prag - Wien - Leipzig
- Neder, E. 1907: Aus dem Prager Landesarchive, Mitteilungen des Nordböhmischen Excursions - Clubs, 30, 127 - 134
- Panáček, J. 1980: Okřešice, Bošetín a Stráž. (Příspěvek k určení polohy osad), Litoměřicko. Vlastivědný sborník, 16, 117 - 122
- Panáček, J. 1983: Zaniklé osady na panství kláštera doksanského v okolí Kravař, Onomastický zpravodaj ČSAV, (Zpravodaj místopisné komise ČSAV), 24, č. 4 - 5, 559 - 566
- Panáček, J. 1985: Zaniklé středověké osady na českolipském okrese, Z minulosti Děčínska a Českolipska, 4, 279 - 300
- Panáček, J. - Gabriel, F. 1983: Přehled pramenů k dějinám vesnického osídlení okresu Česká Lípa, Historická geografie, 21, 133 - 175
- Pražák, J. 1955: Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace z r. 1276 (Poznámky k dějinám doksanského klášterství ve 12. - 13. století), Sborník archivních prací, 5, 159 - 203
- Profous, A. 1947 - 1957: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, díl I - IV, Praha
- RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
- Roubík, F. 1959: Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha
- Sedláček, A. 1908: Místopisný slovník historický království českého, Praha
- Smetana, J. 1990: Počátky města Kravař v severních Čechách, Folia historica Bohemica, 13, 43 - 85
- SOkA Česká Lípa: Státní okresní archiv Česká Lípa
- Svíták, Z. 1991: Konfirmace Přemysla Otakara II. pro Doksany z roku 1276 ve světle litoměřické listiny z roku 1282, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, 38, 7 - 14
- Svoboda, J. 1964: Staročeská osobní jména a naše příjmení, Praha
- Štímák, J. V. 1921: Tři zašlé osady u Ouštku a zemská stezka u nich, Český časopis historický, 27, 171 - 173

- Šimák, J. V. 1938: Středověká kolonizace v zemích českých, České dějiny I-5, Praha
- TKČ, 1970: Tereziánský katastr český, sv. 3 - Dominikál, ed. Burdová, P. - Culková, D. - Čáňová, E. - Lišková, M.- Rajtoral, F., Praha
- Zápotocký, M. 1973: Pozdněhradištní nálezy z Třebušína. Otázka opevněných sídel z doby rané kolonizace 11. - 13. století na severním Litoměřicku. Litoměřicko. Vlastivědný sborník, 10, 5 - 25

RESUMÉ

Drei Beiträge zur Geschichte der Stadt Kravaře (früher auch Graber genannt).

Miloslav Sovadina

Vorliegende drei kurze Studien knüpfen an eine syntetisierende Studie "Anfänge der Stadt Kravaře in Nordböhmen" von Jan Smetana an, die im Sammelband *Folia historica bohemica* 13 im Jahre 1990 publiziert worden sind. Einige Ergebnisse Smetanas Forschung werden hier ergänzt und präzisiert, oder wird auf eine andere mögliche Erläuterung hingewiesen. Der Inhalt Smetanas Studie wird im Anfang der Studie zusammengefaßt.

1. Erwerb des Sprengels Kravaře von Kloster Doksany

In den Jahren 1175-1176 tauschte das Kloster Doksany seinen Meierhof in Radovesice gegen den Besitz Chřens, des Sohnes des Melniker Propstes Jurata, in Kravaře, und gegen den dazu gehörenden Wald. Einige Forscher identifizieren dieses ursprüngliche Radovesice als das heutige Dorf Radovesice bei Libochovice, andere sind der Meinung, daß es sich um den Meierhof Radoušov handelte, der an Stelle des heutigen Ortes Víska bei Kravaře gelegen war. Die Analyse der historischen Form beider Toponymen brachte keine Erfolge, denn wie der Ortsname Radovesice, so auch Radoušov stammen von dem selben Personennamen Radověs, resp. von seinem Hypokoristikum Radúš, es bestand also die Möglichkeit der Entwicklung aus beiden von ihnen.

Gegen die Meinung, daß der Meierhof des Klosters Doksany in Radoušov war (das vom 14. Jahrhundert auch Kravaře genannt wurde) spricht die enge Nähe beider Lokalitäten: etwa 300 m. Durch bloßen Austausch zwei so nahe gelegener Güter würde der Meierhof Radoušov zu einer Enklave im Klosterdominium geworden, die dann wiederum in die Besitzung des Klosters gewonnen werden müßte. Dieser neue Erwerb von Radoušov ist jedoch in den Quellen nicht belegen.

Es scheint also, daß das Kloster Doksany den Meierhof Radovesice bei Libochovice gegen das Dorf Kravaře mit einer zerstreuter Verbauung beiderseits des Bieberbaches ausgetauscht hat.

In der Verbauung am linken Ufer stand ein Kirchlein-St. Klemens-Kirche. Als sich Kravaře als Stadt konstituierte, konzentrierte sich die Besiedlung am rechten Ufer. Die Besiedlung am linken Ufer hat ihren Dorfcharakter nicht verloren, und man begann sie im 13. Jahrhundert Radoušov zu nennen (zum erstenmal taucht dieser Name 1263 aus). Die Klemens-Kirche diente bis zu der Zeit, da seine Bedeutung nach der Gründung der Mariä-Geburt-Kirche in

Kravaře gesunken war. Die enge Nachbarschaft beider Ortschaften - Kravaře und Radoušov - verursachte, daß man beide Ortsnamen für die größere Siedlung - Kravaře - benützte. Deshalb begann man vom 14. Jahrhundert den am linken Ufer gelegenen Vorort als Víška zu bezeichnen.

2. Abgrenzung des Sprengels Kravaře

Der Waldsprengel, den das Kloster Doksaný 1175-1176 durch Austausch gegen den Meierhof Radovesice gewann, wird in einer Urkunde vom Jahre 1226 mit Grenzen angeführt. Die Interpretation des Verlaufs dieser Grenze im Sprengel Kravaře hat sich stufenweise entwickelt und präzisiert. Die einzige zweifellose Grenze bildete der Polzenfluß im Norden. Die westliche Grenze wurde durch eine Linie gebildet, die drei Lokaltäten Namens Skalka verband. Als Oronym wurde Skalka in der Umgebung von Kravaře auch im 16. Jahrhundert benützt, es erscheint 1538 und 1548. Im Jahre 1548 nannte man so auch den Berg Dubí hora. Alle Skalka sind also Namen für Berge mit einem entblößten Gipfelsel. Smetana identifizierte den Namen Skalka als ausdrucksvolle Gipfel Dubí hora, Binov und Strážný vrch.

Im Süden und Südosten wird die Grenze von dem Weg, der aus Ústěk in das eingegangene Dorf Týnec und dann nach Stvolínky und Stráže führt, gebildet. Týnec wurde früher in Literatur in den Raum zwischen Kravaře, Blíževedly und Konojedy lokalisiert. Die Richtung der Wege in der Umgebung von Kravaře konnten auf Grund der Josefinischen Mapperung 1782, Katastralkarten und jüngeren Archivadokumente näher festgelegt werden. Die Hauptkommunikation führte oberhalb der Ortschaft Kravaře längs des südöstlichen Bergfußes von Ronov, dann sank sie zum Bieberbach und übertrat ihn zwischen Sezimky und Stvolínky. Dieser Weg wurde "Alte Querstraße" oder auch "Russenstraße" genannt, denn hier zogen 1813 die russischen Armeen. Von dieser Kommunikation wich dann nach Kravaře ein anderer Weg ab, der in das Städtchen an Stelle der heutigen Straße von Litoměřice eintrat. Dann bog er am Ringplatz zu der Kirche und südlich davon verließ er wieder das Städtchen Kravaře. Weiter dann führte dieser Weg längs des rechten Ufers von Bieberbach zum Ort Stvolínky, wo er sich wieder an den Weg von Ústěk und Týnec anschloß. Auf der Katastralkarte trägt dieser Weg den Namen "der grade Weg".

3. Besiedlung des Sprengels Kravaře

Am Anfang des 13. Jahrhunderts war der Sprengel Kravaře nur dünn besiedelt, im Jahre 1273 werden nur die Dörfer Kravaře, Janovice, Heřmanice und Police angeführt. Drei Jahre später führt eine 13. März 1276 datierte Urkunde des Königs Přemysl Otakars II. schon 13 Lokaltäten an. Während dieser Zeit - ziemlich kurzer - sind in diesem Sprengel 9 Dörfer hinzugekommen.

Bei der Urkunde vom 13. März 1276 handelt es sich um Konfirmation einer älteren Urkunde vom Jahre 1226, beide Texte sind aber sehr unterschiedlich. Deshalb wurde diese Urkunde schon mehrmals kritisch analysiert. Letztemals analysierte diese Konfirmation Zbyněk Sviták im Zusammenhang mit weiteren Urkunden des diplomatischen Kreises von Doksany und Litoměřice, und mit der Urkunde vom 16. Mai 1282, mit dem Kloster Doksany das Dorf Janovice zurückgewonnen hatte. Auf Grund dieser Analyse kam Sviták zum Schluß, daß die Konfirmation erst im Zeitabschnitt nach 1276, jedoch vor dem 16. Mai 1282 entstand. Damit erweiterte sich der Zeitraum, wo im Sprengel Kravaře die Kolonisation durchlaufen konnte: die neuen Dörfer konnten im Zeitabschnitt zwischen den Jahren 1273-1279 entstehen. Dann hörte die Kolonisation auf, lediglich infolge unruhiger Lage in Böhmen nach Přemysl Otakars II. Tod.

KOSTEL SV. MÁŘÍ MAGDALENY V ČESKÉ LÍPĚ

J. Panáček - F. Gabriel

Úvod

Historik, odkázaný v minulosti pouze na výpověď písemných pramenů, musel často s lítostí konstatovat, že počátky existence objektu jeho zájmu jsou "zahaleny v temnotách". Nepřineseme-li nové prameny, platí tento slovní obrat i o kostele Sv. Máří Magdaleny v České Lípě. S jeho dějinami nás sice písemné prameny seznamují až od přelomu 15. a 16. století, historická literatura však klade vznik objektu již do století 13. a spojuje jej s aktivitou plaského či mnichovohradištského kláštera. Při podrobném hodnocení písemných pramenů pro tuto hypotézu ovšem nenacházíme žádnou oporu.

Dějiny kostela v písemných pramenech

Nejstarší doklad o existenci kostela pochází z roku 1500 (*obr. 1*)^{1/}. S tímto zápisem koresponduje i údaj z makovice věže, publikovaný Willomitzerem (1919, 3), podle kterého požádal opat mateřského kláštera v Plasech 28. 3. 1500 papeže o udělení odpustků každému, kdo pomůže při znovuvýstavbě a udržování kostela Sv. Máří Magdaleny.

Hned časově následující zápis v misálu (*obr. 2*)^{2/} však posouvá existenci svatostánku před rok 1460, kdy měla podle očitých svědků proběhnout oprava kostela Sv. Máří Magdaleny, iniciovaná i na ostatních sakrálních stavbách města Jindřichem Berkou z Dubé. Jistou aktivitu v tomto ohledu potvrzuje i Jindřichův dopis z roku 1469 Hanušovi z Kolovrat, švagrovi a duchovnímu administrátorovi pražského arcibiskupství^{3/}. Autor dopisu však nejenže jmenovitě neuvádí kostel Sv. Máří Magdaleny, ale zmiňuje vyhoření pouze dvou kostelů. V každém případě je však jisté, že za opata Tomáše ze Zbraslavi již kostel nějakou dobu existoval.

Další pramen, zprostředkovaný současně třemi autory (Frind 1878, 307; Paudler 1894, 104; Willomitzer 1919, 4) z Geheime

Missive des Erzbischofs Anton, uložené v arcibiskupské knihovně, uvádí předání plaského probošství v roce 1550 lipské faře za roční plat deseti kop. V roce 1579 podávali k proboštskému kostelu Sv. Máří Magdaleny společně majitelé Lipé, jak dokládá dnes neznámý urbář panství novozámeckého a lipského, vydaný však naštěstí z větší části J. V. Šimákem (1937).

Již méně jistoty máme při interpretaci zápisu v Kriescheho kronice (OA Č. Lípa, fond MÚ Č. Lípa, karton 3, fol. 11) z roku 1582, kde se praví: Ist die Minchskirche bei Milherteich erbawet (worden). Spojení s kostelem Sv. Máří Magdaleny, jak se s ním setkáváme ve starší literatuře (Willomitzer 1859, 7; Bienert, nedatováno, 15; Hallwich 1870, 43) problematizuje skutečnost, že u kostela neznáme žádný rybník, ba jeho existence je velmi nepravděpodobná. Proto již dříve vztáhl uvedený zápis J. Panáček (1986, 114) ke kostelu Sv. Barbory u Zahrádek, který nahradil kostel v nedaleko ležící zaniklé vsi Mnichově s množstvím rybníků v okolí. Odtud pak i označení kostela "Minchskirche". Pozoruhodná je i shoda mezi letopočtem v Kriescheho kronice a na pískovcovém kvádru, zazděném v obvodové zdi hřbitova u Sv. Barbory.

Problematické zůstávají osudy stavby i po celý zbytek 16. století. V početné literatuře (Zoubek 1864; Scheinpflug 1876; Frind 1878; Paudler 1894; Schlegel 1919; Willomitzer 1919) sice uvádějí autoři řadu dat různých oprav a přestaveb, ale často bez udání pramene, takže jejich spolehlivost nelze ověřit. Z hlediska vývoje stavby uvedme stržení starého a výstavbu nového probošství v roce 1671 (Willomitzer 1919, 6), provázenou i opravou kostela. Není vyloučeno, že se tyto úpravy protáhly až do roku 1679, kdy byl vytesán letopočet do stupně oltáře (Zoubek 1864, 49). V roce 1724 poškodil blesk střechu a srazil makovíci sanktusníku, kterou nahradila nová až v roce 1730, vybavená opisy různých listin (Willomitzer 1919, 7). Další opravu datuje deska nad jižním vstupem do kostela k roku 1756⁴. Letopočet pod erbem plaského kláštera na probošství naznačuje, že oprava se dotkla i tohoto objektu. Po zrušení plaského kláštera 9. 11. 1785 císařem Josefem II. došlo následujícího roku i na probošství, jehož majetek připadl náboženskému fondu. Od fondu koupil kostel v roce 1792 majitel panství, hrabě Michal Kounic. Za Kouniců uvádí J. N. Willomitzer (1919, 7 - 8) opravu věže v roce 1843 a důkladnou opravu fasády a položení břidlicové krytiny na střechu v roce 1871. V témže roce zbudovalo Pohřební bratrstvo Hrnčířské ulice se svolením hra-

běte Albrechta Kounice mezi kostelem a lípami kůlnu k ukládání pohřebního vozu (Willomitzer 1919, 7). Ve vlastnictví majitelů velko-
statku zůstal kostel Sv. Máří Magdaleny až do roku 1922, kdy jej od
hraběnky Eleonory Andrassyové, rozené Kounicové, koupilo město
(OA Č. Lípa, fond MÚ Č. Lípa, kartón 960; fond Děkanství Č. Lípa,
kartón 70, Pamětnice děkanství 1797 - 1943, 346 - 347). To pak
provedlo opravy a úpravy v letech 1933 - 1935 s výměnou barevných
oken v posledním roce (OA Č. Lípa, fond Děkanství Č. Lípa, kartón
70, Pamětnice děkanství 1797 - 1943, 348 - 350), 1935 - 1936, kdy se
budovaly schody na kůr (OA Č. Lípa, fond MÚ Č. Lípa, kartón 960),
1941 (OA Č. Lípa, fond MÚ Č. Lípa, kartón 1088) a znovu na sklonku
padesátých let.

Dějiny kostela, jak je dovolují rekonstruovat písemné prameny,
sahají, přijmeme-li ovšem za věrohodné svědectví informátorů opata
Tomáše ze Zbraslavi, někam do šedesátých let 15. století a jeho vznik
do doby ještě starší. Nejstřízlivěji odhadl možnosti písemných pra-
menů A. Paudler (1894, 103), který vznik kostela položil před husit-
ské války, vycházejí asi z toho, že se doba od jejich vypuknutí do roku
1460 nejeví pro založení kostela jako příliš příznivá. Nejprve, stejně
jako jinde v Čechách, táhla krajem husitská vojska, později pak
propukly lužicko vartemburské války. Rovněž ostatní badatelé před-
pokládají založení kostela před husitskými válkami. Jedni, v čele s J.
N. Willomitzerem (1859, 7), kladou zbudování kostela do roku 1253,
druzí víceméně přijímají názor W. Heimricha (1880, 106) o založení
kostela mnichovohradištskými cisterciáky někdy ve 13. či 14. století.
Proti všem třem názorům stojí absence jakýchkoliv zmínek o do-
sazování plebánů do kostela Sv. Máří Magdaleny či donací k němu,
ačkoliv jak u ostatních kostelů v České Lípě, tak i u kostelů na
majetku mnichovohradištských cisterciáků se obojí hojně vyskytuje.
I přes tuto, a domníváme se, že dosti podstatnou námitku, uvádíme
podrobněji druhý a třetí názor na původ kostela Sv. Máří Magdaleny.

J. N. Willomitzer (1859, 7) a po něm další (Zoubek 1864, 49;
Frind 1864, 294; Schlegel 1919, 68; Šimák 1938, 714) datují zbu-
dování kostela do roku 1253 a odvolávají se na A. Sartoria (1700, 266)
podle kterého údajně založil Gerard, opat cisterciáckého kláštera
v Plasech, na blíže neurčeném místě jakousi kapli Sv. Máří Magdaleny.
Ve skutečnosti ovšem A. Sartorius (1700) na uvedené straně žádnou
podobnou zmínku nemá. Mylnost této konstrukce vyvrací ostatně již
B. Scheppl v roce 1744 (Podlaha 1909, 124), když jednoznačně uvedl

kapli Sv. Máří Magdaleny, založenou opatem Gerardem, do souvislosti s patrem tzv. Královské kaple v areálu plaského kláštera.

Druhou hypotézu, která předpokládá založení kostela Sv. Máří Magdaleny cisterciáky z Mnichova Hradiště, předložil prvně W. Heimrich (1880, 106). Již opatrněji ji formuloval F. J. Wunsch (1927, 6) a v nejnovější době i J. Smetana (1979, 588) a F. Gabriel - J. Panáček (1990, 20). Východiskem pro její formulování se stala skutečnost, že nejpozději od roku 1345 existoval kdesi v České Lípě špitál mnichovohradištského kláštera, který v uvedeném roce dokládá "Petrus, provisor hospitalis in Lippa", jmenovaný mezi členy konventu (RBM IV, 808) a dále pak v roce 1390 "frater Marquardus tunc Hospitalis in lypia praepositus" (OA Č. Lípa, fond MÚ Č. Lípa, kartón 380, Městská kronika IV, 611: opisy z tzv. "Geschlossene Stadtbuch") a k době kolem roku 1400 urbář kláštera mnichovohradištského, kde k vesnici Jezvé náleží "Item hospitale in Lipa" (Emler 1884, 20). Hypotéza a priori předpokládá, že kostel Sv. Máří Magdaleny a špitál představují jeden celek, jak jej deklaruje urbář z roku 1579 (Šimák 1937, 174)^{5/}. Na základě toho pak W. Heimrich (1880, 106) dovozuje, že kostel a špitál, v roce 1426 husity zpustošený, připadl po zničení mnichovohradištského kláštera roku 1420 mateřskému klášteru v Plasech. Na rozdíl od W. Heimricha (1880, 106) se F. J. Wunsch (1927, 6) domnívá, že majetek neobnoveného mnichovohradištského kláštera spravoval majitel České Lípy, Hynek Berka z Dubé. On to také byl, kdo v roce 1422, tehdy ještě s mnichovohradištským opatem, a v roce 1423 již pouze sám, dosazuje kněze do kostela v Jezvé (LC VIII, 25; 31), zatímco před rokem 1420 tak činil výhradně toliko opat (LC Ia, 123; Ib,26; II, 77; III - IV, 48, 84; VII, 171, 176).

Problém hypotézy tedy spočívá v zodpovězení otázky, zda jmenování špitálu bez kostela odráží reálnou absenci sakrální stavby nebo její pouhé zahrnutí do existujícího komplexu špitál - kostel, či existenci obou na sobě nezávislých objektů, spravovaných různými patrony. První alternativě odpovídá absence jakýchkoliv zmínek o kostele Sv. Máří Magdaleny, jak jsme ho již uvedli výše. Pravděpodobnost druhé možnosti naznačuje zápis v misálu^{1/} z roku 1500, který naopak uvádí pouze kostel s proboštstvím bez špitálu. Zde ovšem není vyloučena ani třetí varianta, předpokládající, že špitál vznikl u kostela až po roce 1500, zatímco starší, zmiňovaný v letech 1345 - 1400, mohl ležet na ostrově mezi rameny Ploučnice, kde v roce 1586 povstal nový špitál Sv. Vavřince (OA Č. Lípa, fond MÚ Č. Lípa, karton 3, kronika Hanse

Kriescheho, fol. 14), zobrazovaný zde i barokními vedutami města (Cisar 1937).

Hledáme-li optimální model dějin kostela Sv. Máří Magdaleny, odpovídající existujícím písemným pramenům i absencí zmínek v průběhu 14. století, nabízí se toliko jediné řešení. Kostel byl nejpozději od padesátých let 14. století opuštěn a nevyužíván. K jeho opravě se po sto letech rozhodl majitel České Lípy, neboť oba kláštery, kterým starší literatura střídavě založení kostela připisuje a které proto mohly mít na jeho obnově zájem, ležely v troskách a zatímco plaský se potýkal s nouzí, čekaje na svůj druhý vzestup, mnichovo-hradištský již nikdy obnoven nebyl.

Hodnocení stavební podoby kostela

V osmdesátých letech našeho století opravený kostel nedovoluje zcela vytěžit hmotný pramen pro posouzení naší otázky na dobu vzniku a případných přestaveb. Architektonické tvarosloví, presentované čtyřmi dveřními portály, kružbou stejného počtu oken a z konzol vybíhajícími klenebními žebry, datujeme rámcově do pozdní gotiky. Pokusíme-li se však o přesnější datování, narážíme jednak na nedostatek přesněji datovaných analogií, jednak na poměrně značný časový rozsah jednotlivých prvků. Vedle těchto problémů ovšem v plné míře platí i obecné problémy komparace: prostorové odlišnosti a odlišnosti sociálního prostředí. Z toho plynoucí možnosti předjímání vývoje nebo naopak jeho retardace v daném regionu představují problém, který s ohledem na četnost bezpečně datovaných architektonických detailů neumíme spolehlivě řešit.

Jednolodní orientovaný kostel s polygonálním uzávěrem pětibokého presbytáře (*obr. 3; 4*) doplňuje k severní obvodové zdi přiložená budova původně proboštství, dnes děkanství. Hlavní západní průčelí se otevírá lomeným portálem dveří a nad ním prolomeným mladším oknem. Jižní boční průčelí prostupuje mezi opěráky větší a bohatěji pojednaný dveřní portál. V krajních osách prostupují okenní otvory s lomenými oblouky. Obdobně jsou pojednána i tři okna presbytáře. Dnes přístavbou překrytým severním bočním průčelím prochází dveřní otvor z presbytáře, uvozený sedlovým, do kostela obráceným portálem a zazděný vchod do lodě, obrácený na vnější stranu kostela, takže je z něho patrný pouze základní tvar sedlového portálu pod segmentovým záklenkem.

Povšimněme si nejprve okenních otvorů. Prosté oboustranně se otevírající špalety zakončuje lomený oblouk. Od středu klesá na obě strany sešikmený bankál. Pomíneme-li přední jižní okno lodě, vybavené později kružbou dřevěnou, máme k dispozici zadní jižní okno lodě a jižní, jihovýchodní a východní okna presbytáře (*obr. 5*). Otvor dělí prut do dvou dílů, zakončených plným obloukem trojlistů s výrazně vytaženými výběhy, které téměř uzavírají kružnici. Kružby nad nimi náleží podle uplatnění plamének mezi produkty poslední čtvrtiny 14. století, kdy je do české gotiky vnesl Petr Parléř a to, na rozdíl od staršího francouzského pojetí, jako prvek rovnocenný s ostatními úseky kružby (Mencl 1960b, 216). Značnou podobu s našimi okny nalezneme v řešení oken severní kaple cisterciáckého kostela v Sezemicích (Mencl 1960b, 224), datovaných do osmdesátých let 14. století. Kruh s rotujícími plaménky nebo motiv srdce, v našem případě i obráceného, náleží k typickým projevům závěru 14. století. V méně dynamické formě však žil ještě po celé 15. století, kdy z jeho tvarosloví mizí také nosy plamének. Naše okna svým dynamickým pojetím ještě spadají do závěru 14. století, tvaroslovím postrádajícím nosy a formou trojlistů však náleží mladší etapě užívání tohoto typu kružeb. Zůstává tedy otázkou, zda kružby vypuštěním nosu předznamenávají vývoj českého gotického okna, či zda právě naopak vznikly až v závěru užívání plamének, tedy bez nosů, ale stále ještě pod vlivem počátku vývoje tohoto prvku, v duchu dynamické formy.

Složitý úkol představuje i datování dveřních otvorů. Profilovaná ostění lemují lomené oblouky jižního a západního průčelí. Profilace západního portálu (*obr. 6; 8 B - B*) vybíhá ze šikmé svrchní plochy trnože. Výrazné okosení dělí dva výžlabky o stejném průměru, ponechávajícím jen menší část základní plochy, do které jsou vhloubeny. V lomení se protínají zbylé plochy šikminy ve výžlabcích. Prosté pojednání nedává mnoho naděje na datování, opřít se můžeme pouze o protínání prvků, datované obecně do osmdesátých let 15. století a užívané až do poloviny věku následujícího (Mencl 1960a, 145). Již více možnosti poskytuje bohatší portál jižní (*obr. 7; 8 A - A*). Jeho profilace není nikterak mimořádná. Dva širší výžlabky, mezi kterými jakoby před hmotu ostění předstupuje prut hruškové profilace, doplňuje drobnější výžlabek, uvozený oblounem. A právě hruškový prut nevystupuje ze šikminy trnože, ale z oblé patky s šikmým kanelováním. Nejstarší doklad těchto nových patek na našem území shledává V. Mencl (1960a, 145) v roce 1488, kdy byl použit na kostele

v Polné, jejich běžné užití však náleží až počátku 16. století, aby na konci první čtvrtiny odezněly. Stejně jako na portále západního průčelí i zde dochází k přetínání prutů v zalomení, navíc však můžeme sledovat i jejich vertikální průběh až k vlastnímu obvodu portálu. Sedlové portály (*obr. 9*), užitá v interiéru, náleží širokému údobí druhé poloviny 14. až první poloviny 16. století (Mencl 1960a). Profilace, přetínání i patky pak nasvědčují spíše na dobu kolem roku 1500.

Nakonec si povšimněme klenby presbytáře. Prostě rozvržená hvězdicová klenba závěru přechází při vítězném oblouku v klenbu sířovou (*obr. 4*). Nejbližší analogii najdeme v presbytáři městského kostela v Benešově nad Ploučnicí, jehož sklenutí datuje L. Kracíková (1993) do druhého decenia 16. století. Obecně se sířové klenby, mající původ ve Švábsku, objevují v českém prostředí od osmdesátých let 15. století (Mencl 1974, 87) a přežívají až do sklonku věku následujícího (Mencl 1974, 94). Přibližně ve stejné době, kdy se u nás začíná uplatňovat sířová klenba, objevuje se i osově protínání klenebních žebér (Mencl 1974, 116), které na klenbě presbytáře Sv. Máří Magdaleny rovněž shledáváme. Profilaci zde užitého, dvakrát prožlabeného klínového žebra (*obr. 8 D*), užívaného v české gotice od poloviny 14. století (Mencl 1951 - 1952, 274) zopakoval kolem roku 1500 především Matěj Rejsek, ale i jiní bezejmenní stavitelé (Mencl 1951 - 1952, 280). Z konzol, bezprostředně s klenbou souvisejících, lze pro datování použít pouze dvou, vložených do koutů hloubkových zdí presbytáře a příčné zdi s vítězným obloukem (*obr. 8 C*). Ostatní nahrazují erby s kolčím štítem, náležejícím spíše 16. století, ačkoliv jeho výskyt v českém prostředí shledává M. Buben (1994, 366) již v roce 1378. Tvarově prosté polygonální konzoly v rozích odlehčuje horizontální prožlabení po celém jejím povrchu. Základní tvar, užívaný nejpozději od počátků gotiky a známý ještě na sklonku 16. století (Gabriel - Ebel 1994) rozčlenil horizontálními výžlabky již stavitel Staronové synagogy v Praze kolem roku 1280. Stejnou, bohužel však rovněž nedatovanou konzolu známe z obvodové zdi hřbitova u kostela Panny Marie v České Lípě. Náležela pravděpodobně gotické stavební etapě kostela a po jeho zbourání byla užitá jako běžný stavební materiál (Gabriel 1993).

Jak je zřejmé, tvarosloví jednotlivých architektonických detailů neposkytuje jednoznačné datování. Rozhodně můžeme odmítnout zbudování současného objektu ve 13. či prvních třech čtvrtinách 14. sto-

letí. Avšak již poslední čtvrtinu tohoto věku připomínají okenní kružby, ačkoliv nelze vyloučit ani jejich datování do 15. století. Ostatní slohové znaky pak náleží závěru 15. a prvním desetiletím 16. století. Mnoho nám nenapovědí ani užité erby, neboť neznáme důvod jejich osazení v kostele. I v případě, že a priori připustíme jejich spojení se zakladatelem, plaským klášterem, a donátory, Berky z Dubé a Vartenberky, nelze přesněji stanovit dobu jejich umístění v kostele. Pozoruhodné, leč při daném stavu poznání nevysvětlitelné, je zastoupení vartenberského erbu, který se opakuje dvakrát na konzole a jednou na svorníku klenby. Je ovšem pochopitelné, že jednotlivé architektonické prvky, i přes to, že nacházíme jejich společný časový průnik někde na sklonku 15. století, spolu časově souviset nemusejí. Již vlastní dispozice kostela totiž odráží složitější vývoj.

Dispozice jednodušší stavby vykazuje dva okruhy anomálií. První okruh představuje vlastní rozvržení objektu, který není osově symetrický (*obr. 3; 4*). Již hloubkové stěny pětibokého presbytáře se mírně sbíhají. Nestejný úhel zalomení šikmých stěn pak nutně vede k různoběžnému položení zadní příčné zdi a zdi oddělující presbytář od lodě. Nepravidelný presbytář uzavírá vůči lodi příčná zeď s lomeným vítězným obloukem, hrubě okoseným na obou stranách. Rovněž ne zcela pravidelná obdélná plochostropá loď je nasazena asymetricky. Levá hloubková stěna je pokračováním hloubkové zdi presbytáře, přibližně v polovině své délky však vystupuje asi o 30 cm do interiéru kostela. Pravá stěna, probíhající přímo, rozšiřuje loď oproti presbytáři, končí však téměř na úrovni jeho nároží a dosedá k němu zdí, vytvářející v interiéru zcela nelogický pilíř.

Druhý okruh anomálií spatřujeme v rozdílné síle zdí (*obr. 3; 4*). Zatímco zdivo hlavního průčelí a pravděpodobně i levá hloubková zeď až k zeslabení dosahují 120 cm, pohybuje se síla ostatního zdiva kostela v rozmezí od 65 do 85 cm. Za současného stavu poznání můžeme vysvětlit tyto nesrovnalosti pouze složitějším vývojem objektu, který však přesněji nedovedeme určit. Chybí nám poznatky o spárách, stavebních hmotách a konstrukcích, které lze ovšem získat jen hloubkovým stavebně historickým průzkumem, případně archeologickým výzkumem. Tyto metody, které s ohledem na stav kostela nelze aplikovat, by mohly objasnit i vztah mezi architektonickými prvky a zdivem, které rovněž nemusí nutně časově souviset.

Závěr

Interpretace pramenů nevyznívá v případě kostela Sv. Máří Magdaleny jednoznačně. Starší původ stavby naznačují jak písemné prameny, tak prameny hmotné. Bohužel však nedovolují rozhodnout, o jaké stáří se jedná. Současný stav poznání sice nevylučuje možnost vzniku kostela již na sklonku 13. století, jak jej předpokládá regionální historiografie, současně však tuto hypotézu ničím nepodporuje. V každém případě nelze předpokládat, že kostel plnil svoji funkci v rozmezí let 1354 - 1436, neboť se nestal předmětem zájmu při dosazování plebánů ani při donacích. Pravděpodobnost náhodného opomenutí zápisů právě pro kostel Sv. Máří Magdaleny je téměř vyloučená. Jednoznačně však nelze zavrhnout ani možnost, že kostel vznikl nově někdy na sklonku 15. století ať již na "zeleném drnu" nebo na místě staršího špitálu. Svědectví obyvatel předměstí, zachycené Tomášem ze Zbraslavi, může být časově posunutě omylem nebo záměrně a stejně tak i užitý latinský výraz "reconciliata"²/.

Poznámky

- 1 Jedná se o zápis, vložený do misálu, vydaného v roce 1498 v Norimberku (Paudler 1878, 5) a uchovávaného později v knihovně augustiniánského kláštera pod signaturou 2220 A, dnes v knihovně M Česká Lípa pod př. č. 51252. Autorem zápisu je Tomáš ze Zbraslavi, probošt kostela Sv. Máří Magdaleny, který zde uvádí soupis darů kostelu v podobě nového obrazu na hlavní oltář, stříbrného kalichu, tří antependí, misálu a dalších (obr. 1).
- 2 Na přídešší opatřen misál (viz poznámka 1) textem (obr. 2): Anno Domini MCCCCIII Ego Frater Thomas de Aularegia in die sancti Francisci vocavi ad me viros provecte etatis videlicet Petrum lutificulum, Fraulup lutificulum, Petrum Rekhals textorem, querens ab eis, si non scirent, ecclesiam sancte Marie Magdalene cum cimiterio esse reconciliatam post desolacionem, qui ad interrogata responderunt et fatebantur, omnino esse reconciliatam vna cum cimiterio dicentes, quod Dominus Henricus Berka de Dube misisse omnes ecclesias in Lippa reconciliare. Et eo tempore, quod Petrus Rekhals per se fuisset vitricus apud sanctam Mariam Magdalenam cum Jancone lutificulo et quod iam anni illius temporis essent plus quam quadraginta anni, quum fuit ecclesia sancte Marie Magdalene cum aliis ecclesiis reconciliata etc. (... , kostel Sv. Máří Magdaleny se hřbitovem byl obnoven po zničení, ..., že pan Jindřich Berka z Dubé nechal všechny kostely obnovit. ... že toho roku to je více než čtyřicet let, co byl kostel Sv. Maří Magdaleny s ostatními kostely obnoven; překlad J. Panáček).
- 3 Český originál nám nedostupného dopisu citujeme v německém překladu F. Bernaua (1881, 7 - 8): ... meine Stadt Leipz ausgebrannt ist und zwei Kirchen auch; doch bei der Pfarrkirche sind nur zwei Altäre, der große und der St. Anna geweihte, so dass das Steinwerk dabei zersprungen, beschädigt; welche Kirchen und Kirchhöfe mit Gottes Hilfe und auf meine Veranlassung erst unlängst sind eingeweiht worden.
- 4 V pískovcové desce je vytesán text: Ecclesia Praepositurae Monasterii Plasensis Ordinis Cisterciensis renovata MDCCLVI.
- 5 Dnes neznámý urbář panství novozámeckého a lipského z roku 1579 publikoval z větší části J. V. Šimák (1937). Vztah je zde jednoznačně deklarován slovy: "... a to městečko Yezwy z půl vsi Waltersdorfem bylo jest dáno k kostelu sv. Máří Magdaleně k tomu špitálu na mém předměstí." (Šimák 1937, 174).

Literatura a prameny

- Bernau, F. 1881: *Leipaer Kirchenangelegenheiten 1469*, MNEC 4, 7 - 9.
- Blenert, K. J., nedatováno: *Hans Kriesches Chronik der Stadt Böhm. Leipa*, OA Č. Lípa, fond rukopisů RKP 3/2.
- Buben, M. 1994: *Encyklopedie heraldiky*, Praha.
- Cisar, H. 1937: *Ein alter Leipaer Stadtgrundriß*, MNEC 60, 66 - 74.
- Emler, J. 1884: *Zlomek urbáře kláštera Hradištského*, *Pojednání Král. české společnosti nauk*, řada 6, díl 12, Praha.
- Frind, A. 1864: *Die Kirchengeschichte Böhmens I*, Praha.
- Frind, A. 1878: *Die Kirchengeschichte Böhmens IV*, Praha.
- Gabriel, F. 1993: *Česká Lípa, kostel Panny Marie (rukopis SHP)*, Ústí n. L.
- Gabriel, F. - Ebel, M. 1994: *Stvolínky, kaple Sv. Justa (rukopis SHP)*, Ústí n. L.
- Gabriel, F. - Panáček, J. 1990: *Vznik a počátky České Lípy*, *Bezděz 1990*, 11 - 38.
- Hallwich, H. 1870: *Zur Geschichte der Stadt Böhmisch - Leipa*, *MVGDB 9*, 40 - 52.
- Heimrich, W. 1880: *Der Gotteskasten: Gazophylacium*, MNEC 3, 104 - 108.
- Kracíková L. 1993: *Benešov nad Ploučnicí, kostel Panny Marie (rukopis SHP)*, Ústí n. L.
LC: *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim*
M: *Okresní vlastivědné muzeum*
- Mencl, V. 1951 - 1952: *Tvary klenebních žeber v české gotické architektuře*, *ZPP 11 - 12*, 268 - 281.
- Mencl, V. 1960a : *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*, *ZPP 20*, 8 - 26, 112 - 153.
- Mencl, V. 1960b : *Vývoj okna v architektuře českého středověku*, *ZPP 20*, 181 - 232.
- Mencl, V. 1974: *České středověké klenby*, Praha.
- MNEC: *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions - Clubs*, Česká Lípa.
- MVGDB: *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, Praha.
- OA: *Státní okresní archiv*.
- Panáček, J. 1986: *Zaniklé osady na novozámeckém panství*, *Onomastický zpravodaj ČSAV 27*, 108 - 120.
- Paudler, A. 1878: *Studien zur nordböhmisches Specialgeschichte*, *Program des K. K. Ober-Gymnasiums zu B. Leipa am Schlusse des Schuljahres 1878*, 1 - 32.
- Paudler, A. 1894: *Ein deutsches Buch aus Böhmen I*, Česká Lípa.
- Podlaha, A. 1909: *Sbírka pramenů církevních dějin Českých století XVI. - XVIII.*, sv. 4, Praha.
- RBM: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV* (ed. J. Emler), Praha 1892.
- Sartorius, A. 1700: *Cistercium bis tertium*, Praha.
- Scheinpflug, B. 1876: *Materialien zu einer Geschichte von Plaß und seiner Umgebung*, *MVGDB 14*, 94 - 125.
- Schlegel, T. 1919: *Äbte des Klosters Plaß, welche als Pröbste der B. Leipaer Magdalenenkirche in Betracht kommen*, MNEC 42, 68 - 71.
- Smetana, J. 1979: *K topografii areálů severočeských měst ve 13. a 14. století*, *Československý časopis historický 27*, 573 - 598.
- Šimák, J. V. 1937: *Registra panství Lipského a Novozámeckého z r. 1579*, *Bezděz 8*, 8-16, 40 - 48, 76 - 90, 139 - 143, 173 - 175.
- Šimák, J. V. 1938: *Středověká kolonizace v zemích Českých*, *České dějiny I - 5*, Praha

- Willomitzer, J. N. 1859: Die alte oder Groß - Kirche St. Petri und Pauli in Böhmisches -
Leipa, Litoměřice.
- Willomitzer, J. N. 1887: Die Kreuzkirche in Leipa, MNEC 10, 1 - 9.
- Willomitzer, J. N. 1919: Die Sankt Magdalenen - Kirche in Leipa, MNEC 42, 2 - 9.
- Wünsch, F. J. 1927: Die Statuten der Stadt Böhm. Leipa, MNEC 50, 1 - 7.
- Zoubek, F. J. 1864: Lipé (Česká Lípa), Památky archeologické 11, 1 - 11, 41 - 52.
- ZPP: Zprávy památkové péče.

RESUMÉ

Magdalenenkirche in Česká Lípa.

J. Panáček - F. Gabriel

Mit der Historie der Magdalenenkirche in Česká Lípa machen uns die schriftlichen Quellen zwar von der Wende der 15. und 16. Jahrhunderts bekannt, die historische Literatur legt die Entstehung dieses Objekts schon ins 13. Jahrhundert und verbindet sie mit der Aktivität der Klöster in Plasy und in Mnichovo Hradiště (Münchengrätz). Bei der ausführlichen Bewertung der schriftlichen Quellen finden wir jedoch keinen Anhaltspunkt für diese Hypothese. Der älteste Beleg für die Existenz dieser Kirche stammt aus dem Jahr 1500, da ein Missale gekauft wurde, in dem eine Eintragung über die Spenden dieser Kirche steht (Paudler 1878, Abb.1). Drei Jahre jüngere Eintragung führt Zeugenaussagen über die Renovierung der Kirche in sechziger Jahren des 15. Jahrhunderts an (Abb.2). A. Paudler (1894,103) legte die Entstehung der Kirche vor die Hussitenkriege, also nicht genau; J.N.Willomitzer (1859,7) und nach ihm noch andere Forscher (Zoubek 1864,49; Frind 1864, 294; Schlegel 1919, 68; Šimák 1938, 714) datieren die Erbauung der Kirche irrtümlich:1253. Andere Forscher übernehmen mehr oder weniger die Ansicht von W.Helmrich (1880), daß die Kirche von den Zisterziensern aus Mnichovo Hradiště etwa im 13. oder 14. Jahrhundert wurde. Als Ausgangspunkt diente für seine Formulation die Wirklichkeit, daß es spätestens nach 1345 irgendwo in Česká Lípa ein Spital des Klosters Mnichovo Hradiště gab. Vorsichtiger formulierten diese Ansicht F.J.Wünsch (1927, 6) und in letzter Zeit J.Smetana (1979, 588) und F.Gabriel - J.Panáček (1990,20). Gegen alle drei Ansichten spricht die Absenz aller Erwähnungen von etwaigen Einsetzungen der Plebaner in die Magdalenenkirche, oder Donationen dazu. Wenn wir das optimale Modell der Historie der Magdalenenkirche suchen, die den existierenden schriftlichen Quellen und der Absenz aller Erwähnungen binnen des 14. Jahrhunderts entsprechen, dann bietet sich lediglich einzige Lösung an: Die Kirche wurde spätestens nach den vierziger Jahren des 14. Jahrhunderts verlassen und nicht mehr ausgenützt. Für ihre Renovierung entschloß sich nach hundert Jahren der Eigentümer von Česká Lípa, denn beide Klöster, die sich für die Renovierung interessieren möchten, lagen schon in Trümmern.

In den achziger Jahren unseres Jahrhunderts renovierte Kirche erlaubt keine stoffliche Quelle zur Beurteilung unserer Frage, wann die Kirche entstand und ob sie event. umgebaut wurde, vollkommen auszunützen. Die einschiffige orientierte Kirche mit einem Polygonalverschluß im fünfeckigen Presbyterium (Abb. 3; 4) wurde mit einem zur nördlichen Umkreismauer anliegenden gebäude der Propstel vervollständigt. Die westliche Hauptfassade

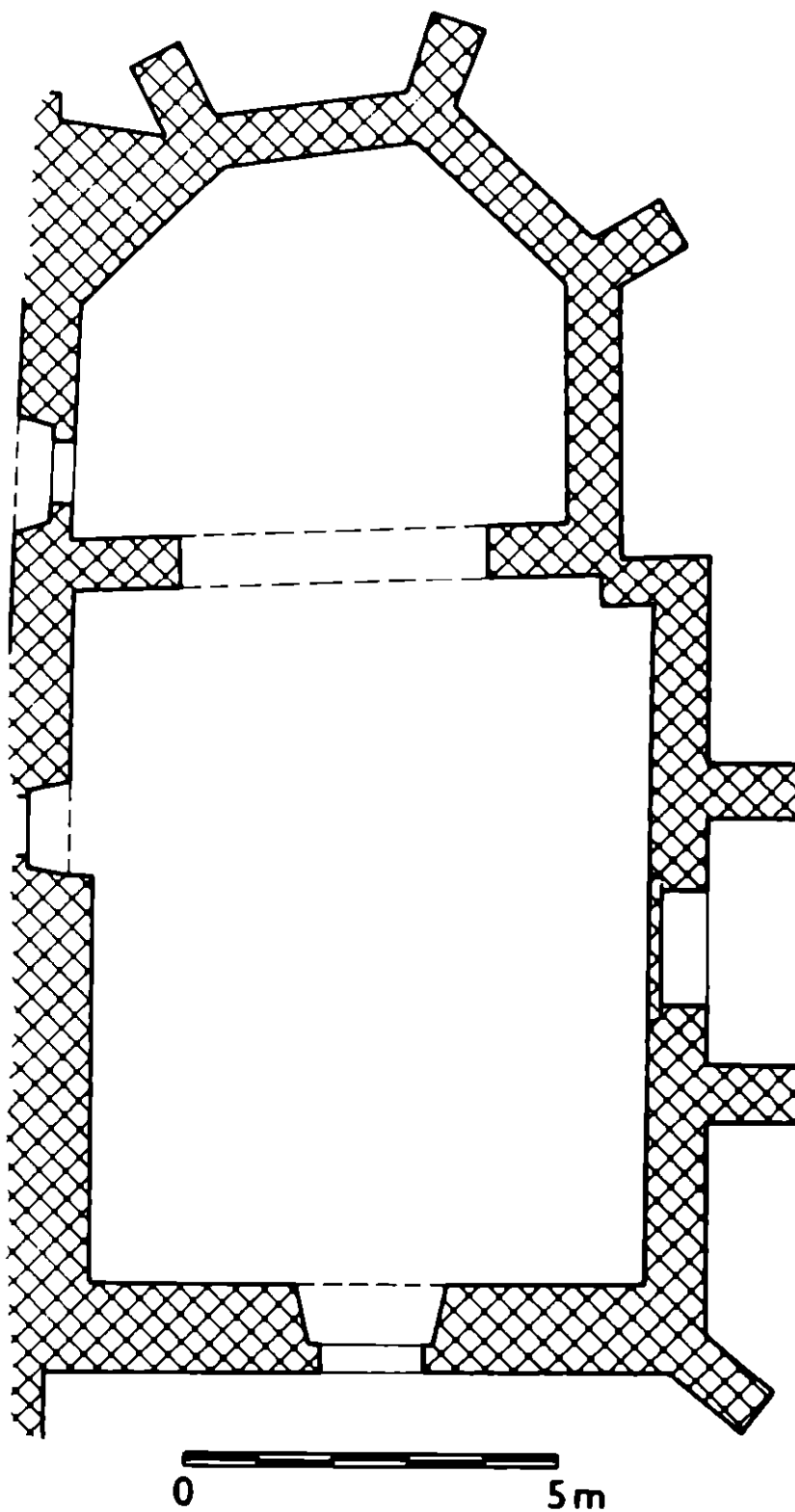
öffnet sich mit einem gebrochenen Türportal (Abb.6; 8 B-B) und mit einem durchgebrochenen jüngeren Fenster darüber. Das südliche Seitenportal wird von einem großen und reich gegliederten Türportal durchdrungen (Abb. 7; 8 A-A). In den Randachsen dringen Fensteröffnungen mit gebrochenen Bögen durch. Analogisch sind drei Fenster im Presbyterium (Abb.5). Durch die nördliche Seitenfassade führt die Türöffnung aus dem Presbyterium mit einem in den Kirchraum geöffneten sattelförmigen Portal und mit einem vermauerten Sattelportal, das sich in die Außenseite der Kirche öffnet (Abb.9). Die Formenlehre einziger architektonischen Details an sich ermöglicht leider keine eindeutige Datierung (Abb.8). Resolut ablehnen können wir lediglich die Erbauung des Objekts im 13., oder in den ersten drei Vierteln des 14. Jahrhunderts. An das letzte Viertel dieses Jahrhunderts erinnert das Fenstermaßwerk, obwohl man seine Datierung - 15. Jahrhundert - nicht ausschließen kann. Andere Stilmerkmale gehören dem Ende des 15. und den ersten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts. Die Disposition des einschiffigen Baues zeigt zwei Umkreise von Anomalien: Der erste Umkreis stellt die Einteilung des Objekts dar, der nicht axial symmetrisch ist. Den zweiten Umkreis von Anomalien sehen wir in verschiedenen Mauerdicken. Bei unserem Stand der Erkenntnisse können wir diese Unstimmigkeiten nur als sehr komplizierte Entwicklung des Objekts erklären, die wir genauer zu bestimmen nicht fähig sind.

Die Interpretation vorliegender Quellen klingt im Fall der Magdalenenkirche nicht eindeutig aus. Wie die schriftlichen, so auch die stofflichen Quellen deuten jedoch ein höheres Alter des Baues an. Leider erlauben sie nicht zu entscheiden, um welches Alter es sich handelt. Der heutige Zustand unserer Erkenntnisse schließt zwar die Entstehung der Kirche am Ende des 13. Jahrhunderts nicht aus - wie auch von der regionalen Historie vorausgesetzt wird - aber unterstützt diese Hypothese auf keinerlei Weise. Man kann jedenfalls nicht voraussetzen, daß die Kirche ihre Funktion im Zeitabschnitt 1354-1436 erfüllt hatte, denn sie blieb bei der Einsetzung der Plebaner und bei Donationen außer Interesse. Man kann jedoch nicht eindeutig ablehnen, daß die Kirche am Ende des 15. Jahrhunderts neuerstanden ist, entweder "auf grünem Rasen", oder an der Stelle, wo früher das ättere Spital stand. Die Zeugnisse der Bewohner dieser Vorstadt, wie sie Thomas von Zbraslav angefangen hat, können in der Zeit verschoben sein, entweder irrtümlich, oder mit Absicht. Das gilt auch von dem benützten lateinischen Ausdruck "reconcillata".

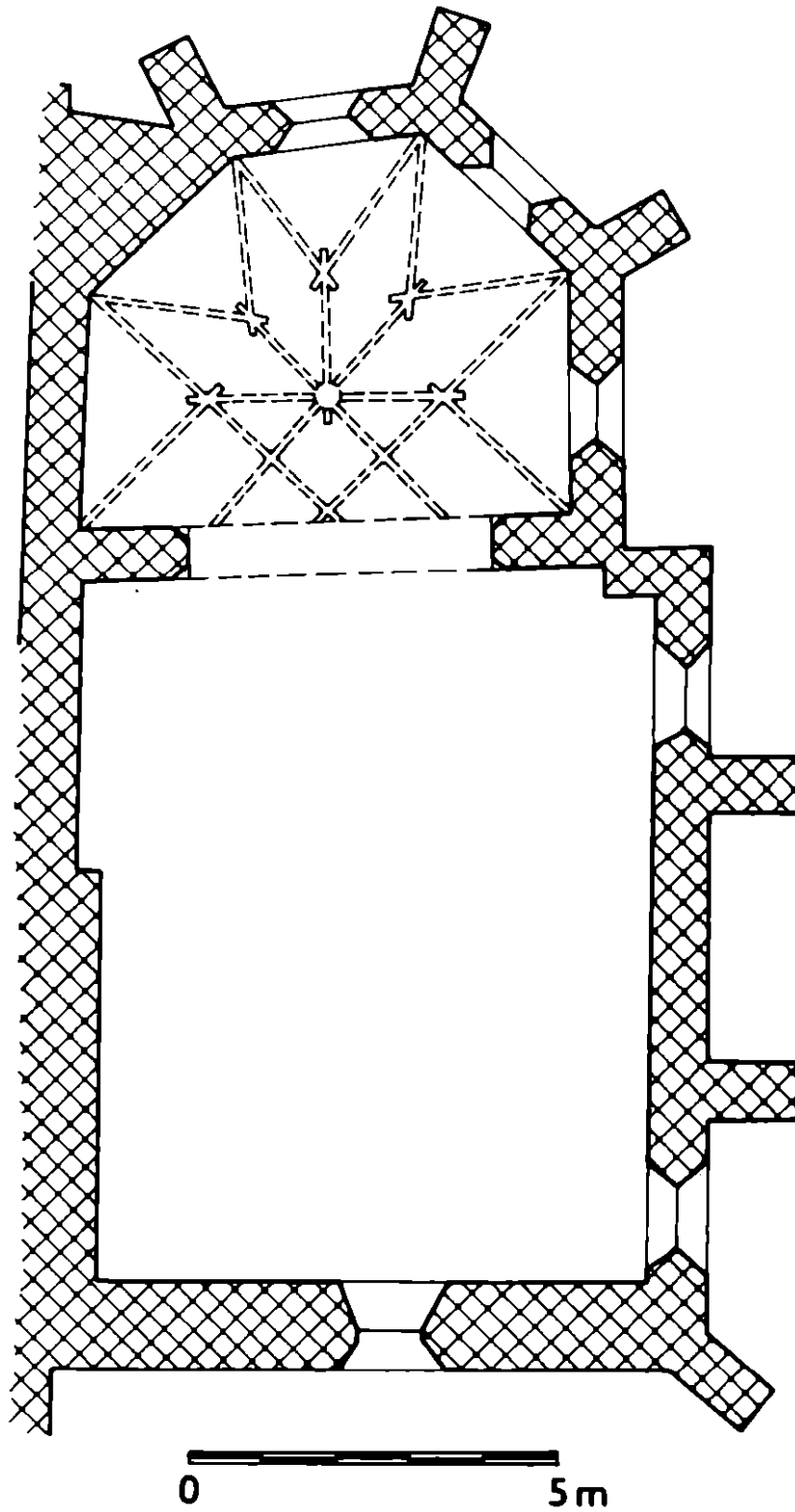
In nomine domini Amen. Ego ipse Thomas de hinc regia in die sancta. Locum ad me dicitur.
 pro parte ab ipse videlicet Petrus & Luitpoldus. fratres Luitpoldi. petrus vel hals testorem magis
 illi eis si ipse sciant. etiam ipse Marie Magdalene ad amittere esse regalarum in delectatione.
 qui ad in tota vita respondet et fuerunt omnia esse regalarum una ad amittere dicitur et ipse
 Henrico Berke de Duba missi omnes etiam in lingua regalarum. etiam ipse in petrus vel hals et se
 fuisset videtur quod sciam quod Henricum Magdalenam sed in honore Luitpoldi et ipse qui ipse ipse
 essent plures quadraginta anni quod sciam etiam ipse etiam ipse etiam ipse regalarum ipse

Hoc Missale dono accepit a Revere[n]do Dno Dno
 Dominus Casparus Burchardus gratia
 antequam in Bibliotheca Cypriensi Ordinis S. C. S. P.
 Augustini ad Annes Sacerdos, die 28 Octobris Anno 1697
 donavit.

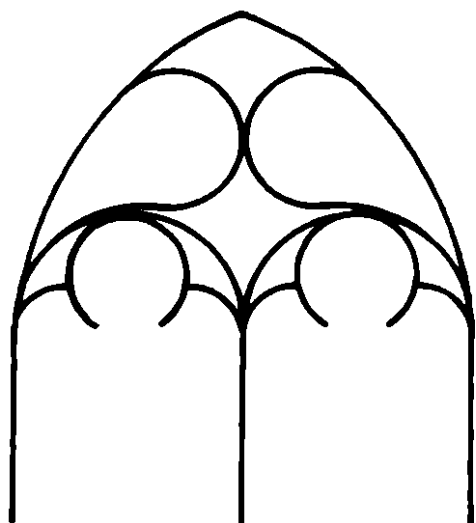
2 Zápis z roku 1503 v mtsálu z roku 1498 (knihovna M Česká Lípa, př. č. 51252).

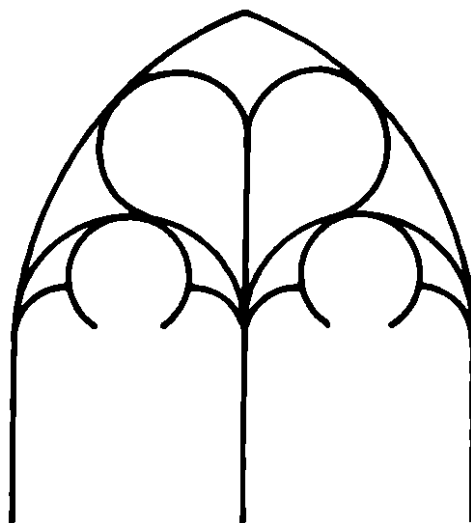
3 Horizontální řez kostela v úrovni 100 cm, zaměření autorů 1995.

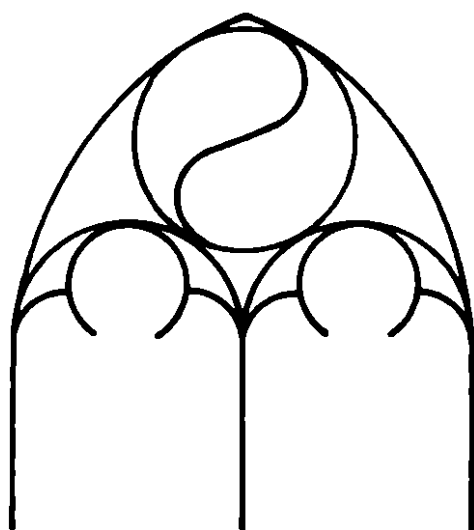
4 Horizontální řez kostela v úrovni 300 cm, zaměření autorů 1995.

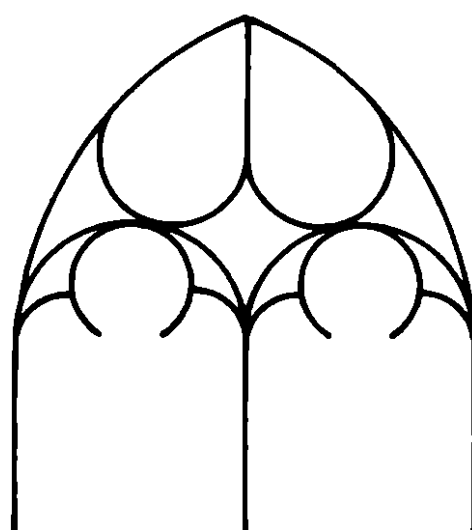
A

B

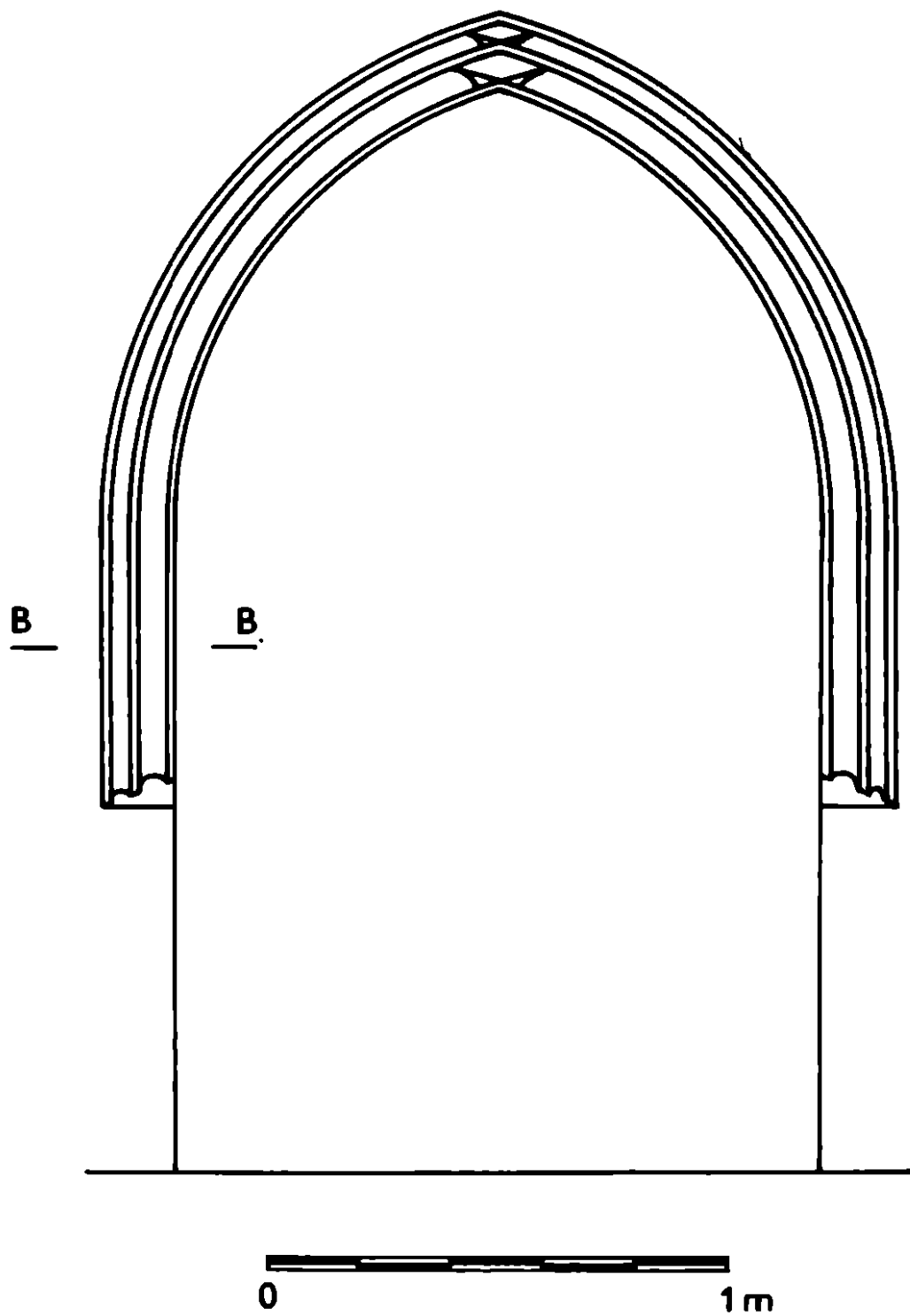

C

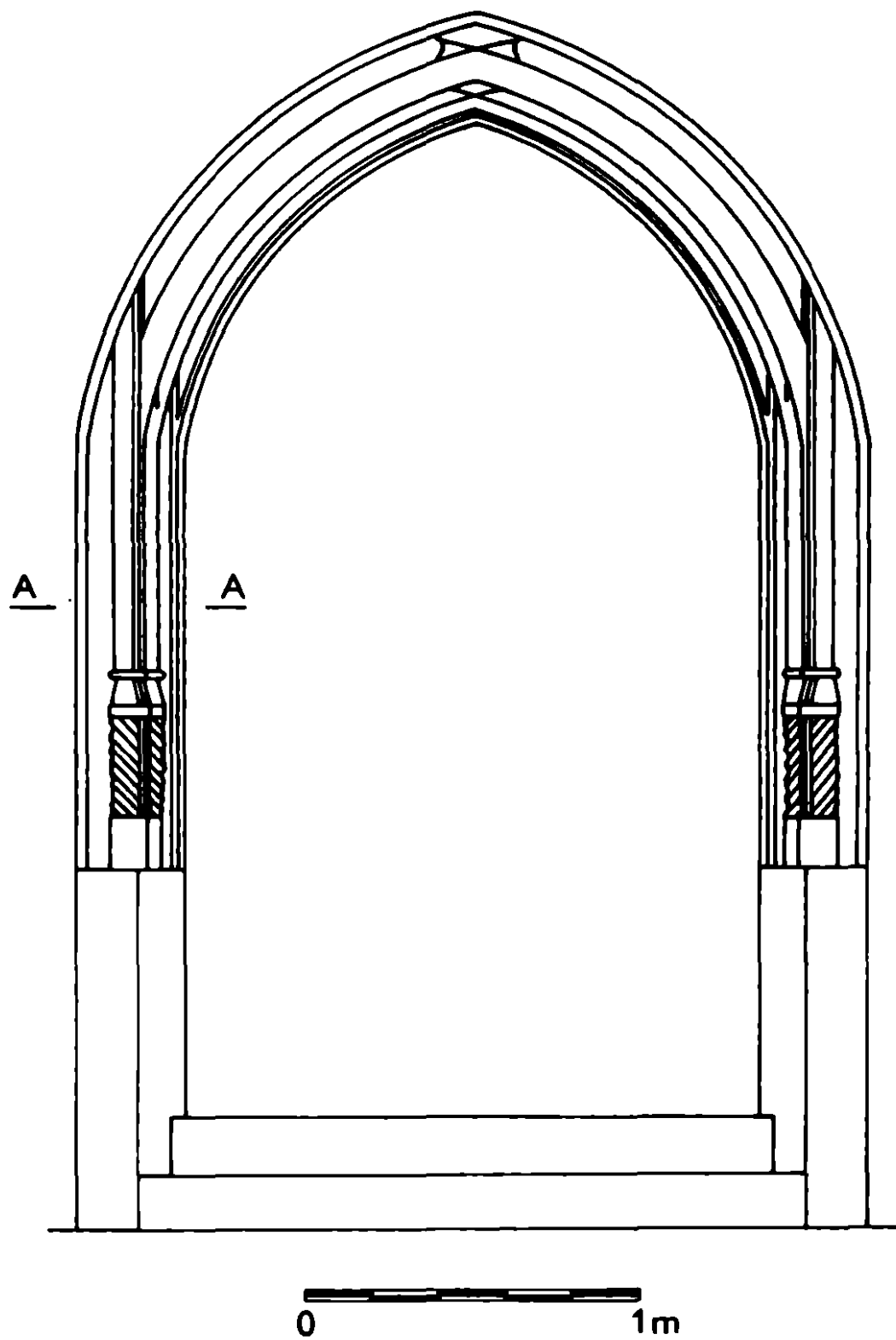

D

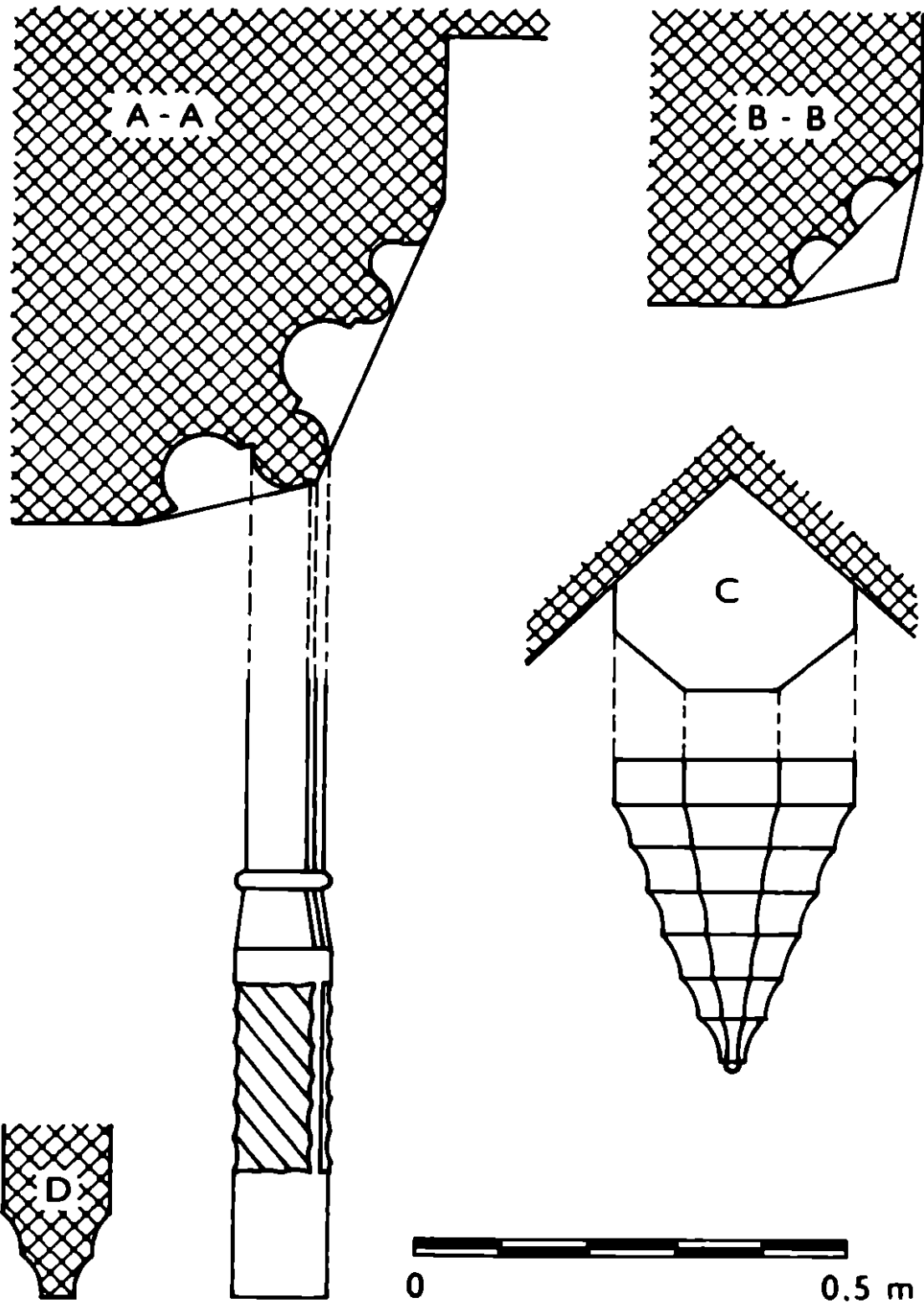
5 Schematické vyjádření okenních kružeb: A - jižní stěna lodí u presbytáře, B - jižní stěna presbytáře, C - jihovýchodní stěna presbytáře, D - východní stěna presbytáře (bez měřítka).

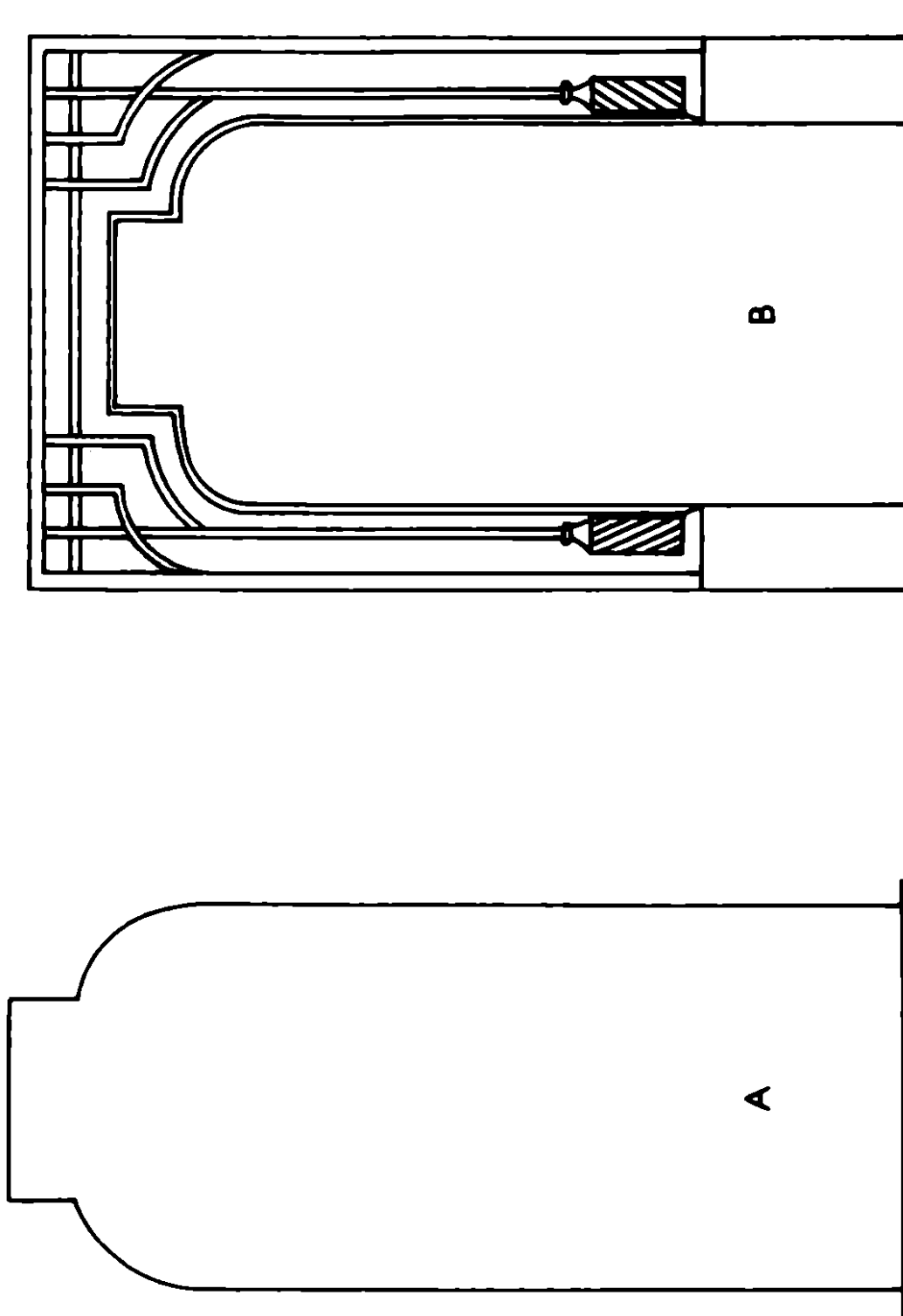
6 Západní portál kostela, zaměření autorů 1995.

7 Jižní portál kostela, zaměření autorů 1995.

8 **Architektonické detaily: A-A - proflace jižního portálu, B-B - proflace západního portálu, C - klenební konzola presbytáře, D - proflace klenebního žebra presbytáře, zaměření autorů 1995.**

9 Schematické vyobrazení sedlových portálů v interiéru kostela (bez měřítka).

FRIEDRICH EGGERMANN /1777-1864/ A JEHO PŘÍNOSY V OBLASTI SKLÁŘSKÉ TECHNOLOGIE

Rudolf Hats

Friedrich Egermann je bezesporu jednou z nejvýznamnějších osobností českého sklářství, jemuž plně věnoval celý svůj dlouhý život. Vypracoval se postupně ze zcela chudých poměrů na významného malíře skla, technologa, obratného obchodníka, váženého a vyznamenávaného občana.

Po strastiplném dětství se vyučil u svého strýce skelmistra Antona Kittela sklářem a malířem skla. Byl přijat do cechu řezářů, pozlacovačů a malířů skla ve Chřibské a potom se vydal na vandr. Jako prostý brusič nožů a dráteník se dostal do významných saských porcelánek v Geře a zejména na hradu Albrechtsburgu v Míšni. Zde se přes značné utajení všech výrobních postupů dokázal seznámit s přípravou barev, výrobou štětců a technikou jemné malby na porcelán, včetně vypalování dekorů.

Po návratu do Boru (Nový Bor) se dva roky pilně učil kreslit v piaristickém kolegiu u P. Marcellina Fromma a postupně se začal prosazovat jako schopný malíř skla. Ve 29 letech se oženil s Alžbětou, dcerou podnikatele Benedikta Schürera z Polevska. Tímto sňatkem se finančně zabezpečil. Jeho dílna v Polevsku se zpočátku zabývala jemně malovanými dekory na mléčném a alabastrovém skle. První obchodní úspěchy přinesla F. Egermannovi v roce 1809 nová malířská technika matování mléčného skla - tzv. *achátování*. I další malířské techniky, zejména vylepšení bílé malířské barvy - *perleťový* (lesklý) a *bisquitový* (matný) email v roce 1824 vypracoval jistě pod vlivem zkušeností z Míšně. Tyto emally byly rovněž od počátku tónovány do pastelových odstínů: žlutého, modrého a červenohnědého (Gelnar 1983). Tato technika nanášení plastického, lesklého nebo matného emailu, (zprvu pouze ve formě perliček) byla s úspěchem z dekorace dutého užitkového skla přenesena i na zdobení rámu zrcadel. Existuje o tom smlouva na 15 let, v níž se Egermann zavazuje předat své

zkušenosti a dohlížet na výrobu emailu v "Privilegované hraběcí továrně na zrcadla" hraběte Kinského ve Sloupu. Technika nanášení plastického emailu se stala později jedním z reliéfních dekorativních prvků pro techniku zvanou vysoký smalt. V roce 1817 zavedl Egermann i matové broušené sklo.

Dalším důležitým přínosem F. Egermanna pro malbu skla je zavedení jemných malířských štětců z kuních chlupů namísto tehdejších toporných štětců a tomu odpovídající hrubé malbě (Kleckmalerei). To vedlo k celkovému zjemnění malby "po míšeňsku". Egermann rovněž využil svých zkušeností z přípravy a vypalování barev pro zlepšení kvality a rozšíření palety sklářských barev a technik. Tak jsou např. v popisu Egermannových výrobků uváděny názvy jako "Irisgold" a "Lüsteriris", které dnes zřejmě není možné přesněji určit (Pazaurek, 1923) ^{1/}.

Egermannův přínos ke zvýšení úrovně malby na skle se dotkl i řemeslné zručnosti a designu. Ačkoliv sám nebyl špičkovým malířem, dovedl pro svoji malířskou dílnu - atelier získat vynikající malíře a vychovávat i nadané mladé řemeslníky. Tak např. s Egermannem spolupracovali Carl von Scheidt (Kovacek 1985, 244), Alois Knispel, Anton Bendel, Alois Eiselt a jiní (Brožová 1977), Antonín Ferdinand Schierer, Wilhelm Görner (Kovacek 1985). Vyučili se u něj vynikající řemeslníci, např. Karl Pfohl nebo syn Anton Ambrosius Egermann.

Již od roku 1816 se F. Egermann prakticky nepřetržitě zabýval pokusy s barvením skla v tenkých vrstvách - lazurováním. K tomu je nutno poznamenat, že se technikou žluté lazury, známé již ze středověké výroby chrámových oken, ve stejné době nebo i dříve zabývali další významní malíři, např. Bühler z Urachu ve Württembergu (1809), vídeňský A. Kothgasser a Samuel Mohn (1811). Egermannovi se podařilo technologii žluté lazury zvládnout v letech 1817 - 1818, zavést ji průmyslově ve značném rozsahu a s využitím všech jejích možností.

Žlutá lazura vzniká působením iontů stříbra za oxidačních podmínek při výpalu v malířské peci. Při teplotách kolem 580 °C vnikají ionty stříbra z pomocného nosiče (okru) do povrchu skla (iontová výměna) a způsobují ušlechtilé žluté zbarvení v tenké povrchové vrstvě skla. Touto lazurou, často v kombinaci s rytinou, Egermann vhodně doplňoval dobové dekorace malbou transparentními barvami.

Své pokusy prováděl Friedrich Egermann v kůlně v Polevsku, kde měl postavenou sklářskou muflovou vypalovací pec na přímý otop

dřevem nebo uhlím. Při svých pokusech se stříbrem utrpěl i vážný úraz na temeni hlavy (zřejmě vyrobil třaskavé stříbro), takže do konce svého života nosil typickou černou čepičku, tak, jak jej známe z vyobrazení podle Jana Zachariáše Quasta. Znalosti chemie si F. Egerman rozšiřoval konzultacemi s absolventem Karlovy university borským lékárníkem W. Hieckem.

V roce 1820 se Egermann vypracoval již natolik, že získal v Boru měšťanské právo a v domech čp. 100 a 101 na náměstí vybudoval rozsáhlejší rafinerii skla. V témže roce přebral po svém zemřelém strýci skelmistrovi Antonu Kittelovi na dobu asi dvou let (do 12. 12. 1823) správu sklárny Nová Huť na svorském katastru (Zuman 1948) ^{2/}.

V té době zápasily všechny sklářské hutě, tehdy výlučně otápěné přímo dřevem, se značným nedostatkem tohoto paliva. Egermann se zabýval zřejmě i tímto problémem, protože, jak uvádí J. R. Vávra (1953, 153), zúčastnil se v hořovické sklárně pokusů s přímým otopem sklářské pece českého typu pomocí kamenného uhlí.

Druhá čtvrtina 19. století, tj. období biedermeieru, byla ve znamení barevných sklovin a barvy na skle všeobecně. Nejušlechtlejší barvou byl zlatý rubín, barvený zlatem. Tuto technologii v té době ovládalo v Čechách pouze několik kompozičních hutí a od roku 1801 Meyerovské sklárny v jižních Čechách. S největší pravděpodobností se i Egermann pokusil na Nové Huti vyrobit zlatý rubín. Svědčí o tom některé zmínky v literatuře i to, že v této době věnoval svým experimentům přes 200 tolarů. Zřejmě neuspěl, vždyť i tehdejší věhlasný sklářský technolog Johann Pohl v harrachovské huti na Novém Světě zvládl technologii výroby zlatého rubínu až po několikaletých zkouškách a velké spotřebě zlatých tolarů poprvé ve formě kompozičního skla v roce 1827, v pánvi se mu podařilo zlatý rubín utavit až v roce 1840.

Zřejmě náhodným výsledkem různých Egermannových experimentů byla polodrahokamová skla. Tak dnes označujeme určitý typ sytě barevných zakalených skel se značnými nehomogenitami (pruhy, žilkování), které se podobají přírodním polodrahokamům (mramory, jaspisy, acháty apod.). Tyto skloviny byly na většině skláren, vyrábějících barevná skla, obecně známé. Egermannův přínos tkví v tom, že dal výrobky z mramorové skloviny dekorativně brousit (odbroušením celých ploch, vybroušením medailonků) a vně nebo zevnitř (případně i z obou stran) nanášel žlutou, později i červenou lazuru nebo jejich kombinace, které již bezpečně po roce 1832 znal. Získal

tím nový typ výrobků s efektně a výrazně zbarvenými nehomogenitami a různobarevným povrchem. Ty byly na vídeňské technice pojmenovány *lithyalin* (od řeckého lithos-kámen).

O Egermannových technologických zkouškách na Nové Huti svědčí nalezené lithyalinové a lazurované střepy ^{3/}. Po ukončení správcovství na Nové Huti se Egermann nadále věnoval již jen dekoraci skla. Pro svoje lithyaliny, které soustavně zdokonaloval zejména lazurami a brusičskými technikami, vnitřním zlacením apod., odebíral hotové polotovary do roku 1837 především z harrachovské sklárny (transparentní v barvě mořské zeleni, červený hyalit nebo polotovary přejímané mědným rybínem), později pak polotovary (v celé hmotě probarvené, zakalené, zejména v žlutohnědých odstínech) z jihočeských buquoyských hutí. Na výrobu lithyalinů získal Friedrich Egermann roku 1829 císařské privilegium (č. 1305 z 9. 3. 1829 na šest let) a ještě téhož roku uvedl lithyaliny ve velkém objemu na trh.

Zřejmě již měl špatné zkušenosti s konkurencí, protože technický popis v privilegiu zamlžuje tak, že k výrobě uvádí např. použití různých vegetabilních (rostlinných) šťáv z cizokrajných stromů, dřevěného uhlí z bezu atd. (Busson 1991, 64).

Lithyaliny vykazují vzhledem ke značně různým typům polotovarů (např. i z redukčně tavených sklovin) a následným různým způsobům lazurování širokou paletu barevných odstínů. To dosvědčují zachované vzorníky v Uměleckoprůmyslovém museu v Praze a v Technickém muzeu ve Vídni (Busson 1991). K roku 1835 se uvádí tzv. "Chamäleonglass" - zřejmě se jedná o průsvitný lithyalin s opalescencí.

Velké úspěchy získaly Egermannovy lithyaliny na průmyslových výstavách roku 1828 a zejména 1829 a 1831 v Praze, kde získaly stříbrné medaile a v roce 1835 ve Vídni (bronzová medaile). To vedlo konkurenci, především Egermannovy dodavatele polotovarů, k napodobování. Velké množství lithyalinových výrobků produkovala harrachovská sklárna, později i buquoyské sklárny a další, např. Johann Seidel z Práchně.

Po roce 1840 došlo ke snížení zájmu o polodrahokamová a lithyalinová skla. To již ale Friedrich Egermann uvedl na trh svůj nejvýznamnější vynález - *červenou lazuru*. Podkladem pro tento vynález byl náhodně nalezený střípek s červenou lazurou u muflové vypalovací pece. Nejdříve se zřejmě Egermann snažil získat červené zbarvení zlatem podobně jako u žluté lazury stříbrem ^{4/}. Později, kolem roku 1824, našel správnou cestu použitím sloučenin mědi (skalice modrá).

Prakticky po 15 letech (uvádí se 5000 pokusů) se dopracoval k úspěchu. Podařilo se mu určit základní komponenty a jejich přípravu, včetně podstaty složitěho způsobu trojího výpalu (s druhým výpalem redukčním pomocí uhlí).

Od roku 1832 začal červenou lazuru vyrábět ve své borské rafinerii průmyslově, lazurované výrobky zdobil brusem a zejména tzv. klouzavou rytinou s typickými motivy odpovídajícími *biedermeieru* a druhému rokoku. Výhradním odběratelem se stala firma *Vogelsang a Müller* z Frankfurtu nad Mohanem.

Vynálezy lithyalinů a červené lazury přineslo Egermannovi značné uznání. Byl mu přiznán titul "privilegovaného výrobce" a v letech 1833 a 1848 obdržel od Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách stříbrnou a zlatou medaili. Ve své rafinerii v Boru zušlechťoval se svými 200 zaměstnanci skleněné výrobky na vysoké řemeslné, technické a estetické úrovni. Jen například v roce 1842 bylo zušlechtěno 2000 - 2500 centů skla.

Se slávou a úspěchy bývá spojena i závist druhých. Protože Egermann nechtěl ostatním výrobcům prozradit princip a postup výroby červené lazury, dali konkurenti vyloupit jeho technologickou laboratoř (*Brennküche*), přičemž mu odcizili receptáře, vzorky a okopírovali jeho speciálně upravenou vypalovací pec na redukční výpaly. Tajemství červené lazury se tak postupně rozšířilo po Evropě a dostalo se i do zámoří.

Po Egermannově smrti roku 1864 vedl dál firmu jeho syn Anton Ambrož, a to až do roku 1888, kdy Egermannova rafinerie zcela zanikla. Egermannovo jméno však zůstalo pojmen *selfmademana*, který se zasloužil o nový rozkvět sklářství a stal se největší osobností českého sklářství 1. poloviny 19. století. Jeho nejvýznamnější vynález - červená lazura - se pod tradičním označením **EGERMANN** stále vyrábí, a to nejen v Novém Boru, ale v menší míře i v zahraničí firmami, které z Borska pocházejí.

Terminologický slovníček

Achátování skla - dobový výraz pro matování skla, a to jak malířskými, tak i brusličskými technikami.

Bisquitový email (něm. *Bisquitemail*) - matná, pastózní, převážně bílá malířská barva, vhodná k vytváření plastických "perliček"

a reliéfní malby. Název je odvozen od matného (neglazovaného) porcelánu.

Červená lazura - vznik a zbarvení červené lazury závisí na počtu výpalů a prostředí, v němž se lazura vypaluje. Směs nepáleného okru a síranu měďnatého se nanese na dobře očištěný skleněný výrobek a nechá se zaschnout. Při prvním výpalu pronikají ionty mědi do povrchu skla, barva je nevýrazně zelenožlutá. Po smytí vypáleného okru se lazurovaný výrobek podrobí redukčnímu výpalu. Za Egermannových časů se k redukci používalo uhlí, nasypané do spodní části speciálně upravené muflové malířské pece; dnes se používá průmyslových plynů se silně redukčními vlastnostmi. Po tomto redukčním výpalu na teplotu cca 400 °C vzniká černá lazura. Třetí výpal této lazury probíhá v oxidační atmosféře kolem teploty měknutí skla. Změna černé lazury v červenou se přičítá změnám uspořádání kovové mědi na povrchu skla v blízkosti bodu jeho měknutí. Červená lazura, lazurování, byly původně nazývány "rubinieren" - rubínování a "Kunstrubin" - umělý rubín. Egermann tak chtěl červenou lazuru odlišit od původního, ve hmotě skloviny barveného, zlatého nebo měďného rubínu. V moderní německé literatuře se červená lazura označuje jako Rotbeize (Dvořák a kolektiv 1970).

Kouřové (redukční) lazury - (něm. Rauchbeize, Reductionsfarben). Směsi pro tyto lazury jsou v podstatě nehomogenní směsi červené a žluté lazury, případně s přídavkem i jiných sloučenin (např. vizmutu apod). Pomocným nosičem pro nátěr na sklo je rovněž okr, podobně jako u ostatních lazur (Bachtík 1955).

Lithyaliny - jedná se o využití nehomogenit tzv. polodrahokamových skel v kombinaci s lazurami. Výrobky z těchto barevných sklovin, většinou s výraznými barevnými pruhy a žilkami, byly nejdříve dekorativně broušeny (odbroušení celých hran, vybrušování medailonků apod.). Na takto dekorované výrobky se nanášela žlutá, později i červená lazura, případně jejich kombinace, a to buď jen zvenčí nebo i zevnitř. Často byla většina těchto výrobků doplněna zlacením.

Perleťový email - (něm. Perlmutteremail), lesklá, převážně bílá, pastózní malířská barva, vhodná k vytváření plastických "perliček" a reliéfní malby.

Polodrahokamová skla - (něm. Steinglässer) do této skupiny patří jednak černý a červený hyalit, jednak skla mramorová, achátová, jaspisová, chalcedonová a pod., tedy skloviny barvené ve hmotě se silnými barevnými nehomogenitami (šliry, pruhy apod).

Zelená lazura - vzniká vhodnou kombinací postupů žluté a červené lazury.

Žlutá lazura - vzniká ze sloučenin stříbra, které se dobře smíchá a rozetře s okrem v poměru 1 : 4. Štětcem se nanáší na dobře očištěný povrch skleněného výrobku. Při výpalu v malířské peci dochází za oxidačních podmínek (kolem 560 - 580 0C podle druhu skla) k iontové výměně, tzn., že ionty stříbra vnikají do mřížky skla a vyměňují se s ionty alkálií. Po umytí vypáleného okru se objeví intenzivně zbarvená žlutá lazura. V dobové německé literatuře byla tato lazura označována jako "Topasgelb", dnes se nazývá Gelbbeize.

Poznámky

- 1/ Lüsteriris ani Irisgold nemají nic společného s moderními listry a Iriisy, které byly zavedeny do výroby až koncem 19. století.
- 2/ Nikoliv v Polevsku, jak je často mylně uváděno.
- 3/ Za informaci a ukázkou nálezového souboru z této sklárny děkuji M.Gelnaroví z Nového Boru.
- 4/ Na tyto Egermannovy drahé pokusy přispěl i hrabě Kinský částkou 300 zlatých.

Literatura

- Bachtík, S. 1955 : Irisování II. Sklář a keramik, 5, s .255
- Bachtík, S. 1957 : Egermann - Lazury - Lithyalíny. Sklář a kerramik, 7, s. 279
- Bartošová, J. 1951: Zápísník severočeského skláře, Sklář a keramik, 1, s. 59 - 61
- Bernardová, K. 1989: Bedřich Egermann. In: Přemožiteké času, díl 14, s. 110 - 113
- Brožová, J. 1974: Lithyalíny a F. Egermann. Ars Vitrarla 5, s. 75 - 97
- Brožová, J. 1977: Bedřich Egermann 1777 - 1864 a severočeské sklo jeho doby. Nový Bor
- Busson, A. 1991: Bledermeyer - Steingläser. Wien
- Dvořák, S. a kol. 1970: Foukač dutého skla, Praha
- Gelnar, M. 1983: Geschichte der Reliefmalerel auf Glas in Nord-böhmen. Glasrevue, č. 6, s. 2 - 5
- Kovacek, M. 1985: Glas aus vier Jahrhunderten, Wien
- Pazaurek, G. 1923: Gläser der Empire und Bledermeyerzeit, Leipzig
- Sieber, J. 1913: Geschichte der Stadt Haida, Haida
- Stanik, E. 1943: Die böhmische Glaskunst und ihre Meister. Wiener Verlagsgesellschaft, s. 17 - 22
- Vávra, J.R. 1953: Pět tisíc let sklářského díla. Praha
- Vávra, J.R. 1975: Případ skláře Egermanna. Praha
- Zuman, F. 1948: Sklárna Nová Huť na zákupském panství. Bezděz, 10, s. 139 - 140

RESUMÉ

Friedrich Egermann 1777 - 1864 und seine Beiträge im Bereich der Glastechnologie.

Rudolf Hais

Als junger, ausgebildeter Glasmacher und Glasmaler, ging Egermann auf Wanderschaft. In den sächsischen Porzellanfabriken, hauptsächlich in Meißen, machte er sich mit der Zubereitung der Farben, der Pinselherstellung und der Technik der Porzellan-Feinmalerei bekannt. Unter dem Eindruck dieser Erfahrungen führte er später in seiner Werkstatt in Polevsko (Blottendorf) neue Malertechniken in die Glasmalerei ein. Die ersten Erfolge hatte Egermann mit feingemalten Dekors auf Milch- und Alabasterglas, mit dem mattieren (Achatieren) von Milchglas 1809, mit der Verbesserung der weißen Malerfarbe - das glänzende "Perlmutteremail" und matte "Bisquitemail" 1824. Mit diesen Malertechniken wurde Hohlglas aber auch die Rahmen von Spiegelglas dekoriert. In dieser Zeit arbeitete Egermann mit der Gräflichen Spiegelfabrik der Kinsky's in Sloup (Bürgstein) zusammen.

Ab 1816 befasste er sich intensiv mit der Färbung des Glases in schwachen Schichten. Bald (1817 - 1818) gelang es ihm die Technologie der gelben Silberbeizung zu bewältigen und sie unter Ausnutzung aller ihrer Möglichkeiten in großen Umfang industriell einzuführen.

Im Jahre 1829 erhielt Egermann das kaiserliche Privilegium für seine Lithyalingläser. Es handelte sich um marmorierte, meist getrübe Gläser mit Inhomogenitäten (Streifen, Adern u.ö.), die durch Abschleifen von Flächen, Ausschleifen von Medaillons und hauptsächlich durch das Auftragen von Beizen ausdrucksvolle Effekte aufweisen. Diese, auch als Edelsteingläser bezeichneten, brachten Egermann große Erfolge auf den Industrieausstellungen in Prag 1831 und Wien 1835.

Ab 1832 fing Egermann in seiner Raffinerie in Nový Bor (Haida) Erzeugnisse mit Rotbeizung zu produzieren. An dieser, seiner größten Erfindung, arbeitete er ungefähr 16 Jahre. Erzeugnisse mit Rotbeizung, Schliff und der sg. Rutschgravur mit den für den Biedermeier und zweites Rokoko so typischen Motiven, werden unter der traditionellen Bezeichnung EGERMANN fortlaufend, hauptsächlich in Nový Bor, erzeugt.

Obr. 1/ Portrét Fridericha Egermanna. Rytá plaketa od Jiřího Hrcuby, asi polovina 70. let

SEVEROČEŠTÍ RAFINÉŘI A OBCHODNÍCI SKLEM V OBCHODNÍ KORESPONDENCI HARRACHOVSKÉ SKLÁRNY NOVÝ SVĚT V 1. POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Jarmila Brožová

Význam severních Čech, zejména okolí Nového Boru a Kamenického Šenova, oblasti s tradiční výrobou skla od středověku, se soustředěnou rafinací skla a s mezinárodním obchodem českých sklem, je obecně znám. Severočeskému sklářství věnovali a nadále věnují pozornost četní historici a historici umění. K dané problematice přináší mnohé, často překvapivé poznatky, současné studium v archivech, a to nejen severočeských. Nová zjištění o rozvinutých a mnohostranných kontaktech severočeských výrobců skla, rafinérů a obchodníků sklem vyplynula v průběhu studií archivních fondů harrachovských panství Jilemnice a Branná, uložených ve Státním oblastním archivu Zámorsk nedaleko Vysokého Mýta. Jejich součástí je fond "Harrachovské sklárny", v němž je vedle činnosti ostatních harrachovských skláren dokumentována i výroba a obchodní činnost hutě Nový Svět, jedné z nejvýznamnějších českých skláren. Díky na svou dobu modernímu způsobu vedení administrativy hutě je tento fond též obrovským informačním zdrojem o české sklářské výrobě a kulturní situaci v Čechách zejména v minulém století. Přes několik ničivých požárů hutě v průběhu 19. století se dodnes zachovala velká část účetních knih a obchodní korespondence sklárny včetně pravidelných referátů správce hutě Johanna Pohla, určených jednotlivým majitelům panství a správě hraběcího skladu výrobků všech hraběcích podniků ve Vídni^{1/}. Pro první část této studie byly soustředěny zprávy z první poloviny 19. století, dokumentující spolupráci sklárny Nový Svět s rafinérií a obchodníky sklem, kteří byli činí na tehdejších panství Sloup hrabat Kinských. Druhá část studie se bude vztahovat k panství Česká Kamenice knížat Kinských.

Harrachovská sklárna Nový Svět je v činnosti od počátku 18. století dodnes. Přesné datum založení hutě není známo. Je sice obecně

uváděn rok 1712, kdy byla huť poprvé zmíněna v seznamu výnosů panství Jilemnice, ale s předpokladem, že byla v činnosti již dříve. V nově nalezeném a dosud neznámém výpisu ze stížnosti hraběte Schaffgotsche, odeslaném do Vídně 21. 5. 1704 ^{2/}, jsou zmíněny domy "bey der neuen Glashüten", při nichž jilemničtí poddaní těžili dříví; byla to ta část Krkonoš, kterou si hrabě Schaffgotsch, majitel panství Kynast (dnes Chojník) na slezské straně Krkonoš, přisvojoval. Huť Nový Svět stála tedy již roku 1704 a postupně začala přinášet majiteli zisk, zaznamenaný již roku 1712. V průběhu 18. století produkce hutě a její význam stoupal. Roku 1795 byl pověřen vedením hutě Martin Kaiser, vrchní jilemnického panství, který byl mimořádnou osobností se znalostmi výroby skla i organizace práce na huti. Po něm se stal roku 1808 správcem hutě její dosavadní kontrolor Johann Pohl (2. 2. 1769 - 22. 3. 1850), řezáč skla s citem pro estetiku tvarů, poučený technolog a výborný organizátor i obchodník. Byl vlastním tvůrcem nejvýznamnějšího období hutě Nový Svět v celé její historii v průběhu první poloviny 19. století. Kontakty této sklárny se severočeskou oblastí byly dvojí - tvořily je jednak dodávky vlastního skla severočeským rafinérům a obchodníkům sklem, kteří měli zájem novosvětské sklo prodávat, jednak zakázky na rafinaci harrachovského skla, zejména na malbu a pozlacování u jednotlivých rafinérů - subdávatelů, použijeme-li dnešní výraz pro toto obchodní spojení.

Nejstarší zpráva, týkající se severočeské sklářské oblasti, se vyskytuje v souboru "Zpráv a rozhodnutí" s datem 7. 5. 1812 ^{3/}. Huť Nový Svět informovala hraběcí kancelář ve Vídni o svých velkých odbytových obtížích a o nedostatku objednávek na barevné sklo. Tím bylo míněno tehdy vyráběné mléčné sklo, světle modré sklo opakní, kachlově zelené sklo a sklo barvy topasu. Harrachovská huť dodávala podle této zprávy sklo malířům skla činným v Polevsku a Kamenickém Šenově, kteří obesílali veletrh v Lipsku. Ani v pozdějších letech se objednávky těchto rafinérů a současně obchodníků sklem nezvyšovaly, neboť situace v českém sklářství byla i po skončení napoleonských válek nepříznivá. Vedení novosvětské huti se domnívalo, že by jí vstup do některého kamenickošenovského obchodního společenství, které bylo orientováno na export do Konstantinopole a Smyrny, zajistil trvalý odbyt skla. Požádalo proto roku 1822 o souhlas Jana hraběte Harracha. Jeho odpověď byla negativní, obsahovala však charakteristiku soudobého severočeského sklářského podnikání, které se nezměnilo ani v následujících desetiletích. Hrabě Harrach kri-

tizoval způsob obchodování severočeských obchodníků sklem, kteří vyváželi především velké množství levného skla za nízké ceny, zejména do Turecka a Uher. Harrach odmítal snižovat ceny skla vlastní hutě a ještě je dávat na kredit, který nebyl často splacen⁴).

Na konci dvacátých let 19. století, kdy celá česká sklářská výroba překonala stagnaci předchozích dvou desetiletí, stouply kontakty harrachovské hutě se severními Čechami, především s centry na panství Sloup a Česká Kamenice. V té době se sklárna Nový Svět již orientovala na výrobu jemně rafinovaného skla, které exportovala zejména do rakouské severní Itálie, do Francie a Bavorska.

Na panství Sloup byla jedním z nejvýznamnějších rafinérských center ves Polevsko, osídlená v druhé polovině 15. století; střediskem obchodu českým sklem bylo město Bor (dnes Nový Bor), záměrně pro tento účel roku 1756 založené Janem hrabětem Kinským. V Polevsku pracovali nejen malíři a řezáči skla, ale i stavitelé lustrů (např. Benedikt Schürer) a obchodníci sklem, z nichž např. Preyslerové a Helzel vyváželi sklo zejména do Nizozemí a Portugalska. V Boru se sice usazovali především obchodníci sklem, ale nechyběli zde, ani v bezprostředním okolí, řezáči, malíři a pozlacovači skla. Město Bor svou aktivitou postupně zatlačovalo Polevsko a v druhé čtvrtině 19. století je již významem zcela zastínilo. Význam Polevska pro sklářské podnikání na panství Sloup nebyl dosud dostatečně zhodnocen. Harrachovská sklárna udržovala kontakty s oběma lokalitami vedle dalších obcí, známých dobrou úrovní řezby a malby skla.

Polevsko a Bor spojuje svým celoživotním dílem mimořádná osobnost, současně spojená dlouholetými obchodními kontakty s novosvětskou hutí. Byl to malíř skla a vynálezce několika významných rafinérských technik Friedrich Egermann (5. 3. 1777 - 1. 1. 1864). V Polevsku se usadil roku 1806, když se oženil s dcerou místního obchodníka sklem a stavitele lustrů Benedikta Schürera. Výsledkem jeho usilovného snažení byla dílna výborné pověsti, v níž dekoroval sklo zejména malbou. Byl však též příčinným nákladníkem skla a pokoušel se i sklem obchodovat. Jeho bohatá obchodní korespondence s novosvětskou hutí, doložená též objednávkami a fakturami, jeho osobnost velmi přibližuje.

V "knize obchodní korespondence" novosvětské hutí se objevuje poprvé zmínka o Friedrichu Egermannovi 6. 7. 1828, kdy sklárnu informoval Anton Ferdinand Schürer z Polevska o škodách, způsobených při přepravě špatným zacházením s bednou skla, určeného

pro Egermanna. Vzhledem k tomu, že obchodní korespondence novosvětské sklárny se zachovala jen v torzu, lze předpokládat, že harrachovské sklo putovalo k Egermannovi již dříve. V roce 1828 a 1829 se rozvinula mezi správcem novosvětské hutě J. Pohlem a F. Egermannem bohatá korespondence, která se týkala především Egermannových lithyalinů. Tak v dopise z 15. 10. 1828 potvrdil J. Pohl převzetí Egermannových lithyalinů do komisičního prodeje a podmínil ochotu k jejich dalšímu prodeji jen tehdy, dodá-li v budoucnu určité typy těchto skel. Sdělil, že pro příliš vysoké ceny zůstala téměř polovina Egermannových lithyalinů neprodána, že se však pokusí o dohodu se svými obchodními partnery o jejich další prodej. Požádal Egermanna o zásilku dalších lithyalinů v celkové ceně 100 zlatých vídeňské měny, zejména toaletních flakonů, nikoli však vejčitých tvarů, zájem neměl ani o číšky. Egermannovi slíbil, že uskuteční-li se větší obchody s jeho lithyaliny, huť Nový Svět obnoví svou objednávku. To se také stalo 18. 2. 1829 ^{5/}. Již v průběhu podzimu 1828 hlásil J. Pohl hraběti Harrachovi úspěšné napodobení Egermannových lithyalinů^{6/} s přesným popisem jejich výroby, užitím určitých druhů skel a jejich vyúčtováním. Hrabě vydal pokyny, aby huť uváděla při vyúčtování materiály, nutné k výrobě lithyalinů, jen písmeny, aby vše zůstalo v tajnosti (15. 12. 1828). Lithyaliny z harrachovské hutě a z buquoyských hutí na Novohradsku v jižních Čechách, kde Egermann kupoval sklo pro své lithyaliny, se jeho lithyalinům zcela vyrovnaly. Povrch červeně mramorovaných skel, černého hyalitu a světlemodrého opakního skla, téměř shodných tvarů s Egermannovými lithyaliny, byl pokrýván lazurovací směsí a zlacen. Harrachovská huť lithyaliny tohoto typu úspěšně prodávala i v roce 1829, pravděpodobně spíše své výrobky než Egermannovy. Ten měl s jejich odbytem nadále velké obtíže. V únoru 1829 požádal Pohla opět o pomoc s prodejem těchto skel a tomu přizpůsobil i tón svého dopisu, včetně uctivého oslovení J. Pohla ^{7/}. Z dopisu vysvítá blízký vztah obou mužů, úcta i vzájemné pochopení, které přetrvalo i v dalších desetiletích. Každý z nich dovedl tvrdě hájit své zájmy. Egermann bojoval za odbyt svých výrobků, Pohl za udržení soudobého věhlasu harrachovské sklárny, která dovedla - a musila umět - vyrobit nejen všechny druhy skla včetně technického, ale i rafinovat je všemi tehdy známými způsoby. Přesvědčuje o tom Pohlova korespondence s jeho obchodními partnery.

V polovině třicátých let 19. století se Egermannovy objednávky skla v novosvětské huti od předchozích let podstatně lišily. F. Eger-

mann se v té době zaměřoval na jiný způsob výroby lithyalinů a jen sporadicky objednával černý hyalit, zejména flakonky polštářovitěho tvaru (27. 3. 1837) nebo světlemodré koněvky (8. 9. 1836 a 2. 11. 1836), které upravoval na lithyaliny nebo je zdobil zlatem. V pokročilých třicátých letech 19. století Egermann kupoval v harrachovské huti především broušené křišťálové sklo, broušené modrozeleňé sklo a sklo červeně vrstvené, již probroušené. Kupoval též mléčné sklo a dětské nádobíčko. Na své objednávky obvykle spěchal, svou netrpělivost odůvodňoval tím, že jeho dělníci musí čekat na opožďující se dodávky novosvětského skla a pak nemají co dělat. Je třeba připomenout, že Egermann kupoval nejen broušené sklo, ale snažil se získat od J. Pohla i sklo surové, které dával brousit ve vlastní brusírně. Založil ji pro neshody s místními brusiči skla, jak Pohlovi vysvětlil. Brus Egermannovy brusírny, který sám navrhoval, měl zajímavý, osobitý charakter. Od poloviny třicátých let 19. století produkoval F. Egermann lithyaliny nového typu, k nimž potřeboval modrozeleňé a červeně vrstvené sklo z Nového Světa. Rafinoval je lazurovací směsí, v níž již využil svůj vynález červené lazury a skla často irisoval. Dosahoval tak jiných barevných proměn skla při pohledu za dopadajícího světla a jiných za procházejícího světla. Vzniklo mnoho číšek se střídajícími se zelenými a temně červenými fasetami, s barevně odlišnými vybroušenými mandorlovitými či oválnými motivy. Části těchto lithyalinů ještě doplňoval šedozeleným mramorováním. Tyto Egermannovy lithyaliny z 30. let 19. století nedovedla harrachovská huť ani buquoyské sklárny napodobit^{9/}.

Dopisem ze 16. 1. 1836 ohlásil F. Egermann J. Pohlovi nový výrobek, s nímž - jak předpokládal - jistě udělá nějaký "malý obchůdek". Nepochybně psal o novém způsobu výzdoby čirého broušeného skla, zvaného "malba Iris" (Irismalerei, Iriszeichnung). Jeho podstatou byla výzdoba části ploch nádob žlutou lazurou, listy v barvě růžové, světlemodré a zelené, malbou transparentními emaily, eventuálně ploše řezaným ornamentem na barevných fasetách. Není vyloučeno, že podnětem byly dlouholeté úspěchy vídeňského malíře skla Antona Kothgassera, který spolu se svými spolupracovníky dekoroval vynikajícím způsobem sklo malbou transparentními emaily. Severočeští rafiněři skla tento typ výzdoby rozšířili o další prvky a zdobili tak číšky, desertní talířky, podnosy, vázy, zřídka karafy, v letech 1835 - 1845.

Dle soudobých zpráv byli malíři skla na Borsku mistři této techniky a J. Pohl je vřele svým partnerům doporučoval, např. firmě

Jeannort & Freres z Neuchâtelu ve Švýcarsku^{9/}. J. Pohlovi bylo známo, že nejen dílna F. Egermanna provádí tuto výzdobnou techniku, ale i falknovský malíř skla Anton Endler, s nímž v tomto směru také spolupracoval. Soudobí zahraniční historici umění, kteří dílně F. Egermanna připisují provádění nejrůznějších rafinačních technik včetně malby "iris", se mýlí. Teprve hluboký rozbor zejména figurálních maleb na sklech, dekorovaných "malbou iris", což byly žánrové figurky, Čiňánci, kejklíři a akrobaté ve fantastických oděvech, přinese jasnější pohled na tuto produkci malířů skla. Mezi nimi mohli být i Egermannovi synové Anton Ambros, velmi obratný malíř skla, a Friedrich, jeho mladší syn, řezáč i malíř skla a Anton Endler z Falknova, jakož i někteří vídeňští malíři skla a porcelánu.

Je známo, že harrachovská huť vyráběla běžně též lustrové ověšky a části lustrů z křišťálového broušeného skla; touto výrobou se při huti Nový Svět zaměstnávali od konce dvacátých let 19. století mačkáři a brusiči lustrových ověšek z panství Smržovka, které hrabě Harrach při novosvětské sklárně usadil. Ověšky huť prodávala především Josefu Lobmeyrovi do Vídně, Franzi Steigerwaldovi do Mnichova nebo Fischerovi do Amsterodamu. Později je kupovali jako doplněk své výroby i kamenickošenovští výrobci lustrů. Zajímavá je objednávka J. Pohla z 27. 1. 1837 u F. Egermanna na rafinaci velkého počtu lustrových ověšek žlutou lazurou a listry v barvě zelené, modré a červené. Egermann objednávku ochotně realizoval^{10/}. Lustrové ověšky na jedné své polovině barvené listry (z barevného skla by byly podle argumentu J. Pohla těžké) dodala novosvětská huť Franzi Steigerwaldovi do Mnichova (objednávka 2. 2. 1839).

F. Egermann objednával v novosvětské huti dlouhá léta též destičky z mléčného skla, na které malíři jeho ateliéru i on sám malovali pestrými emally mytologické a žánrové výjevy. Tyto destičky tvořily výplně zrcadlových rámců a vík ozdobných kazet na šicí a toaletní potřeby, které vyráběla převážně z třešňového dřeva truhlářská dílna, činná při hraběcí zrcadlárně Kinských ve Sloupu.

Druhá polovina třicátých let a čtyřicátá léta 19. století byla ve znamení odbytové krize i v českém sklářství. Proto mnozí významní severočeští řezáči skla odcházeli za prací do ciziny. Tuto dobu výstižně charakterizuje i F. Egermann ve svých dopisech J. Pohlovi ze dne 30. 8. 1837 a z 22. 11. 1837 ^{11/}. Egermann si trpce stěžoval na zlé časy, které dolehly i na něj, celý obchod a výroba v kraji "leží zcela v klidu". Podívoval se, že mu J. Pohl nezařídil prodej některých jeho

výrobků, neboť by to mělo být snadnější v Novém Světě než v Boru. Teprve Egermannova charakteristika hospodářské krise třicátých let 19. století umožnila pochopit jeho smlouvu na výhradní prodej červeně lazurovaných skel, kterou uzavřel s významnými obchodníky sklem z Frankfurtu nad Mohanem Vogelsangem a Müllerem, kteří měli své zastoupení i v Boru a se špatnou situací odbytu českého skla byli dobře obeznámeni. Výhradní prodej červeně lazurovaného skla, Egermannova nového vynálezu, v průběhu 30. let do Frankfurtu nad Mohanem vysvětluje minimální počet těchto skel v českých sbírkách. Mimořádné ukázky lze nalézt v zahraničních soukromých i státních sbírkách, jako např. v Pasově ve sbírce Georga Höltla.

Spolupráce F. Egermanna s J. Pohlem byla v těchto letech velmi svízelná. Egermann posílal další své výrobky do Nového Světa s žádostí o jejich komisionní prodej (6. 4. 1838). Pokoušel se prolomit Pohlův nezájem, odpovědí mu však byly obvykle výmluvy, že sklárna Nový Svět se nemůže zabývat komisionním prodejem, neboť má práci s výrobou velkých kusů. Jen obtížně se Egermannovi také dařilo tu a tam získat harrachovská skla se zatavenými pastami, které chtěl sám brousit a obchodovat s nimi. Pro harrachovskou huť byl F. Egermann trvale žádoucím subdodavatelem, který prováděl rafinaci novosvětského skla malbou, zlacením a příležitostně červenou lazurou. F. Egermann nadále kupoval harrachovské sklo, které vybíral přímo na hutí jeho syn (20. 7. 1835).

Zdá se, že rafinéri v Polevsku se pokoušeli vytvořit společnost (K. K. Blottendorfer Fabrik) o níž žádal informace Turini, vedoucí harrachovských skladů ve Vídni (16.8.1836)^{12/}. Pohl mu sdělil, že zná v Polevsku Antona Görnera a Janckeho, místní rafinéry, kteří kupují sklo červené barvy od šumavských výrobců - skláře Meyra, "Letze a Schmieda" - a menší množství barevného skla i z harrachovské hutí a dávají je brousit a malovat, jako "tamější Knöspel". Ve svém dopise z 22. 7. 1835 v němž vyřizovala s hutí nesrovnalosti v dodávce skel upozornila Aloisie Lobmeyrová novosvětskou sklárnu, že ona zadává práci malíři z Polevska; byla s ním zřejmě spokojena. Zda to byl Raimond Knöspel, s jehož plným jménem se setkáváme až v Pohlově dopise z 22. 1. 1850 jeho obchodnímu partnerovi R. A. Wittmannovi z Londýna, není jisté. J. Pohl sděloval Wittmannovi, že harrachovská huť má v Polevsku svého malíře skla, který pro ni vyřizuje objednávky na jemný malovaný dekor (ganz feine Malerei in Färben), jaký vyžaduje např. obchodník sklem Wilhelm Hoffmann z Prahy. Tento

malíř skla je, podle J. Pohla, vyučen u vynikajícího malíře skla a má všechny schopnosti realizovat náročnou malbu na skle. Pohl si byl jist, že pokud mu bude moci se souhlasem Wittmanna zadat malovanou výzdobu váz, bude práce stejně kvalitní, jako by je dekoroval Raimond Knöspel, o jehož práci měl původně Wittmann zájem.

Město Bor reprezentuje v účetních knihách harrachovské sklárny především Friedrich Egermann. Jeho dílna realizovala rovněž objednávky obchodních partnerů sklárny Nový Svět, kteří, jako např. Josef Lobmeyr z Vídně (7. 3. 1835) zasílali vlastní vzory do Boru. Dovídáme se o tom proto, že bylo nutno řešit neshody v termínech výroby skel v Novém Světě a jejich dekorování v Boru. Přepravu těchto častých zásilek realizoval obvykle dopravce Pietschmann.

Dnes zcela zapomenutou, ale významnou, byla rafinérie skla v Boru, která patřila Franzi Steigerwaldovi z Mnichova. Řadu let ji vedl jeho bratr Wilhelm Steigerwald. Tak jako Egermann, měli i Steigerwaldové pronajaty místnosti v obecním domě čp. 1, kde měli sklad hotových skel a kde pořádali i výstavy. Steigerwaldové přišli do Prahy koncem 17. století z Horních Frank. V Praze byli činní jako sklenáři, obchodníci sklem a skleněnými lustry, jejich potomci byli též řezáči skla. Franz Steigerwald se po napoleonských válkách vrátil do Německa, usadil se ve Würzburgu, měl filiálku v Mnichově, Frankfurtu nad Mohanem a příležitostný butik v lázních Kissingen. Zaměstnával mnohé významné severočeské řezáče skla, pokusil se po polovině 19. století usadit severočeské skláře ve své huti v Schachtenbachu, ti se však po čase pro neshody s místními skláři většinou vrátili do Čech.

Franz Steigerwald byl úzce spřátelen s J. Pohlem i s J. Meyrem z huti Adolfov u Vimperka v jižních Čechách, který jej zasvětil do problematiky výroby skla. Steigerwald se mu odvděčil tím, že založil konkurenční sklárnu nedaleko Adolfova, ale na bavorské straně Šumavy. Ze svých znalostí české sklářské výroby, rafinace i způsobu obchodování sklem, dovedli Steigerwaldové mnoho zužitkovat. O jejich rafinerii v Boru není téměř nic známo, dokonce se pochybovalo, že existovala. J. Pohl se však o ní zmínil velmi pochvalně roku 1832, kdy po čtyřech letech navštívil Bor, aby se seznámil s novou místní produkcí. Po svém návratu hlásil 7. 6. 1832 hraběti Harrachovi, že výrobky Steigerwaldova podniku jsou krásné, že nedělají velké kusy, ale celou produkci dodávají "bratru Franzovi" - tedy do Mnichova, Würzburgu a Frankfurtu n. M. Dílna prý zaměstnává čtené místní dělníky, ty vynikající posílá často na zkušenou do Francie.

J. Pohl konstatoval, že borští rafinéři nejsou příliš před harrachovskými, že se všeobecně zdůrazňuje líbivost a snadná prodejnost jejich prací, ale zlepšit že je může jen Wilhelm Steigerwald. Takováto charakteristika staví Steigerwaldovu rafinerii na přední místo mezi borskými dílnami. Zasloužila by si v budoucnu pozornost a pokus o charakteristiku jejích výrobků (z nich známe jen dva), které byly nepochybně rafinovány tímž způsobem jako Egermannovy, měly však jistě odlišné tvary, pojetí výzdoby, barevnost a ornament.

Wilhelm Steigerwald spolupracoval s J. Pohlem i v oblasti technologie skla. Dne 3. 11. 1836 poslal do sklárny Nový Svět železná kolečka, aby mohla být zlepšena práce harrachovských brusičů skla. Velmi je Pohlovi doporučoval, v jeho rafinerii se s nimi stále pracuje. Dodal návod, jak s nimi správně pracovat.

Harrachovská sklárna dodávala svůj klasický sortiment barevného broušeného skla borským obchodníkům Janckeuům, od roku 1836 J. Gustavu Hieckemu, Josefu Fischerovi a od roku 1846 Wilhelmu Müllerovi. Pokud měli zákazníci harrachovské hutě zájem o výrobu lustrů (neboť bylo známo, že huť vyrábí lustrové ověšky a části lustrů), J. Pohl je odkazoval na obchodníky lustry v Boru a okolí. Upozorňoval je, že tam jsou v prodeji celé lustry a ty mohou být upraveny podle přání zákazníka. Sklárna Nový Svět celé lustry nestavěla, i když realizovala objednávky výrobců lustrů v Práchni, Kamenském Šenově, ale i vídeňského Lobmeyra. Pro J. Pohla je charakteristická jeho zvědavost - součásti lustrů dodané Lobmeyrovi byly zřejmě natolik zajímavé, že vyslovil politování, že celé lustry, které sestavil Lobmeyr ve Vídni, nemohl vidět.

Konkurence levného skla z oblasti kolem Boru byla i po dvaceti letech velkou zábranou dobrého odbytu harrachovského skla. Proto opět požádal J. Pohl 15. 2. 1841 ^{13/} vedoucího harrachovského skladu ve Vídni Turiniho o souhlas se snížením cen harrachovského skla. Opět mu nebylo vyhověno a huť musela své odbytové potíže překonat. Zdařilo se jí to díky orientaci vývozu do Anglie a Ameriky.

Severněji od Boru ležící ves Arnultovice, dnes součást Nového Boru, byla dalším místem, s nímž J. Pohl udržoval dobré styky. V Arnultovicích působili četní řezáči skla, z nichž nejvýznamnější byli členové rodiny Ostritzů. Pracovali zde i malíři skla a postříbřovači. Z běžné obchodní korespondence se vymyká Turiniho zpráva ze 16. 2. 1837. Informoval J. Pohla, že Richter z Horních Arnultovic u Boru přišel s novinkou ("von einer neuen Arbeit") a poslal mu jako ukázkou

této práce desertní talířek. Podle Turiniho Richter pracuje novou technikou při tvorbě nápojového skla, flakonků, misek, uch nádob a vík. Později, 23. 8. 1838, J. Pohlovi sdělil, že zaplatil rytcí "Holupovi" za modely k formě na talířek k toaletní soupravě a na talířek ke zmrzlině, zdály se zdařilé. Podle Turiniho bylo vylepšeno vyjímání skla z formy, které bylo snadnější než u starých forem. Poslal též návod, jak s těmito formami Francouzi manipulují. Z této korespondence vyplývá, že v Horních Arnultovicích bylo další středisko výroby lisovaného skla v Čechách. Harrachovská huť uplatňovala techniku lisování skla jen sporadicky. Při sklárně a v nejbližším okolí bylo činně téměř 200 brusičů skla a ti by při rozšíření techniky lisování skla přišli o práci. Až v průběhu 40. let 19. století, snad poté, co Turini pomohl zlepšit pracovní postup lisování skla v Novém Boru, jsou ve fakturách harrachovské hutě uváděny i celé lisované nádoby, vesměs drobné flakonky.

Další obec na panství Sloup, s jejímiž rafinéry skla udržovala harrachovská huť dlouhodobé a čilé kontakty, byla Skalice. V první třetině 19. století tu pracovali nákladníci skla, kteří organizovali především výrobu lustrových ověsků, byli tu i schopní kuliči, řezáči skla, zejména však malíři skla. Z nich Franz Wenzel dekoroval pro sklárnu Nový Svět její skla malbou již na počátku dvacátých let 19. století, Anton Wenzel pracoval pro harrachovskou huť v letech 1832 až 1835. Oba objednávali v Novém Světě veliký počet skel, ke kterým dodávali vlastní papírové stříhy (rok 1835), sami je dekorovali a prodávali. Zajímá je i harrachovský červený hyalit (např. 24. 9. 1832), který dávali brousit a dekorovali zlatem. Naše znalosti o centrech výzdoby černého a červeného hyalitu jsou tak opět hlubší. V budoucnu bude nutné podrobit zlacenou výzdobu hyalitů analýze, aby bylo možno odlišit dekory vzniklé v buquoyských hutích, v rafinerii rakouského J. Zicha, v harrachovské huti Nový Svět a dílnách J. Ch. Grohmanna z Falknova a obou Wenzlů ve Skalici. Ve Skalici vyráběl místní slévač barevných kovů (Gelbgiesser) mosazné sklářské formy, které J. Pohlovi vřele doporučoval W. Steigerwald (7. 6. 1832). Pohlova objednávka na nové formy byla nejprve odmítnuta pro množství práce, ale poté, co hrabě Harrach uvolnil finanční prostředky na jejich koupi huť Nový Svět formy získala.

Poslední lokalitou na panství Sloup, s jejímiž rafinéry harrachovská huť v 30. letech 19. století spolupracovala, byl Falknov. Obec proslula výrobou skla od 16. století, sklo se zde nejen vyrábělo, ale

i dekorovalo brusem, malbou a zlatem. V druhé čtvrti 19. století je zde znám Johann Christoph Grohmann jako dekorátor hyalitu zlatem, Ignác Frische jako malíř skla, který maloval švarclotem zejména lovecké figurální výjevy a veduty a Joachim Zappe. S harrachovskou hutí byl v úzkém spojení malíř skla Anton Endler, který kupoval v Novém Světě konvičky, číšky a šálky na kávu po 180, 270, 420 až 870 kusech ¹⁴/. Sám je dekoroval a prodával. O tom, že J. Pohl u Endlera objednával tehdy tak oblíbenou malbu "iris", informuje Endlerův dopis z 25. 7. 1834. Endler se omlouval, že nedodržel slíbený termín. Byl tak zjištěn další dekorátor, pracující týměž způsobem, který je dosud připisován jen ateliéru F. Eggermanna v Boru.

Obchodní korespondence a záznamy v účetních knihách harrachovské sklárny Nový Svět pomohly upřesnit dosavadní představu o sklářském podnikání v Čechách v první polovině 19. století. Žádná oblast země nebyla izolovanou výrobní a rafinační zónou. Obchodní i osobní vztahy výrobců, rafinérů i obchodníků pomáhaly ke vzájemné informovanosti o výrobních i výzdobných novinkách a zvyšovaly vzájemnou konkurenci. Kontakty hutě Nový Svět se severními Čechami, ale i se západočeskou lázeňskou oblastí a s jihočeskými výrobci skla, tento komplikovaný stav dokumentují. Současně upozorňují na mnohé skutečnosti, které by měly v budoucnu vést k hlubším historickým a uměleckohistorickým studiím, zaměřeným na dosud opomíjené způsoby rafinace skla a na jejich representanty.

28. 3. 1995

Poznámky

- 1/ Státní oblastní archiv (dále SObA) Zámorsk, fond Velkostatek (dále Vs) Jilemnice, Harrachovské sklárny: Berichtenbücher 1810 - 1851, Correspondenz Protocol 1828 - 1851, Bestellunzbücher 1824 - 1851, Fakturenbücher 1830 - 1851.
- 2/ Státní ústřední archiv Praha, fond Hraníční spisy, HS 1862 - 1900, XII, 3-4- 1901-1910, G I, II (kartón 326); Nemanipulované hraníční spisy 1703-1706; "Extract Aus denen Von meinen Kynast Greyfensteinschen Ambtern an mich erstatteten bericht ...".
- 3/ SObA Zámorsk, Vs Jilemnice, inv. č. 487, Protocoll Uiber die, von der Glasfabricke monatlich an die hohe Obrigkeit eingeschrieben Berichte, und hierauf erfolgte Resolutionen, 7. 5. 1812
- 4/ Ještě roku 1828 odesílala harrachovská huť do Konstantinopole v Turecku Franzl Florianovi Trösselovi zásilku skla, na níž nedošla ani odpověď, ani peníze. Názor hraběte Harracha, že obchod do Turecka je nevýhodný, byl správný.
- 5/ SObA Zámorsk, Vs Jilemnice, Harrachovské sklárny, Kniha korespondence 18. 2. 1829: "Herrn Friedrich Egermann in Blottendorf. - Da wir wieder neue Aufträge auf vielfärbiges Lythialin erhalten haben, so sind wir so frey, Sie freundschaftlich zu ersuchen, uns eine Parthey, ohngefähr im Werthe von 100 f. W. M. in verschiedenen Flacons und Toiletteflaschen gefälligst zu überschicken, deren Empfang wir aber Balden wünschen, weil wir einen Theil zur Verpackung für die frankfurter Messe benötigen."
- 6/ SObA Zámorsk, Vs Jilemnice, Harrachovské sklárny, Kniha zpráv a rozhodnutí, říjen 1828, sub 3: " Bei der letzten Lieferung in das Depositorium wurden nebst den Klangglässern auch einlge nachgeahmte Stücke, über welche Erzeugung unter der Benennung Edelsteinglas oder Lithyalin der Friedrich Egermann ein Privilegium erhalten hat, hingepackt. Diese Stücke sind in der Consignation mit der Benennung Agatsteinartig gebelzt angesetzt."
K výrobě lithyalinů ze Zpráv a rozhodnutí huťe Nový Svět J. Brožová: Lithyaliny a Friedrich Egermann, In: Ars vitraria 5, 1974, s. 75-97
- 7/ SObA Zámorsk, Vs Jilemnice, Harrachovské sklárny, Kniha korespondence 18. 2. 1829: "Wohlgeboren Hochzuverehrender Herr Schätzbarer Freund. Ihr werthes von 18. d. M. habe ich mit Vergnügen erhalten, in dem ich in der Meinung war, Sie werden mir eine Bestellung auf mein Kunsterzeugniss machen, ich bitte mich noch als einen alten Freund zu betrachten, und mir das, was Sie in diesem nöthig haben, mir zu überlassen, ich werde Ihnen gewiss billig bedlenen und auch den Rabatt in Loco Haída die 15 % zum Genuss lassen, denn aufrichtig gesprochen, ich habe jetzt gar keine andere Nahrung als dieses, was Ihnen auch bekannt seyn wird. Bei der Verlegerey ist gar nichts mehr zu verdienen, welcher mit baarem Geld sie betreiben will: denn es sind so viele bei uns, welche blos mit ander Leuten Sachen handeln, und diese verschleudern vollends alles, und um meine besten Kundschaften bin ich in den Jahren des Fabrikendienstes gekommen, dieses hat mir viele, ja sehr viele Kränkungen verursacht etc. etc.
Was die prager Gewerbeausstellung betrifft, lässt sich mehr mündlich sprechen als schreiben - indem ich beim Anfang und Beendigung da in Prag war. Meiner Ansicht nach, wird sie wohl keinen Fortgang finden, was mich betrifft, habe ich zu meiner Zufriedenheit gegen 300 / C. M. verkauft jedoch aber 2 Reissen nach Prag zu machen, sich da welche Tage aufzuhalten, macht Unkosten. Ich habe blos von den k. k. priv. Industrie - Erzeugnissen die 300 Colloritten /?/ nach der Zahl in verschiedenen Formen meistens Trinkbecher und Toiletteflacons etc. etc. aufgestellt, um es in die

Welt zu bringen, und habe auch, soviel ich im Stande fertig zu machen, Aufträge, und zehnfach mehr könnte ich absetzen, wenn ich es auf Comission oder Kredit geben wollte; dieses wird nicht gemacht, denn ich kann mir nicht auf einmal die Augen blind brennen: Meine Bitte muss ich wiederholen, Schätzbarer Herr und Freund! Nehmen Sie doch auch etwas von diesen Erzeugnissen, um dass ich abzahlen kann auch lasse ich Ihre Herrn Brüder Grüßen, und ersuchen, etwas zu nehmen, welches ebenfalls auch auf Fabriken Rechnung genommen werden kann: denn ich verkaufe doch jeden Tag etwas aus meinem Glasmagazin, so hoffe ich doch, dass Sie an Ihre Freunde auch etwas absetzen werden.

Anfan /Dahin/? Herbst, wo Gott will, gewiss mit Ende October nach Halda mein Haus beziehen will, wenn Sie wieder einmal in unser Gegend kommen, so wollen Sie bei mir das Absteig - Quartier nehmen wollen, Auch hätte ich gern 2 Service, einen von englisch geschliffenen, und einen von halbstarcken glatten Glase, beide aber von feinem Glase, doch aber nicht von den ganz theuern ... Wenn ich gewusst, ob ich recht gethan hätte, ich wollte von den eingesandten in Prag etwas für mich ausstellen, wenn Sie es in Rechnung genommen hätten: denn das Geld fehlt einem auch, wenn man es hinstellen soll, und muss auf den Käufer warten, allen Aussichten nach, wird die Zeit für den Handel nicht besser. Was den Wenzel Seidl betrifft habe ich ihm meinen Wechsel zu 90 f. 26 kr. C. M. geben, das was darüber ist, hat er baar erhalten.

Was meine Schuld betrifft, trösste ich mich in der Hofnung meiner Bitte zu willfahren, und verbleibe Ihren schätzbaren Aufträgen entgegenstehend mit den vollkommsten Hochachtung

C. M. aufeln.../?/ Freund

Friedrich Egermann

Kniha korespondence 8. 8. 1828, F. Egermann J. Pohlovi: " ... Das Holzwesen von den Kuglerwerkzeuge, sollte erst der Bothe, der welcher dass gemeine Glas brachte mitnehmen, nebst etwas von den Lithyalin etc. - welcher aber in Zittau laden wollte, und nicht nach Neuwald komme - auch war ich Zefelhaft, ob Sie welches von dieser Erzeugung noch gebrauchen könnten weil ich es zur bestimmten Zeit nicht liefern konnte, es ist aber kein Fahler geschehen, aus Ursache weil es um 25 % und mit unter 50 % billiger komme, die Kugler wollten mich prellen ... und mir blib nichts anders übrig, eine eigene Werkstatt von 5 Zeigen im meinen vermitteten Gebeudel aufzustellen, ich werde Ihnen vonmeiner Erzeugung etwas bereitstellen und wenn eine Gelegenelt sich dar bitten wird Ihnen es zu übermachen ..."

8/ J.Brožová: Lithyaliny a Friedrich Egermann. In: Ars vitraría 5, 1974, s. 87

9/ SOBA Zámrsk, Vs Jilemnice, Harrachovské sklárny, Kniha korespondence 6.4.1838: Dopis J.Pohla firmě Jeannort & Freres, Neuchâtel, Švýcarsko, v němž podal přehled, co sklárna Nový Svět vyrábí. M. J. "... wir doch sehr selten Gegenstände mit Radirungen oder sogenannten Iris verfertigen lassen, und sich in dieser Hinsicht lieber nach Hayda verwenden, welches wir, wenn Sie Iris mahleret wünschen, Ihnen anempfehlen ..."

10/ SOBA Zámrk, Vs Jilemnice, Harrachovské sklárny, Kniha korespondence 27. 1. 1837, J. Pohl F. Egermannovi: "...Wir ersuchen Sie höflichst ...Ihnen zu zukommenden Lustersteine gefälligst zu färben (auf einer Seite) und selbeBuchtel - grüne ... 2800 Stück
gelbe ... 2500 -"
blau ... 1500 -"

roth ... 1500 -"

F. Egermann odeslal 27. 3. 1837: 4300 kusů zeleně a modře barvených kamenů, žlutě barvených 1900 kusů, červeně barvených 1885 kusů.

- 11/ SObA Zámorsk, Vs Jilemnice, Harrachovské sklárny, Kniha korespondence 4. 10. 1837, F. Egermann J. Pohlovi: " ... denn mir geht es ebenso wie Ihnen wenn ich nicht ganz müßig sein will, aufs Lager zu arbeiten. Der ganze Handel & Fabrikswesen liegt in unserer Gegend ganz still, u. es geht kaum die Woche eine Colli zum Elbe nach Tetschen, noch vill weniger etwas zur Achse."
- 12/ SObA Zámorsk, Vs Jilemnice, Harrachovské sklárny, Kniha korespondence 16. 8. 1836, J. Pohl Turinimu do Vídně: " ... Die Herrn Görner & Janke von Blottendorf, welche 10 Meile von hier entfernt ist, kennen wir nur als Glas - Raffineurs, die Ihr rothes Glass von Mayr, Letz & Schmied und etwas wenig gefärbtes von uns beziehen; welches sie so wie Herr Knöspel schleifen und malen lassen. Da nun in Blottendorf selbst sich keine Hütte befinden, und die in Röhrsdorf u. Kreibitz gelegenen Hütten des Kittlischen Erben gehören, so wird wohl der Blottendorfer Magistrat am besten Auskunft zu geben wissen, worauf sich die projectirte Firma K. k. Blottendorfer Fabrik gründen könne."
- 13/ SObA Zámorsk, Vs Jilemnice, Harrachovské sklárny, Kniha korespondence 15. 2. 1841, J. Pohl Turinimu do Vídně: " ... Bei der bedeutenden Glaserzeugung der österreichischen und Südböhmischen Glasfabriken und der niedrigen Arbeitslöhne und namentlich in der Gegend von Hayda, dann die bedeutende Glaserzeugung der bairischen Glasfabriken zu Zwiesel, welche Leipzig, Berlin, Breslau etc. damit versehen, leiden wir (Nový Svět) Mangel an Bestellungen ..."
- 14/ SObA Zámorsk, Vs Jilemnice, Harrachovské sklárny, Kniha faktur 11. 3. 1831, účet Antonu Endlerovi, Falknov.

Další použitá literatura

- Pazaurek, Gustav E. - Philippowich, Eugen von: Gläser der Empire - und Biedermeierzeit, Braunschweig 1976
- Walcher von Molthelm, Alfred: Nordböhmische Ueberfanggläser der Biedermeierzeit. In: Kunst und Kunsthandwerk 14, Wien 1911, s. 1-35
- Winter, Vlastimil: Dějiny sklárny v Rokytnici nad Jizerou, Rokytnu, Rýžovišti a v Novém Světě. Disert. práce FF UK, bez roku (1950). Archiv Muzea skla a bižuterie v Jablonci n.Nisou

RESUMÉ

Die nordböhmische Raffineure und Geschäftsleute mit Glas in Geschäftskorrespondenz der Harrachscher Glasfabrik in Nový Svět in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts.

Jarmila Brožová

Das Studium des Archivfondes Harrachscher Glashütten, der im Rahmen des Fondes des Großgrundbesitzes Jilemnice im Staatlichen Archiv Zámorsk bei Vysoké Mýto in Böhmen aufbewahrt wird, hat viele neue Erkenntnisse zu der Geschichte des böhmischen Glases gebracht, besonders im 19. Jahrhundert. Rechnungsbücher und die Geschäftskorrespondenz der bedeutendsten Harrachscher Glashütte Nový Svět im Riesengebirge, die schon 1704 arbeitete (s.Bem.2), bilden eine reiche Informationsquelle von der ganzen böhmischen Glaserzeugung. Der erste Teil dieser Studie ist den vielseitigen Kontakten der Glashütte Nový Svět mit den nordböhmischen Raffineuren und Glashändlern gewidmet, die in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts in der Herrschaft Sloup (damals Bürgstein) tätig waren. (Der zweite, der Herrschaft Česká Kamenice gewidmete Teil der Studie wird erst vorbereitet). Höchst handfertige Glasmaler in Polevsko, Bor, Arnultovice, Skalice und Falknov (früher auch Blottendorf, Haida, Arnsdorf, Langenau und Falkenau) leisteten der Glasfabrik Nový Svět mehrere Dienste bei der Glasveredlung und ergänzten so die Arbeit damals nicht zahlreicher Harrachscher Glasmaler.

Der bedeutendste Geschäftspartner der Hütte Nový Svět war Friedrich Egermann (1777-1864), der in Polevsko und später in Bor tätig war. Er war als Glasmaler und Erfinder mehrerer Raffinierungstechniken berühmt. Ganze Jahrzehnte dekorierten er, seine Söhne und Maler seines Ateliers das Harrachsche Glas mit Malerei. Die Harrachsche Glashütte Nový Svět vermittelte bereitwillig den Verkauf von Egermanns Lithalinen, für deren Erzeugung Egermann das Glas in dieser Glashütte kaufte. Die Schwierigkeiten dieser Verhältnisse bezeugt gut die wechselseitige Geschäftskorrespondenz zwischen Egermann und dem Hüttenverwalter Johann Pohl aus Nový Svět (1769 - 1850). Pohls Geschäftskorrespondenz gewährt auch weitere Erkenntnisse über den Glasmaler Raimond Knöspel aus Polevsko, Franz und Anton Wenzel aus Skalice (sie dekorierten auch den Harrachscher roten Hyalith) und über Anton Endler aus Falkenau, Glasmaler und Spezialisten in der sogen. Irismalerei. Endler dekorierte auch Harrachscher Glas, Gläser, Teller, Karaffen, Zuckerdosen usw. mit rosafarbenen, grünen, hellblauen, violetten Lasuren, und bemalte sie mit transparenten Glasfarben. Er schuf plastische Figuren einzelner Chinesen, Artisten, Gaukler und Genrefiguren der Jäger oder Handwerker. Friedrich Egermann war also keinesfalls der Einzige in Bor,

welcher diese Erzeugung von Hohlglas durchführte, wie irrtümlich bis heute vorausgesetzt wird.

Pohls Berichte, die er in die gräfliche Kanzlei nach Wien schickte, haben uns geholfen die Vorstellung über andere Glasrafinerien in Bor zu machen, unter ihnen eine Glasraffinerie, die vom Prager Franz Steigerwald gegründet wurde. Dieser Steigerwald war auch in München, Würzburg und Frankfurt am Main tätig. Seine Raffinerie in Bor wurde in dreißiger Jahren des 19. Jahrhunderts von seinem Bruder Wilhelm auf eine sehr kultivierte Weise geführt. Die Erzeugnisse dieser Raffinerie, die - was die Qualität betrifft - ganz gleichwertig waren, wie die Arbeiten Egermanns Ateliers, mit dem sie gemeinsam ausstellte, sind heute fast unbekannt.

Geschäftliche Korrespondenz und Eintragungen in Rechnungsbüchern der Harrachscher Glasfabrik in Nový Svět präzisieren unsere Vorstellungen von dem Unternehmen in Glaserzeugung in Böhmen in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In diesem Land gab es keine isolierte Zone der Glaserzeugung und Raffinierung. Geschäftliche und persönliche Kontakte zwischen den Erzeugern, Raffineuren und Glashändler aus Nord-, Süd-, West- und Ostböhmen - Prag nicht ausgenommen - haben in einem hohen Maße nicht nur gegenseitige Informationen über die Neuigkeiten in der Glaserzeugung und Glasveredlung ermöglicht, sondern auch eine gegenseitige und nützliche Konkurrenz geweckt.

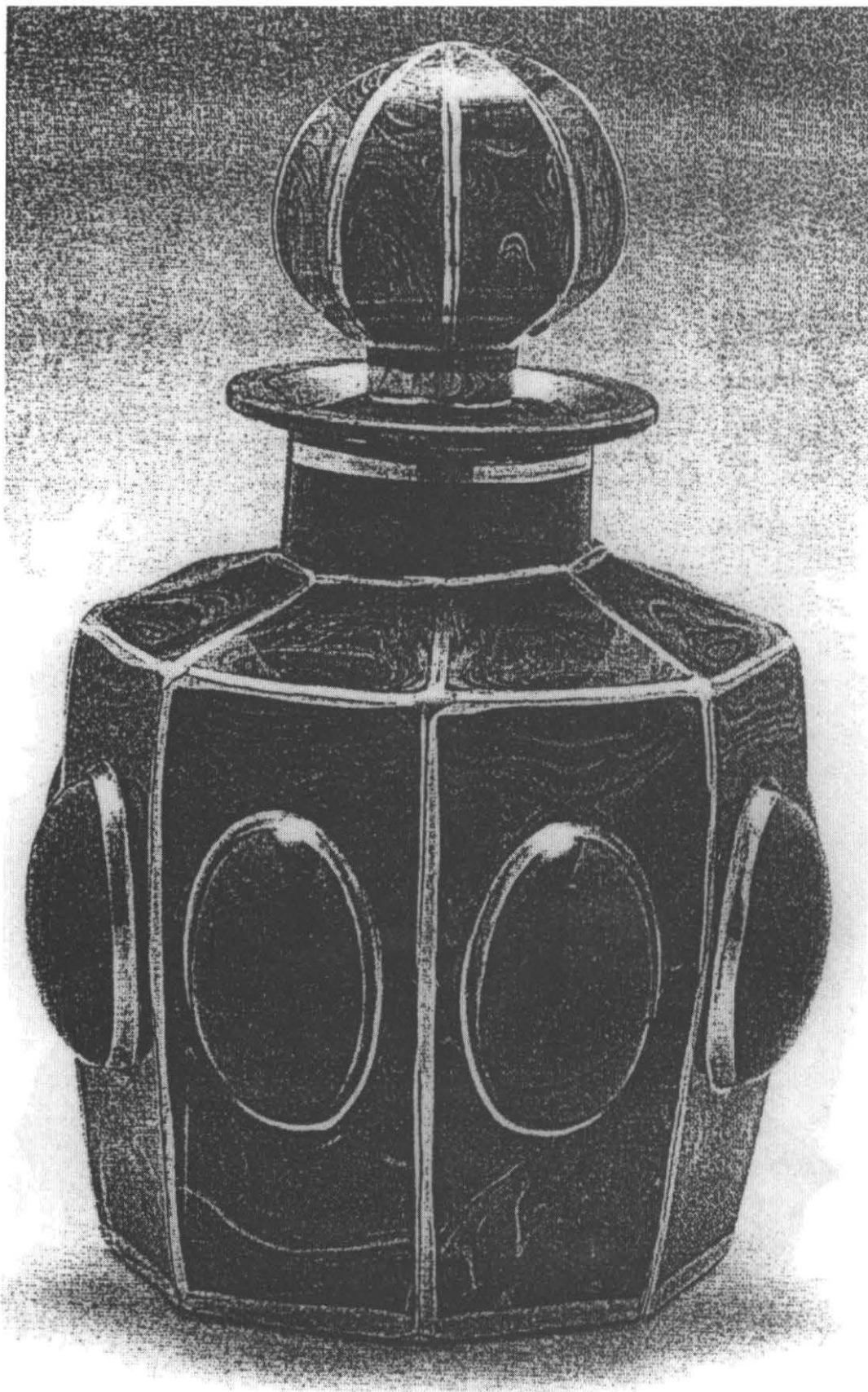
Obr. 1/ Johann Pohl (1769 - 1850), správce harrachovské hutí Nový Svět v Krkonoších. Portrét, olej na plátně kol. r. 1850, pův. ve sbírce G. Pertsche, Vratislav

Obr. 2/ Friedrich Egermann (1777 - 1864), malíř skla, vynálezce významných sklářských rafinačních technik, činný v Polevsku a v Novém Boru. Portrétní kresba Jana Zachariáše Quasta z roku 1858

Obr. 3/ Číška z lithyallnu, broušená, zlacená. Friedrich Egermann, Polevsko
- Nový Bor, kolem r. 1830

Obr. 4/ Dóza na čaj z lthyaltnu, broušená, zlacená. Frtedrich Egermann, Polevsko - Nový Bor, kolem r. 1838

*Obr. 5/ Flakon vejčitého tvaru z lithyallnu, broušený, montovaný stříbrem.
Friedrich Egermann, Polevsko, 1828 - 1829*

Obr. 6/ Číška z čírého skla, broušená, žlutě lazurovaná, malovaná transparentními emally. Nový Bor nebo Falknov, kolem r. 1835

Obr. 7/ Novoborské náměstí v polovině 19. století. Výjev představuje návštěvu excísaře Ferdinanda V. u Frledricha Egermanna roku 1855

DŮM čp. 152 V ALŠOVĚ ULICI V NOVÉM BORU

Vratislav Ryšavý

Vznik domu spadá do období těsně kolem roku 1800, kdy probíhala ve městě snad nejintenzivnější výstavba. Postavil si ho pro sebe v roce 1791 nebo 1793 městský tesařský mistr Filip Peche. Už v roce 1794 zde bydlel se svou ženou Rosinou ^{1/}. Peche byl významnou osobností města, nejvýznamnější ze skupiny stavitelů tehdejšího Boru. Už v letech 1787 -1788 stavěl spolu se starým stavitelem Václavem Koschem z Děčína, Dientzenhoferovým žákem, pozdně barokní městský kostel ^{2/}. Většina plánů domů z tehdejší doby, zachovaných v archivu města, nese jeho podpis ^{3/}. Starší literatura uvádí, že spolu se zednickým mistrem Filipem Ehrlichem postavil Peche v Boru na 20 domů vlastními náklady a postavené domy pak prodával ^{4/}. S přibývajícimi projekty městských domů získával zřejmě Peche na vážnosti a po roce 1800 se už na plánech sám podepisuje jako "Baumeister" - stavitel.

Peche postavil svůj dům jako jednopatrový, jak si přál městský magistrát pro všechny domy (jen výjimečně povoloval domy přízemní) ^{5/}, v přízemní části převážně zděný, v patře pak roubený ^{6/}. Původní dům měl zhruba obdélný půdorys s bočním rozšířením na severní straně. To zcela odpovídá běžné normě domů, které se tehdy v Boru stavěly. Hlavním prostorem v přízemí byla velká síň v celé šíři průčelí s roubenými stěnami. Ostatní přízemní prostory byly již zděné - za síní byla klenutá kuchyně, velmi pravděpodobně se zděnou pecí v severovýchodním rohu při přední síni, jak bylo tehdy v Boru dost běžné (viz plány). Za kuchyní byla úzká komora. Zadní místnost mohla mít rovněž funkci spíže. Boční rozšíření mělo komunikační funkci v obou podlažích. Patro domu bylo výhradně obytné a mělo při ulici rovněž velkou síň, v podstatě stejně velkou jako v přízemí. Všechny místnosti v roubeném patře měly původně trémové stropy, podobně i velká roubená síň v přízemí.

Vedle domu musela už od samého začátku být postavena vedlejší budova, asi zděná, původně zřejmě s funkcí stájí. Zmiňuje ji už první

prodej domu v roce 1804 jako stáje, při prodeji roku 1831 je prostě označena jako vedlejší budova a bydlel v ní tehdy nějaký čas jeden nájemník. Indikační skizza stabilního katastru z roku 1843 ji zakreslila jako protáhlou budovu na obdélném půdoryse jižně od vlastního domu ^{7/}. Indikační skizza ukazuje i úzkou zahrádku, zřejmě zeleninovou, při celé jižní straně vlastního domu.

Peche tu bydlel až do roku 1804, kdy dům prodal 4. června Johannu Josefovi Ullmannovi, hostinskému a povozníkovi (Komerzial - Fuhrmann), i s přilehlými stájemi za 4000 zlatých. Sám Peche si pak postavil nový dům čp. 187 (nové číslo) a už roku 1805 tam bydlel ^{8/}. V té době měl už původní dům nové popisné číslo 152 ^{9/}. Dům tehdy sloužil i jako hospoda, lokál byl jistě zřízen v přízemí ve velké přední místnosti s trémovým stropem.

Hostinský Ullmann si nového domu příliš neužil, protože už dne 28. listopadu 1804 zemřel. Živnost po něm vedla jeho vdova Rosalie a bydlela tam se svými syny a dcerami ^{10/}. Až 14. března 1817 převzal dům nejstarší syn František Ullmann, řezník, za 3000 zlatých, z toho dům sám za 2700 a pozemky za 300 zlatých. Dům byl tehdy silně zadlužen. Vedle své hlavní řeznické živnosti provozoval Fr. Ullmann ještě živnost hostinského, jak svědčí dopis spolku hostinských ze sousedního Sloupu z 19. června 1820, že hostinský Ullmann točí špatné pivo ^{11/}. Ještě roku 1830 při soupisu vlastníků domů je tu uváděn spolu se svou ženou Františkou.

5. února 1831 prodal Fr. Ullmann svůj dům Gottfriedovi Heitschovi za 3500 zlatých a k tomu pole v blízkých Chotovicích. Ve smlouvě bylo zároveň vymíněno, že Josef Valečka, "k. k. Strassenkomissär", který uzavřel s Fr. Ullmannem 7. 8. 1826 dohodu, bude bydlet až do konce října 1836 bezplatně ve vedlejší budově ^{12/}.

Hostinský Josef Heitsch koupil 22. července 1835 silně zadlužený dům od svého otce Gottfrieda, opět s vedlejší budovou a polnostmi, za 1000 zlatých. Od Josefa Heitsche pak zdědila dům s příslušenstvím 24. června 1857 jeho dcera Terezie Heitschová za 877 zlatých 56 krejcarů ^{13/}.

Až do té doby prodejní cena domu stále klesala, což mimo jiné dokazuje, že nebyly podnikány žádné akce k polepšení ceny, tedy hlavně žádné opravy ani přístavby. 21. září 1886 se stal majitelem domu Karl Lamper, povoláním řezník. Ten už 15. dubna 1888 žádal dopisem městský úřad o povolení přístavby křídla k domu podle přiložených plánů. Plán, datovaný 13. dubnem 1888 a podepsaný

"J.Dittrich, Baumeister", ukazuje zděnou přístavbu v podobě krátkého příčného křídla, rovněž patrového, jako starší dům. V přízemí i v patře tu bylo jen po jedné místnosti. Křídlo mělo být přistavěno k východnímu průčelí staršího domu do ulice. Na uliční straně bylo přízemí křídla členěno uprostřed jednoduchými obdélnými dveřmi, asi ve štukovém ostění, po obou stranách dveří bylo po jednom jednoduchém obdélném okně s prostým kamenným parapetem dole, v podobné šambráně jako dveře. V patře měla být tři okna shodná tvarem, umístěním i velikostí s okny v přízemí. Střecha byla prostá sedlová, nepřiliš strmá, krytá zřejmě taškami, komín byl při stěně do dvorka, v ose stěny. Podle přiloženého protokolu měla být přístavba provedena z cihel a těsně napojena na stávající stavbu na uliční straně. Na tuto 7,27 m dlouhou a 5,40 m širokou přístavbu měla navazovat další menší přístavba, v níž měl být zřízen výklad. Měla být rovněž cihlová se sedlovou střechou a zakončena štítem ^{14/}.

Městská rada schválila žádost 4. října 1888 a brzy nato byla přístavba provedena. Řeznický krám však zřejmě brzy velikostí nestačil, a tak už 12. května 1893 žádal též Karl Lamper o schválení úprav přízemí přistavěného křídla na řeznický krám. Především šlo o vyrovnání rozdílu v úrovni ulice a podlahy přízemí křídla několika schůdky do ulice ^{15/}.

27. dubna 1898 se stal majitelem domu Josef Günzel, obchodník s barvami a zlatými a stříbrnými preparáty. Ten požádal 17. října 1901 o povolení zamýšlené změny prostoru krámu ve svém domě v obytné prostory podle přiloženého plánu. To mu bylo schváleno a 25. července 1902 oznámil městskému úřadu, že přestavba obytných prostorů v patře je hotova a žádal o udělení souhlasu k obývání a užívání prostor. Týž majitel žádal 3. října 1904 o povolení k výstavbě plotu zahrady podle přiloženého plánu ^{16/}.

Tyto úpravy provázaly prostory novějšího křídla s prostorami staršího jádra domu. Hlavně tehdy byly o něco zúženy velké přední místnosti jak v přízemí, tak v patře, zděnou příčkou, která vymezovala na severní straně nový prostor, spojující novější křídlo se starším jádrem. Na jižní straně vymezovala tento prostor opět novější zděná příčka uvnitř přistavěného křídla. Při těchto úpravách byly odstraněny schůdky do ulice a dveře v novějším křídle přeměněny na okno. Také nejpozději tehdy, ne-li již roku 1893, musel být zazděn výklad, umístěný dříve v boční (jižní) stěně přístavku na konci přízemí křídla ^{17/}. Nezachoval se bohužel plán a podrobný rozpis všech tehdejších

úprav, takže nemůžeme dnes s jistotou konstatovat, co všechno tehdy bylo provedeno. Z doby někdy na začátku století už může pocházet pobití šindelové střechy, možná ještě původní, eternitovými taškami, také klenba do traverz v zadní přízemní místnosti, možná i západnější komín, který musel souviset s požadavky na větší pohodlí u prostorů v patře, sloužících ke spaní.

Josef Günzel si časem zařídil přímo výrobu, či jak to nazval ve firemním štítu, továrnu na barvy. Měla být podle svědectví pamětníků umístěna ve vedlejší zděné budově, zřejmě i s krámem ^{18/}. 16. prosince 1936 žádala tato firma o povolení ke stavebním úpravám domu. Nebyly ale podstatné - mělo se jednat o očištění vnitřku i vnějšku, izolaci vlhkého zdiva, vyspravení betonových podlah, dále vyspravení okapů a okapových rour, instalaci střešních oplechování s nátěrem, drobnější opravy štítu a části střechy, konečně o vápenné a olejové barevné nátěry v pracovních prostorech. Je zřejmé, že opravy měly probíhat i ve vedlejší budově, kde byly dílny. Celkově měly opravy stát 4331,80 Kč. Byly provedeny v následujícím roce, jak je patrné z osvědčení ze dne 13. prosince 1937, kde se uvádějí jako majitelky domu už Margareta Schlegelová a Johanna Günzelová. Navíc oproti původnímu rozpočtu byly provedeny i vodoinstalační a truhlářské práce ^{19/}.

Firma "Jos. F. Günzel, továrna na barvy" zde byla ještě v roce 1939 a pravděpodobně přežila i válku. Materiály bývalého městského stavebního úřadu zmiňují pak až rok 1947, kdy dne 5. června paní Emilie Rinderová už v česky psaném dopise žádala MěNV v Novém Boru o povolení k opravě plechové střechy, protože do domu zatékalo. V roce 1979 nařídil MěNV odstranit k domu přistavěný skleník. Mezitím někdy v první polovině 70. let došlo podle ústního svědectví pamětníků ke zbourání vedlejší budovy, která sloužila dříve jako továrna na barvy. V roce 1984 byla shledána klenutá místnost v přízemí domu v havarijním stavu, takže bylo nařízeno ji okamžitě vyklidit a podepřít provizorně trámy. Oprava měla následovat, ale provedena nebyla. Jednalo se dokonce o návrhu odpisu ze státního seznamu nemovitých kulturních památek, ale to bylo naštěstí zamítnuto. Poslední jednání ze dne 30. března 1990 konstatovalo naléhavou potřebu především statického posouzení a pak zajištění narušených částí (klenby, odtrhávání přístavku).

Dům je zajímavým dokladem promítání stavebních a zdobných prvků pozdně barokních městských zděných domů do roubených staveb. Stavba ze samého závěru období baroka (u nás vesměs

označovaného jako luiséz či barokní klasicismus a přiřazovaného - diskutabilně - obvykle už ke klasicismu) užívá povrchového členění stěny (i s patřičnými detaily), které se objevuje na zděných domech městských v závěru baroka. Rozdíly proti zděným domům tu nejsou podstatné a jsou dány především odlišným materiálem a jeho odlišnou tvárností.

V rámci města samého dům dokonale zapadá do typu domů, stavěných zde kolem roku 1800. Souvislost s roubenou venkovskou architekturou Českolipska tu není příliš vyjádřena. Jako doložené dílo Filipa Pecheho, rozhodující stavitelské osobnosti v tehdejší Boru, je dům i jedním z jeho nejautentičtějších projektů, protože ho vytvářel pro sebe. Novorenesanční přístavba je co do své výtvarné hodnoty slabá. Městský architekt J. Dittrich, který ji prováděl, upravoval - soudě podle fasád - větší počet domů v Boru. Z památkářského hlediska však tato přístavba přínosem nebyla.

Při opravě domu bude proto třeba vyzdvihnout v první řadě ty dílčí struktury, které jsou nejkvalitnější, tedy starší jádro domu. Mladší novorenesanční přístavbu je třeba zachovat spíše s ohledem na další využití domu.

Poznámky

- 1/ Státní okresní archiv Česká Lípa, Archiv města (dále AM) Nový Bor, Würflův soubor Historie novoborských domů a rodin, inv.č. 2228, kartón 256
- 2/ Sieber, J.: Geschichte der Stadt Haida, Haida-Arnsdorf 1913, s.79
- 3/ Státní okresní archiv Česká Lípa, AM Nový Bor, stavební plány, inv. č. 257, kart. 168
- 4/ viz Sieber, J.: Geschichte ..., s. 32
- 5/ Tamtéž
- 6/ Tamtéž
- 7/ Státní ústřední archiv Praha, Indikační skizza stabilního katastru, L1 125, Hayda, 1843
- 8/ viz pozn. 1
- 9/ Uvedeno na plánu města datovaném 1804, dnes v expozici Muzea skla v Novém Boru
- 10/ viz pozn. 1
- 11/ Tamtéž
- 12/ Tamtéž
- 13/ Tamtéž
- 14/ Archiv bývalého městského stavebního úřadu, dnes na referátu výstavby Městského úřadu Nový Bor, složka Dům čp. 152
- 15/ Tamtéž
- 16/ Tamtéž
- 17/ Tamtéž
- 18/ Ústní svědectví pamětníků na bývalém odboru výstavby MěNV a v Muzeu skla v Novém Boru
- 19/ viz pozn. 14

RESUMÉ

Das Haus Nr. 152 in Aleš-Straße in Nový Bor.

Vratislav Ryšavý

Das Haus Nr. 152 wurde vom Zimmermeister Filip Peche für seine Familie 1791 - 1793 erbaut. Peche gehörte zu bedeutenden Bauunternehmern in Nový Bor. Sein Haus war einstöckig, mit meistens gemauertem Erdgeschoß und mit Zimmerwerk im ersten Stock. Den größten Raum im Erdgeschoß nahm ein großer Saal in ganzer Breite des Erdgeschosses mit gezimmerten Wänden ein, im gemauerten Teil war eine Küche mit Backofen und eine Kammer. Der Stock war wohnbar und hatte im Teil bei der Straße noch einen Saal, genau so groß wie im Erdgeschoß. Neben dem Haus wurde ein selbstständiges gemauertes Gebäude erbaut, wahrscheinlich ein Stall. Zum Haus gehörte auch ein enger Gemüsegarten längs der ganzen Südseite.

Peche bewohn dieses Haus bis 1804, wo er es an den Gastwirt Johann Josef Ullmann verkauft. Das Haus diente dann als Gasthaus, dessen Lokal sich im großen Saal im Erdgeschoß befand. Im Besitz Ulmanns Erben blieb das Haus bis 1831. Dann wurde es an Gottfried Heitsch, auch Gastwirt, verkauft. 1886 gelang das Haus in den Besitz des Fleischers Karl Lemper, der im Jahre 1888 den ersten größeren Umbau verwirklichte. 1898 kaufte das Haus Josef Günzel, Färber, der 1902 einige Herrichtungen am Haus machen ließ. Den ursprünglichen Stall ließ er zur Farbmittelerzeugung umbauen, und 1936 führte er die wahrscheinlich letzte Rekonstruktion durch.

Nach dem Krieg wurde das Haus nicht erhalten und verfiel, im Jahre 1984 war er schon im Havarienzustand. Erst in letzter Zeit wird über die Rettung dieses interessanten und für Nový Bor typischen Hauses gehandelt.

VSTAVAČOVITÉ (ORCHIDACEAE) ČESKOLIPSKA

Miroslav Honců

Patří bezesporu k nejnápadnějším rostlinám. Středoevropské druhy této čeledi patří vzhledem k složité ekologii a biologii mezi nejohroženější druhy rostlin. Z těchto důvodů je většina z nich řazena mezi chráněné druhy v řadě evropských zemí. Na území ČR jsou chráněny vyhláškou 395/92 Ministerstva životního prostředí ČR a rozčleněny do tří kategorií (kriticky ohrožené, silně ohrožené a ohrožené). Na území okresu Česká Lípa byla celá čeleď *Orchidaceae* zařazena mezi druhy chráněné okresní vyhláškou (asi 26 druhů) z r.1979.

Individuální ochrana by nebyla nic platná bez ochrany celých biotopů. Přestože je celá řada lokalit podchycena formou chráněných území, jednotlivých druhů stále ubývá, neboť dochází k jejich mizení vlivem změněného obhospodařování okolních pozemků a zejména postupnou sukcesí náletovými dřevinami, travinami a rákosem. Někdy je velmi těžké zjistit důvod vymírání, zda působí velkoplošné vlivy, jako jsou např. kyselá deště, exhalace, či jiné faktory.

K změnám v rozšíření vstavačovitých na Českolipsku docházelo bezesporu již v minulosti. Výstavba velkých rybníků dokesko-holandské soustavy započatá ve 14. století, posléze rušení některých rybníků koncem minulého století, zásahy rekultivační a meliorační vytlačovaly vzácné druhy do extrémních biotopů. Tak např. v roce 1928 byla provedena meliorace slatinných luk mezi Jestřebím a Starými Splavy, která bezesporu postihla řadu významných chráněných druhů (*Hammarbya paludosa*, *Dactylorhiza incarnata* a pod.).

V posledních letech dochází k jistému oživení zájmu o vstavačovitě rostliny, což je nejen z hledisek floristických, ale i ochrannářských nanejvýš žádoucích. Zástupci čeledi *Orchidaceae* stojí totiž právem v souvislosti s druhovou ochranou v současné době v popředí ochrannářských zájmů. Hlavní příčinou je ústup řady druhů na někdejších bohatých nalezištích a nezřídka i znepokojivé výrazné snížení počtu lokalit, které vede k tomu, že některé druhy jsou na území ČSR

silně ohroženy. Proto je nutná okamžitá přesná inventarisace všech dříve známých nalezišť, jejich kritické zhodnocení, ověření v terénu a pochopitelně i registrace nově objevených výskytů.

Vstavačovité jsou velice citlivým indikátorem rušivých vlivů vnějších činitelů na původní prostředí, na změnu ekosystémů na lesních i zemědělských půdách. Tohoto poznatku je možno využít v ochranářské praxi, při hodnocení přírodní zachovalosti krajiny.

Hlavním cílem práce je zpracování všech dostupných údajů o výskytu vstavačovitých na Českolipsku. Základem přehledu je kartotéka zahrnující excerpované údaje z herbářů, údaje literární, ale také vlastní poznatky a poznatky spolupracovníků ať již členů bývalého přírodovědného kroužku při OVM, aktivu ochrany přírody, ZO ČSOP a dalších, shromažďované za období téměř 30 let. Všem těmto spolupracovníkům bych chtěl poděkovat za poskytnutí údajů, zvláště pak p. M. Bendovi a M. Józovi. Studie by měla sloužit botanickým odborníkům, pracovníkům v zemědělství, projekčním a plánovacím složkám, ale i široké veřejnosti při pomoci o ochranu vstavačovitých. Mohla by být výchozím podkladem pro zpracování genofondu a ohrožených biotopů Českolipska. Jedině na základě dostatečné znalosti poznatků z uvedených oborů lze totiž vypracovat účinná ochranářská opatření směřující k perspektivnímu zachování vymírajících druhů v české květeně.

TECHNICKÁ DATA :

Veškeré poznatky byly zpracovány do přehledu lokalit (rozšíření druhů), údaje jsou seřazeny chronologicky za sebou, u každého druhu zvláště. Číslo lokality odpovídá příslušnému číslu na mapce rozšíření.

CI - CIII = ohrožené taxony sensu Holub, Procházka, Čeřovský, (1979)

KO, SO, O = skupiny v příloze č. II. vyhl. MŽP č. 395/92, (druhy ohrožené, silně ohrožené a kriticky ohrožené).

* Druhy, jejichž výskyt na Českolipsku je nutno považovat za vyloučený (pravděpodobně determinální omyly).

Literární údaje - letopočty za jmény autorů jsou uvedeny v závorce, např. Čvančara (1977).

Vlastní údaje a údaje od spolupracovníků - letopočty za jmény nálezců jsou bez závorek, např. Rückl 1978.

Údaj (**Ha**) **Wurm (1899)** znamená, že nález, který učinil Hantschel, byl publikován v r. 1899 Wurmem.

Ve studii je používán název **Jestřebské slatiny**. Představuje slatinné louky mezi Jestřebím a Starými Splavy, 255-265 m.n.m. definované autory různě, např.: rašelinné louky u Starých Splavů, u Kautenbergu (Konvalinkový vrch), bažinaté louky u Jestřebí proti Starým Splavům, Jestřebská slatina, mezi Jestřebím a Starými Splavy, Slunečný dvůr, Jestřebské rašeliniště atd. Rozlišují však vytěžené slatiniště mezi Jestřebím a Starými Splavy, tzv. "Shnilé louky", údajl vedenými od r. 1985. Staří autoři - i pokud tuto lokalitu znali - ji ve svých pracech neodlišovali, s výjimkou Kliky (1933).

V práci byla použita synonymika podle Procházky a Velíska (1983).

Použité zkratky autorů:

A, An = Anders J.

Ba = Barber E.

BFC = Beiträge zur Flora Clubgebietes

Bu = Burkhardt

Bür = Bürgemeister

Ca = Cantieny G.

Co = Conrath P.

Čel = Čelakovský L.

Č, Čv = Čvančara A.

Če = Čeřovský J.

Dittr = Dittrich V.

Do = Domin K.

Fl = Firbas F.

Fol = Flora der Oberlausitz

Ft = Fechtner K.

Ha = Hantschel F.

Hac = Hackel

Han = Handschke K.

He = Hejný Sl.

Hip = Hippell

Ta = Tausch I.F.

Ho = Holub J.

Hom = Homoláč

Ka = Kablíková J.

Köl = Kölbing F.W.

Kr = Krushe

Kraj = Krajlna

Kli = Klika J.

Ku = Kubát K.

Lex = Lexová

M = Marschner H.

Ma = Martin

Mie = Miesser O.

Mil = Militzer M.

Ne = Neumann J.CH.

Pil = Pilous V.

Pl = Pleschka

Po = Pohl F.

Po 1873 = Pospíšil

Pö = Pöche J.

Pro = Procházka F.

Pu = Purkyně Em.

Rü = Rückl P.

Sf = Schiffner V.

Scha = Schauta J.

Schü = Schütte

Schm = Schmidt F.W.

Sit = Sitenský F.L.

Sý = Sýkora T.

Tu = Turoňová D.

Wa = Watzel K.

Wu = Wurm F.

Za = Zavřel F.

Zl = Zigelsberger G.

Zo = Zouplna J.

Použité zkratky herbářů:

BRNU - Přírod.fakulta university J.E.Purkyně, Brno

ČLM - Okresní vlastivědné muzeum v České Lípě

LIM - Severočeské muzeum v Liberci

OLM - Krajské vlastivědné muzeum Olomouc.

PRC - Přírod.fakulta UK v Praze

PR - Národní muzeum Praha

PŘEHLED DRUHŮ :

Cypripedium calceolus L.

Střevíčník pantoflíček

Silně ohrožený druh (SO), CII

Patří mezi naše největší vstavačovitě rostliny. Roste vzácně v nejteplejších oblastech Čech, v severních Čechách v Českém středohoří, v oblasti Kokořínska, na Ústecku a jinde (mimo jiné před r.1967 na lokalitě Bohyňská lada na Děčínsku), viz Bauer (1994), zvláště na vápnitých půdách. Přes několik literárních údajů není potvrzena v současné době žádná konkrétní lokalita z Českolipska, je zde proto považován za nezvěstný druh.

1. Ústěk: (Ha) Čelakovský (1868-1883), (1875), Hantschel (1890), Dostál (1989).
2. Maršovický vrch: Schiffner (1886), Hantschel (1890), Hanuš (1930), Kinský (1935), Patočka (1961), Stříhavka (1967).
3. Vlhošť: Blatný (1968).
4. Chudolasy: (Do 1939) Abtová (1985).
5. Brocno: (Sý 1948) Abtová (1985).
6. Ostrý u Ústěka: Kubát 1973, (ústní sdělení).

Cephalanthera rubra (L.) L.C.Richard

Okrotice červená

Silně ohrožený druh (SO), CII

Druh světlých hájů, lesostepí, zvláště na vápenci, v teplejších krajích roztroušeně. Květy jsou nápadné a bývají často trhány. Na Českolipsku je v současné době známa jediná lokalita v oblasti Hamru u Č.Lípy s max.počtem 20 exemplářů v některých letech.

1. Klíč u Nového Boru: (Ne) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Hantschel (1890), Hanuš (1930).
2. Ralsko: Schauta (1861), (Scha) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Hantschel (1890), Hanuš (1930), (Scha, Ft, Ha) Čvančara (1977).

3. Obora u Mimoně: Fechtner (1888), Hantschel (1890), (Ft) Čvančara (1977).
4. Hamr u Č. Lípy, Děvín: Sýkora 1973, (1975); (Čv, Sý) Čvančara (1977); Rychtařík 1981, Honců et Štěpánský 1983, Čvančara(1987), Rychtařík 1993; Józsa 1995.
5. Hamr u Č. Lípy, Chrastný: (Mil. et Schü. ap.Milltzer) Čvančara (1977).

Cephalanthera damasonium (Mill.) Druce

Okrotice bílá

Ohrožený druh (O), CIII

V Čechách roztroušeně v nižších polohách. Je nejčastější ze všech zástupců rodu *Cephalanthera*. Na Českolipsku známa v současné době z několika málo lokalit, z nich jedna se nachází v bezprostředním okolí České Lípy. Není vyloučeno, že lokality č.6 a 15 se překrývají.

1. Bezděz: (Zo) Čelakovský (1868 - 1883) a (1875), Watzel (1877), Hantschel (1890), Klinský (1935), Strihavka 1966 herb.pol.ČLM, (Ha 1890) Kolbek et Petříček (1979).
2. Ralsko: (Scha) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Hantschel (1890), (Ha 1890) Čvančara (1977).
3. Maršovický vrch u Jestřebí: (Wa) Čelakovský (1868 - 1883), Watzel (1877), Hantschel (1890), Hanuš (1930).
4. Heřmanice u Kravař: Schiffner (1886), Hantschel (1890), (Sf 1886) Kubát (1970).
5. Polevsko: Wurm (1889), Hantschel (1890), (Ha 1890) Kubát (1970).
6. Česká Lípa, Špičák: Wurm (1889), Hantschel (1890), Hanuš (1930), (Ha 1890) Kubát (1970).
7. Dubový vrch u Č.Lípy: Wurm (1889), Hantschel (1890), (Ha 1890) Kubát (1970).
8. Hamr u Č.Lípy, Chrastný: Honců 1971, (Mil.et Schüt.ap. Milltzer) Čvančara (1977).
9. Hamr u Č. Lípy, Děvín: Sýkora (1975), Rychtařík 1992 - 1993.
10. Hamr u Č. Lípy, Kozí hřbety: Sýkora (1975).
11. Hamr u Č.Lípy, Malý Jelení vrch, J úpatí:(Píl) Čvančara (1977), Rychtařík 1985, 1990 - asi 20 ex., Józsa 1995 - asi 90 ex, z toho 60 ex kvetoucích.
12. Bukovec: Honců 1982-1995, Abtová (1985), Benda 1994.
13. Strachaly: Kaiser et Honců 1983.
14. Houska: (Lex., Hom.) Abtová (1985).
15. Česká Lípa, rokle v sousedství sídliště Špičák: Poříz 1987 - 1989, Honců 1987 a 1994, Roztočil 1991-1994. Zde sledovány 2 mikrolokality s asi 30ex, jedna z mikrolokalit již zanikla.
16. Janovice u Kravař, habrový lesík při úpatí Binova: Honců 1995 - 1 ex.

***Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch**

Okrotice dlouholistá

Ohrožený druh (O), CIII

Typická rostlina stinných teplých lesů, zvláště bučin a doubrav. Stupeň ohrožení není zatím příliš vysoký, protože lesní stanoviště tohoto druhu nejsou ještě ve větší míře narušována. Lokalita Děvín je pravděpodobně mylná, viz Husáková (1991). V současné době je na Českolipsku známa jediná lokalita od Janovic v SV části okresu.

1. Ralsko: Schauta (1861), (Scha) Čelakovský (1875), Watzel (1877), Hantschel (1890), Hanuš (1930), (Scha, Ha) Čvančara (1977).
2. Ortel u Lindavy: (Ha) Schiffner (1886), Hantschel (1890).
3. Maršovický vrch: (Do) Kinský (1935).
4. Bezděz: Anders in Hantschel (1911).
5. Pískovcové návrší mezi Janovicemi v Podještědí a Novou Starostí: Sýkora (1988).
6. Hamr u Č.Lípy, Děvín, vrchol: Husáková (1991) - asi omyl, neboť jinými badateli zde tento druh nebyl nalezen.
7. Tlustec, vrcholová část, okraj lesa nad lomem: Honců 1968, lokalita zniče-
na těžbou v lomu.

***Epipactis helleborine* (L.) Crantz**

Kruštík širokolistý

V Čechách je jednou z nejhojnějších orchidejí vůbec, místy roste hojně, jinak roztroušeně, není žádným způsobem ohrožen. Má poměrně širokou ekologickou valenci, roste na půdách kyselých i zásaditých (vápnitých), v nížinách i horských oblastech, v lesních biotopech ve společenství třídy Querceto- Fagetea. Relativně hojný je i na Českolipsku.

1. Bělá p. Bezdězem: Čelakovský (1875).
2. Česká Lípa, údolí Peklo: Watzel (1877).
3. Loubí, Loubenské údolí u Holan: Watzel (1877).
4. Mezi Svorem a Novým Borem: Wurm (1889), Rückl (1983).
5. Česká Lípa: Wurm (1889).
6. Jestřebí, Cikánský kámen: (Ha) Wurm (1889).
7. Ralsko: Schauta (1861), Hantschel (1890), (Scha) Čvančara (1977).
8. Stará Skalka, vrch Šedlna: herbář ZŠ Mánesova 1910.
9. Sloup, pravá strana silnice mezi Sloupem a Svojkovem: Pohořelý 1967.
10. Mimoň, Vranovské skály: Sýkora (1975).
11. Hamr u Č. Lípy, Děvín: Sýkora (1975), Čvančara (1977), Rychtařík 1979, Honců et Štěpánský 1983, Rychtařík 1992 - 1993.
- 11 - 12. Hamr u Č.Lípy, les mezi Děvínem a Ostrým: Husáková (1991).

12. Hamr u Č. Lípy, Ostrý: Sýkora (1975), Čvančara (1977), Rychtařík 1992-1993.
13. Horní Police: Flusek et Bernášek 1978.
14. Hamr u Č. Lípy, Chrastný: Sýkora (1979).
15. Stvolínky, les "Staré Stvolínky" u Dolanského rybníka: Klímeš 1981.
16. Jedlová, u žel.stanice: Marschner (1982), Fabiánek 1993.
17. Jedlová, mezi žel. stanicí a Tolštejnem: Marschner (1982).
18. Údolí Chřibské Kamenice: Marschner (1982).
19. Mezi Kytlicí a Novou Hutí: Marschner (1982).
20. Jedlová, cesta k Hraničnímu rybníku: Marschner (1982).
21. Mezi Českou Kamenicí a Lískou: Marschner (1982).
22. Sokol u Petrovic: Marschner (1982).
23. Mezi Českou Kamenicí a Pustým zámekem: (Po) Marschner (1982).
24. Dolní Podluží: Marschner (1982).
25. Jedlová, Hraniční rybník: Marschner (1982).
26. Milštejn: Marschner (1982).
27. Naděje, Suchý vrch: Marschner (1982).
28. Krompach: (M) Marschner (1982).
29. Pěnkavčí vrch, Pětikostelní kámen: (M) Marschner (1982).
30. Sloup, v lese u koupaliště: Rückl (1983), Rücklová (1986).
31. Skalice, na úpatí Česky: Rückl (1983), Rücklová (1986).
32. U silnice Blatce-Bořejov: (Zav 1954) Abtová (1985).
33. Bukovec: Abtová (1985), Honců 1982-1995.
34. Svor: Rücklová (1986).
36. Hamr u Č. Lípy, silnice mezi Děvínským jezírkiem a vyluhovacím polem VP-5: Honců et Rychtařík 1985, Honců et Štěpánský 1985.
37. Hamr u Č. Lípy, Děvínský rybník: Honců et Rychtařík 1985, Rychtařík (1988).
38. Hamr u Č. Lípy, Dlouhý kámen: Honců et Rychtařík 1985, Rychtařík 1992-1993.
39. Janovice, Červený vrch, habrový lesík: Benda 1985-1993, Honců 1985-1990, Benda (1990), Hohenkreuz et Honců 1991, Honců 1995.
40. Malý Bezděz: Honců 1985, 1986, Honců et Roztočil 1994.
41. Skalice, lesní školka mezi Skalicí a Slunečnou: Kozák 1985.
42. Skalice, vstavačová louka mezi Skalicí a Slunečnou: Rückl 1986.
43. Česká Lípa, Obecní les při vstupu do Pekla: Štěpánský 1986 - 1987, Honců 1994.
44. Hamr u Č. Lípy, rašelinná olšina u Hamerského rybníka: Rychtařík (1988).
45. Hradčany, okraj lesa v nivě Ploučnice ca 1 km ZSZ od obce: Husáková (1991).
46. Dolní Okna, okraj lesa: Husáková (1991).
47. Prosička, les ca 1.5 km JZ býv. osady: Husáková (1991).
48. Osečná, okraj lesa 0.5 km S Holičkovského vrchu: Husáková (1991).

49. Jedlová, vodárna u nádraží: Fablánek 1993, Plánská 1994.
50. Hradčany, Hradčanské stěny, skály poblíž obce: Roztočil, 1992.
51. Hvězdov, levá strana cesty z Hvězdova na Dolní Okna: Brožek, 1993.

Epipactis atrorubens x helleborine = schmalhauseni

Kruštík tmavočervený x širokolistý

1. Hamr u Č. Lípy, Děvín: Honců 1983.
2. Malý Bezděz: Honců 1985.

Epipactis purpurata Smith

Kruštík modroflalový

Ohrožený druh (O), CIV

Je výrazně stínomilným druhem a proto se vyskytuje především v hustších lesích. Roste na těžkých odvápněných půdách (pH 4,6- 6,0) ale i na písčitéch hnědozemích se slabě kyselou až neutrální reakcí. Podobně jako jiným lesním druhům nehrozí ani kruštíku modroflalovému přílišné nebezpečí. Na Českolipsku se v současné době vyskytuje na jedné lokalitě. Patří mezi druhy vzácné, vyžaduje ochrannářskou pozornost.

1. Mezi Luží a Tolštejnem: (Wenck 1850) Marschner (1982).
2. Hvozd: (Fol.) Marschner (1982).
3. Hradčany, Hradčanské bučiny: Sýkora (1975).
4. Janovice, Červený vrch: Benda 1985 - 1994, (1990), Honců 1985 - 1995, v roce 1995 nalezeno 25 kvetoucích jedinců.

Epipactis atrorubens (Hoffm. ex Bernh.) Schult.

Kruštík tmavočervený

Ohrožený druh (O), CIV

Roste pouze na vápnitěm podkladě, na půdách s pH 7,5 do 9,0, často kamenitých, suchých, avšak humosních. Vyskytuje se ve světlých listnatých lesích (zvláště bučinách) i jehličnatých lesích (především borech). Na území ČSR je zařazen mezi vzácnější druhy ohrožené. Na Českolipsku výskyt na několika lokalitách.

1. Bělá p. Bezdězem: (Hip) Čelakovský (1868-1883), (1875), Hantschel (1890).
2. Klíč u Nového Boru:(Ne) Čelakovský (1868 - 1883),(1875), Watzel (1877), Hantschel (1890), Hanuš (1930).
3. Vidlm: Hantschel (1890).
4. Hradčany, Hradčanské stěny: (Mil. et Prinz 1934 in Prinz (1938), Sýkora (1975), Honců et Sýkora 1982, Roztočil 1991, Honců et Čvančara 1993, Honců et Roztočil, 1994.

5. Malý Bezděz: Kolbek et Petříček (1979), Honců et Marschner 1981, Honců et Štěpánský 1982, Honců et Pešková 1984, Honců 1985, Honců et Roztočil 1994.
6. Hamr u Č. Lípy, Děvínský rybník: Rychtařík 1981, Honců 1985.
7. Hamr u Č. Lípy, Děvín: Čvančara (1977), Rychtařík 1992 - 1993.
8. Hamr u Č. Lípy, Dlouhý kámen: Rychtařík 1981, Honců et Rychtařík 1985, Honců et Štěpánský 1985, Rychtařík 1992 - 1993.
9. Osečná, Kavčí kamemy: Sýkora 1971, (1975), Čvančara (1977).
10. Černá Novina u Osečné: Sýkora et Honsa 1973, Sýkora (1975), (Sý) Čvančara (1977), Rychtařík 1992-1993.
11. Vranov, Vranovské skály: (Sý) Čvančara (1977).
12. U Holíček: (Nestler ap. Millitzer) Čvančara (1977), Rychtařík, Rückl, Honců 1993.
13. Hamr u Č.Lípy, Lužice: Rychtařík 1981, Rychtařík et Honců 1985.

Epipactis palustris (L) Crantz

Kruštík bahenní

Silně ohrožený druh (SO), CII

Roste na slatinách, prameništích, na mokřích rašelinných či bažinatých loukách, lesních mokřinách, často i v pobřežních partiích rybníků. Vyskytuje se na půdách slabě kyselých až zásaditých (pH6,5-8,5). Protože jde o druh výrazně heliofilní, po zapojení stromového patra z lokalit postupně mizí. Je druhem kruštíku, u kterého došlo k největšímu úbytku nalezišť vzhledem k realizaci odvodňovacích projektů, proto je zařazen mezi druhy silně ohrožené. Na Českolipsku je několik lokalit s dosud početným výskytem.

1. Hamr u Č.Lípy, Hamerský rybník: (Scha) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Wurm (1887), Hantschel (1890), Hanuš (1930), Maxdmič (1950), Svoboda 1966, Sýkora (1975), (1984), (1988), (W, Ha, M) Čvančara (1977), (1987), Turoňová (1985), (Tu 1976, Čv 1977) Rychtařík (1988), Honců 1989.
2. U Dubé:(Reuss) Čelakovský (1868-1883), (1875), Hantschel (1890).
3. Česká Lípa, údolí Peklo: (Sf) Schiffner (1886), Wurm (1887), Hantschel (1890), Hanuš (1930).
4. Jestřebské slatiny: (Sit) Čelakovský (1868 - 1883), Schiffner (1886), Wurm (1887), Hantschel (1890), Anders (1897), Anders in Hantschel (1911), Hanuš (1930), Kinský (1935), Střihavka 1966, (1967), Rückl 1968, Köhler 1968, Honců 1968, Štěpánský 1981, Honců 1982, Štěpánský 1982, Honců et Štěpánský 1983, Rückl (1983), Honců 1985, Čvančara (1987), Sýkora (1988), Businský (1989), Honců 1989 - 1995.
5. Žizníkov: Sf Schiffner (1886), Wurm (1887), Hantschel (1890), Hanuš (1930).

6. Slunečná: (Han) Čelakovský (1868-1883), (Han) Schiffner (1886), Wurm (1887), Hantschel (1890).
7. Údolí Bělé u Bělé p. Bezdězem a Nové Bělé: Wurm (1887), Hantschel (1890).
8. Bezděz, S úpatí kopce: Wurm (1889), Hantschel (1890).
9. Pihel, Červený rybník: Hantschel (1890), Honců 1968.
10. Rašeliniště u Okřešic: Holubec (1959), (1962).
11. Novozámecký rybník: Deyl (1953), Honců et Roztočil 1990, Honců 1991.
12. Svojkov: Pohořelý 1967.
13. Lázně Kundratice, rašelinná olšina: Solovka et Honců 1971, Sýkora (1975), Čvančara (1977), (1987), Rychtařík 1981, 1985.
14. Doksy, Poslův rybník u Máchovy stezky ve směru na Bezděz: Honců 1966.
15. Skalice, vstavačová louka mezi Skalicí a Slunečnou: Rückl et Honců 1979.
16. Lipnice: (M 1956) Marschner (1982).
17. Chřibská: (M 1967) Marschner (1982).
18. Jiřetín: (Ha) Marschner (1982).
19. Mezi Okřešicemi a Srním: Štěpánský et Honců 1983, Honců 1995 - 10 ex.
20. Provodín, pralouka S od Lysé skály: Sýkora, Benda et Honců 1987, Sýkora (1988), Honců 1988-1994.
21. Provodín, stará pískovna: Kopecký et Honců 1989.
22. Česká Lípa, mokřad u Sporky: Roztočil 1991-1993, Honců et Roztočil 1994.

Listera ovata (L.) R. Brown

Bradáček vejčitý

Jeden z nejhojnějších druhů vstavačovitých v ČSR vůbec, jeho výskyt není ohrožen. Podobně jako krušík široolistý má širokou amplitudu rozšíření, roste na půdách vlhčích i sušších, slabě kyselých, neutrálních až silně alkalických. V současné době na Českolipsku dosti hojný druh, ve čtyřech případech nalezen na soukromých zahradách.

1. Mimoň: (Ne) Čelakovský (1868-1883), (1875), Watzel (1877).
2. Zákupy: (Ne) Čelakovský (1868 - 1883), (1875) Watzel (1877), Wurm (1887).
3. Česká Lípa, údolí Peklo: (Mann) Čelakovský (1868 - 1883), Watzel (1877), Wurm (1887).
4. Sloup: (Wa) Čelakovský (1868-1883), Watzel (1877).
5. Bělá p. Bezdězem: Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Wurm (1887).
6. Česká Lípa, louka u bývalé brusírny, niva Ploučnice: Wurm (1887), (1889), ZŠ Mánesova 1910.
7. Pertoltice, mezi Pertolticemi a Grunovem: Schauta (1861), Wurm (1887), (Scha) Čvančara (1977).
8. Mimoň, les Varta: Wurm (1887).

9. Bezděz: Wurm (1887).
10. Česká Lípa, Ptačí vrch: Wurm (1889).
11. Česká Lípa, mezi Špičákem a cestou do Písečné: Wurm (1889).
12. Vlčí důl: Wurm (1889).
13. Česká Lípa, Z okraj Špičáku: (Ha) Wurm (1889).
14. Jestřebské slatiny: Anders (1897), Honců et Štěpánský 1982.
15. Novozámecký rybník: Deyl (1953).
16. Holany: Hašek 1964.
17. Chotovice, Chotovický vrch, louka na S svahu: Tolar 1967.
18. Heřmánky u Holan: Honců 1966.
19. Nový Bor, louka za městským koupalištěm: Tolar 1967.
20. Blíževedly: Honců 1967.
21. Doksy, Poslův rybník, S okraj při pravé straně Máchovy stezky na Bezděz: Honců 1968, Benda et Honců 1985.
22. Svojkov: Pohořelý 1968.
23. Sloup, mokřiny pod hradem: Pohořelý 1967.
24. Klíč, louky S nad Svorem, 500 m.n.m.: Sýkora (1972).
25. Janovice u Kravař, Bobří soutěska: Kolbek et Petříček (1974).
26. Lázně Kundratice, rašelinná slatina: (Č) Čvančara (1977).
27. Lipka u Novin p. Ralskem: Rychtařík (1981), Honců 1985.
28. Skalice, vstavačová louka mezi Skalicí a Slunečnou: Rückl 1978, Honců 1995 - roztroušeně.
29. Strachaly, údolí 2 km JZ od obce: Kaiser et Honců 1982.
30. Mimoň, Strážný vrch: Brožek 1983, 1984, ZŠ Mimoň 1985, Roztočil 1989-1993, Honců 1995 - přes 600 ex při okraji lesa, ve svahu.
31. Krompach: (Mie) Marschner (1982).
32. Jiřetín, Šibeniční vrch: Marschner (1982).
33. Dolní Světlá: (Ha) Marschner (1982).
34. Dolní Podluží: Marschner (1982).
35. Jedlová, mezi železniční stanicí Jedlová a Tolštejnem: Marschner (1982).
36. Nová Chřibská: (Ma) Marschner (1982).
37. Křížový Buk: (Ku 1952) Marschner (1982).
38. Chřibská, V směrem k Plešivci: (Ma) Marschner (1982).
39. Janovice u Kravař, rybník Veliká: Benda 1984.
40. Stružnice, mezi Stružnicí a Bořetínem: Kurfürst 1984.
41. Mezi Kozly a Kolnou, 200 m. před Kolnou: Kurfürst 1984.
42. Česká Lípa, olšina pod ulicí Českých bratří: Honců 1984.
43. Holany, břeh rybníka Malá Nohavice: Honců 1984.
44. Sosnová, u žel. trati Č. Lípa - Litoměřice + okraj Obecního lesa: Benda 1984, Roztočil 1992-1993.
45. Česká Lípa, Kopeček: Kuchařová 1985.
46. Sosnová, louka 60 m. V od žel. trati u závoďiště: Honců et Benda 1985, Štěpánský 1985, Pyšek, Honců, Sýkora, Blažek (1985), Honců, Marcin, Roztočil 1988, 1994.

47. Nedamov, směrem na Plešivec: (Za 1954) Abtová (1985).
48. Česká Lípa, JV svah Špičáku: Štěpánský 1986, 1987, Roztočil 1993.
49. Česká Lípa, rokle v blízkosti sídliště Špičák: Požíz 1987, Honců et Štěpánský 1987, Honců et Roztočil 1994, asi 50ex.
50. Provodín, zahrada č. p. 84: Kopecký, Honců 1985, Honců 1988, 1989, několik desítek ex.
51. Česká Lípa, školní zahrada, Mánesova ulice: Kuchařová 1987.
52. Pavlíčky, údolí Květnice: Abtová (1989).
53. Česká Lípa, mokřad u Sporky: Roztočil et Honců 1989, 1991, Roztočil 1992, odhadem asi 2000 ex., Honců 1994, asi 200ex.
54. Provodín, Provodínská pískovna: Honců 1989 - 5ex.
55. Provodín, pralouka S od Lysé skály: Honců 1989, 1994 - 1ex.
56. Jestřebí, vytěžené slatiniště mezi Jestřebím a Starými Splavy, tzv. Shnilé louky: Honců 1990.
57. Luhov: Marcin et Pacovský 1991, asi 15ex.
58. Kozly, u Kozelské rokle: Kytková 1989-1990, 5ex.
59. Janovice u Kravař, Bobří údolí: Benda (1990).
60. Kravaře, vrch Blinov: Honců 1991 - 1ex.
61. Chrastná, niva Ploučnice SZ od obce: Husáková (1991).
62. Jedlová, žel. stanice, 180 m. SSV od nádražní budovy: Fabiánek 1993 - 2ex.
63. Jedlová, vodárna mezi Hraničním a Jedlovskými rybníky: Fabiánek 1993, Plánská et Honců 1994 - 3ex.
64. Slunečná, při J úpatí vrchu Kameník: Mansfeld 1990-1993, 10 ex.
65. Česká Lípa, stráž vlevo od silnice na Zákupy naproti odbočce do Žizníkova: Benda et Nárovec 1994 - asi 250 ex, Honců 1994 - přes 40ex.
66. Provodín, Neubaerův vrch: Benda 1990 asi 20ex
67. Česká Lípa, Lada, zahrada L.Kašpara: Kašpar 1994 - 10ex.
68. Stružnice, louka vlevo od silnice Č. Lípa - Stružnice, (genof. plocha): Benda 1994 - 80ex.
69. Bořetín, na zahradě J. Chvalkovského v zahrádkářské kolonii: Chvalkovský 1994 - 40ex.
70. Svor, okraj obce při levé straně silnice Svor - Cvikov, louka mezi olšínami u Svorského potoka: Plánská 1994 - 1ex.
71. Sloup, podmáčené louky vpravo od silnice mezi Sloupem a Lindavou, (naproti Ortelu): Honců et Plánská 1995 - asi 100ex, roztroušeně.
72. Cvikov, louka za plotem dětské léčebny, vpravo od silnice ze Cvikova na Trávník: Burdová 1995 - více ex.
73. Kunratice, vodárna u "Pltka", J od Jezevčího vrchu, na kopečku vodojemu: Burdová 1995.
74. Okřešice, na lesní loučce mezi Okřešicemi a Srním: Honců 1995 - 1 ex.

Listera cordata (L.) R. Brown

Bradáček srdčtý

Kriticky ohrožený druh (KO)

Roste roztroušeně jen v územích s vyšší nadmořskou výškou. V Čechách je to Šumava, Krušné hory, Doupovské vrchy, Ždárské vrchy, celé vyšší Sudety. Z neznámých příčin rapidně ubývá. Z Českolipska jsou známy jen staré údaje z Lužických hor (Klíč, Hvozd a Luž) z minulého století. Druh na Českolipsku již vyhynul.

1. Luž: (Ca) Čelakovský (1868 - 1883), Hantschel (1890), (1904), (Ca) Marschner (1982).
2. Hvozd: (Ca) Čelakovský (1868 - 1883), Hantschel (1890), (1904), (Ca) Marschner (1982).
3. Klíč u Nového Boru: (Ne) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Hantschel (1890), (1904).

Neottia nidus-avis (L.) L.C. Richard

Hlístník hnízdák

Středně vysoká, vytrvalá, vosková rostlina bez chlorofylu. Výživa je zajišťována prostřednictvím mykorhizy, došlo proto u hlístníku k redukci listů. Svým výskytem je vázaný na listnaté lesy, nejčastěji dubohabřiny a bučiny. Roste na čerstvých, živinami bohatých půdách (pH 6,1 - 8,5) v nejrůznějších nadmořských výškách. Vyskytuje se roztroušeně, místy až hojně, není ohrožen, poměrně častý i na Českolipsku.

1. Česká Lípa, rokle u Lad: (Wa) Čelakovský (1868 - 1883), Watzel (1877), (Ha 1890) Kubát (1970).
2. Častalovice, rokle: Watzel (1877), (Ha 1890) Kubát (1970).
3. Srní, Kraví hora: Schiffner (1886), Hantschel (1890).
4. Ralsko: Schauta (1861), Schiffner (1886), Hantschel (1890), Mikvas 1948, Honců 1968, (Scha, Sf, Ha) Čvančara (1977), (Čv, Sý) Honců (1978-1979), Brožek 1984-1985.
5. Slunečná, les k SZ: Schiffner (1886), Hantschel (1890), (Ha 1890) Kubát (1970).
6. Okrouhlá, les k SZ: Schiffner (1886), Anders (1896), Hantschel (1890), (Ha 1890) Kubát (1970).
7. Česká Lípa, Ptačí vrch: Wurm (1889).
8. Kozel: Wurm (1889), Hantschel (1890), (Wu 1889) Kubát (1970).
9. Česká Lípa, Špičák: Wurm (1889), Hantschel (1890), (Ha 1890) Kubát (1970), Štěpánský 1985, 1986, Honců 1986, 1995 - 4 ex.
10. Slavíček u Svojkova: Wurm (1889), Hantschel (1890).
11. Luž: (Ca) Čelakovský (1868-1883), Hantschel (1890).

12. Nová Huť: Hantschel (1890), (Č) Marschner (1982).
13. Klíč u Nového Boru: (Han) Čelakovský (1868 - 1883), Hantschel (1890), Sýkora (1972).
14. Česká Kamenice, Zámecký vrch: Hantschel (1890), (Ha 1890) Kubát (1970), (BW) Marschner (1982).
15. Vidím: Hantschel (1890), (Ha 1890) Kubát (1970).
16. Žandov, Kozí vrch: (Kr, Ma) Hantschel (1916), (Ha 1892-1916) Kubát (1970).
17. Osinalice, Kupa, vrch V od obce: Pohl et Firbas (1928).
18. Ronov: Pohl, Firbas (1928), (Po, Fi 1928) Kubát (1970).
19. Chotovice, Chotovický vrch: Tolar 1967.
20. Tlustec: Honců 1968, lokalita zničena lomem.
21. Osečná, Kavčí kameny: Čvančara 1977, (Čv, Sý) Honců (1978-1979).
22. Hamr u Č. Lípy, Děvín: (Č) Čvančara (1977), (Čv, Sý) Honců (1978-1979), Józsa 1995 - 6ex.
23. Skalice, Skalický vrch: Rückl et Honců (1978-1979).
24. Kolné, údolí potoka u obce : Honců (1978-1979).
25. Dolní Podluží: Marschner (1982).
26. Hřebeč: (Fö) Marschner (1982).
27. Studenec: (Fö) Marschner (1982).
28. Javor: (Fö) Marschner (1982).
29. Janovice, Červený vrch : Benda 1984, Benda et Honců 1985, Honců 1986, Benda (1990), Roztočil 1992, 1993, Honců 1995 - 9 ex.
30. Velká Javorská, Bobří soutěska: Benda 1984, Kolbek et Petříček (1974).
31. Janovice u Kravař, úbočí Bínova: Benda 1984.
32. Bukovec: Benda 1985, Benda et Honců 1995 - 10 ex.
33. Vranov, les na J svahu Ralska: Husáková (1991).
34. Králův vrch, les nad Bořetínem: Hohenkreuz 1993.
35. Slunečná: Mansfeld 1992-1993.
36. Kamenický Šenov,: (Han) Čelakovský (1868-1883).
37. Heřmanice, Králův vrch: (Fischer 1938) Kubát (1970).
38. Starý Šachov, Kamenná hůra: (Ku 1969) Kubát (1970).

Spiranthes spiralis (L.) Chevall.

Švihlík krutiklas

Kriticky ohrožený druh (KO)

U nás se vyskytoval kdysi vzácně, místy i roztroušeně. Podle Procházky a Velíska (1983) vyhynul nejméně na 95% někdejších nalezišť, je proto zařazen mezi kriticky ohrožené druhy. Dnes je jediným spolehlivě známým nalezištěm v České republice lokalita na k.ú. Albrechtice u Sušice v Pošumaví. Příčinou ústupu druhu je především intenzifikace zemědělství, úbytek lučních i pastevních ploch a zejména

minerální hnojení. Na Českolipsku je nutno považovat tento druh za vyhynulý.

1. Mimoň, les Varta: Schauta (1861), (Scha) Čvančara (1977).
2. Pertoltice u Mimoně: Schauta (1861), (Scha) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Hantschel (1890), (Scha Ha) Čvančara (1977).
3. Sloup: (Po 1873) Čelakovský (1868-1883), Hantschel (1890), Hanuš (1930).
4. Bezděz: (Hip) Čelakovský (1868 - 1883),(1875), Hantschel (1890), Hanuš (1930).
5. Velenice: (Hac) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Hantschel (1890), Hanuš (1930).
6. Česká Kamenice: (Zl) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Hantschel (1890), (Zl) Marschner (1982).
7. Loubí: Watzel (1877), Hantschel (1890).
8. Chotovice: Hantschel (1890), Hanuš (1930).
9. Chříbská: (Pl) Marschner (1982).

Goodyera repens (L.) R.Brown in W. et W. T. Aiton

Smrkovník plazivý

Kriticky ohrožený druh (KO)

Rostlina nápadně stínomilná, vázaná u nás svým výskytem na humosní, sušší, avšak odvápněné půdy. Na většině lokalit v českých zemích je druh nezvěstný, v severních Čechách byl uváděn z Českého středohoří a Jizerských hor. Velmi výrazně redukoval své rozšíření, na Českolipsku bezpochyby již vyhynulý druh.

1. Zákupy, Zákupská obora: Schauta (1861).
2. Hradčany, v lese u bývalé papírny: Schauta (1861),(Scha) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1887), Wurm (1887), Hanuš (1930).
3. U Mimoně, Břehyňský revír. (Lo) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1887), Wurm (1887), Hanuš (1930), (Lo herb. pol.), Černý (1971).

Epipogium aphyllum (F.W.Schmidt) O.Swartz

Sklenobýl bezlistý

Rostlina zcela bez chlorofylu. Má voskové, bledě žluté nebo slabě narůžovělé zbarvení, od něho je odvozen název druhu. Roste na prameništích a vlhkých místech v humosních lesích. V severních Čechách se druh vyskytoval u Habartic u Ústí.n.L., u Varnsdorfu, na Ještědu a v Jizerských horách. Většina nalezišť je dnes již zničena včetně českolipských lokalit.

1. Okrouhlá, polesí: (Co) Schiffner (1886), Hantschel (1890), Anders (1896), Hantschel (1904), Anders in Hantschel (1911), (Handsche 1883 - PRC), (Conrath 1883 - PR), Bartůňková (1970).
2. Radeč u Žandova: Anders in Hantschel (1911).

***Platanthera bifolia* (L.) L.C.Richard**

Vemeník dvoulistý

Ohrožený druh (O), CIII.

V ČR roste tento druh roztroušeně, místy hojně a to nejen na zastíněných stanovištích, tj. světlejších, zejména listnatých lesích, ale i na loukách, křovinatých stráních a ve vřesovištích, na půdách slabě kyselých až silně alkalických (pH 5,1-8,9). Na lučních biotopech vzhledem k melioracím poměrně ohrožený druh. Byl proto zařazen mezi ohrožené druhy i když se zdá, že mu výrazné nebezpečí nehrozí ani na Českolipsku.

1. Česká Lípa, Špičák: Watzel (1877), Mansfeld 1993.
2. Jestřebské slatiny: Anders (1897), Budský 1958, Střihavka (1967), Honců 1966 - 1991, Štěpánský 1982, Benda 1985, Busínský (1989), Roztočil 1993, 1994, Józsa 1995 - 4 ex.
3. Provodín, Neubaerův vrch: Kínský (1935), Střihavka (1967).
4. Tachovský vrch: ČLM, herbář ZŠ Mánesova 1910,
5. Sloup, lesní louka: Mikvas 1947.
6. Lipka u Novin p. R.: Mikvas 1953, Rychtařík (1981), Rychtařík et Honců 1985.
7. Skalice, vstavačová louka mezi Skalcí a Slunečnou: Rückl 1983, Rücklová 1984, (1986).
8. Janovice u Kravař, Bobří soutěska: Kolbek et Petříček (1974).
9. Hamr u Č. Lípy, Stohánek, louka na JV úpatí:(M) Čvančara (1977).
10. Kozel u Bořetína: Daniel 1978.
11. Strachaly: Kaiser et Honců 1982.
12. Bukovec: Kaiser et Honců 1982.
13. Nová Chřibská, mezi Chřibskou a Studeným: Marschner (1982).
14. Krompach: (Mie) Marschner (1982).
15. Tolštejn: (Mie) Marschner (1982).
16. Líska, Široký vrch : (H) Marschner (1982).
17. Skalice, Český (Skalický) vrch: Rücklová (1986).
18. Skalice, úpatí Češky: Rücklová (1986).
19. Skalice, Ptačí vrch : Rücklová (1986).
20. Janovice u Kravař, V úpatí Bínova: Benda et Honců 1984, Benda (1990).
21. Mimoň, Strážný vrch + lesík u kolejí ve směru na Pertoltice: Brožek 1984, 1988, ZŠ Mimoň 1985, Roztočil 1989-1993, Brožek et Honců 1994.
22. Sosnová, okraj louky u žel.trati: Benda et Honců 1985, Honců et Štěpánský 1985, lokalita již zanikla přeložkou silnice.
23. Doksy, Poslův rybník, pravá strana Máchovy stezky na Bezděz: Benda et Honců 1985.
24. Palohlavy: Husáková (1991).
25. Zábrdka, mlýn, kóta 329: Rychtařík 1992.

26. Vrchbělá, bývalá střelnice, zejména u Vrchbělské rokli: Honců 1994, stovky ex.
27. Okřešice, okraj lesa mezi Okřešicemi a Srním - Honců 1995.

***Platanthera chloranta* Custer ex Reinchenb.**

Vemeník zelený

Ohrožený druh (O), CIII

Předešlému druhu velmi podobná rostlina, často, zejména v minulosti s ním zaměňována. V severních Čechách uváděna z Českého středohoří. Je heliosciofytem a roste tedy jak v lesích, zejména listnatých, tak na slunných stanovištích na okraji lesů či na loukách. Má celkově menší počet lokalit než vemeník dvoulistý, je proto řazen v České republice mezi ohrožené druhy. Na Českolipsku nebyl v novější době ověřen a je proto považován za neznámý.

1. Bezděz: (Hř) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Hantschel (1890), (Ha) Kolbek et Petříček (1979).
2. Skalce: Hantschel (1890).

***Coeloglossum viride* (L.) C.J.Hartman**

Vemeníček zelený

Silně ohrožený druh (SO), CIII

Vyskytuje se od pahorkatiny až do alpského stupně, je vázán na kyselé až slabě alkalické půdy (pH 5,1 - 7,7). V Čechách roste vemeníček jen vzácně v nižších polohách, pokud se vyskytoval dříve, většinou již vyhynul. Marschner (1982) cituje jen staré nálezy, poslední údaje z Českolipska pocházejí z třicátých let.

1. Ralsko: Schauta (1861), Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Hantschel (1890), Hanuš (1930), (Ha) Čvančara (1977).
2. Mezi Bezdězem a Novou Vsí: (Pu) Čelakovský (1868 - 1883), Hantschel (1890).
3. Česká Kamenice, Zámecký vrch: Čelakovský (1868-1883), (1875), Hantschel (1890), (Zi - Č) Marschner (1982).
4. Česká Lípa, Vinný vrch: Wurm (1889), Hantschel (1890).
5. Česká Lípa, mezi Ptačím vrchem a Svárovem: Hantschel (1890), Hanuš (1930).
6. Česká Lípa, u Třídolí: Hantschel (1890).
7. Obecní les mezi Č. Lípou a Sosnovou: Hantschel (1890).
8. Bořetín: Hantschel (1890), Hanuš (1930).
9. Česká Lípa, proti roklí u Lad : Hantschel (1890).
10. Polevsko, Polevský hřeben: Hantschel (1890).
11. Česká Lípa, louka u Ploučnice pod nemocnicí: (An) Hantschel (1892).

12. Bezděz: herb. položka ČLM 1910, Kinský (1935).
13. Mezi Maršovickými a Starým Berštejnem, luční okraj: Pohl et Firbas (1928).
14. Tolštejn: (Fol) Marschner (1982).

Gymnadenia conopsea (L.) R. Brown ex W. et W. T. Aiton

Pětiprstka žežulník

Ohrožený druh (O), CIII

Druh eurasijský, s rozšířením od nížiny do alpského pásma na loukách a nivách, ve světlejších lesích a křovinách. Na Českolipsku vzácná, na pokraji vyhuby, v současné době známa ze čtyř lokalit, kde se vyskytuje v omezeném množství 1 - 22 ex. Holubcem (1962) uváděná pětiprstka vonná (*G. odoratissima*) z rašeliniště u Okřešic je zřejmě omyl. Podle Kuncové (1979) se tento druh nevyskytuje ani v hranicích bývalého Severočeského kraje.

1. Mezi Pertolticemi a Grunovem: Schauta (1861), (Scha) Čvančara (1977).
2. Klíč u Nového Boru: Čelakovský (1868 - 1883), Watzel (1877), Hantschel (1890), (Ha) Jehlík, (1958).
3. Česká Kamenice: Čelakovský (1868 - 1883 a 1875), Hantschel (1890), (Ba 1901) Jehlík (1958), (Čel) Marschner (1982).
4. Kamenický Šenov, okolí: (Han) Čelakovský (1868 - 1883), Hantschel (1890), (Čel 1883) Jehlík (1958).
5. Jezevčí vrch u Mařenic: Hantschel (1890), (Ha) Jehlík (1958).
6. U Mimoně: Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Hantschel (1890).
7. Ralsko: Watzel (1877), Hantschel (1890), Hanuš (1930), (Ha) Čvančara (1977).
8. Česká Lípa, Špičák: Watzel (1877), Wurm (1889), Hantschel (1890), Hanuš (1930).
9. Česká Lípa, mezi Špičákem a cestou do Písečné: Wurm (1899), Hantschel (1890).
10. Chotovice, Chotovický vrch : Hantschel (1890).
11. U Chotovic: Hantschel (1890), (Ba 1901) Jehlík (1958).
12. Kozel u Č. Lípy: Watzel (1877), Hantschel (1890), Hanuš (1930).
13. Česká Lípa, na Hůrce u Svárova: (Wa) Čelakovský (1868 - 1883), Watzel (1877), Hantschel (1890), Hanuš (1930).
14. Provodín, při úpatí Meichlova vrchu: Wurm (1889), Hantschel (1890).
15. Bezděz: Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Hantschel (1890), herbář ZŠ Mánesova 1910, (Ha) Kolbek et Petříček (1979).
16. U Vidimi: Hantschel (1890).
17. Polevsko, Z od cesty z Polevska na Kamenický Šenov: Hantschel (1890).
18. Jedlová, na začátku cesty ze stanice Jedlová na Tolštejn: (Ha) Hantschel (1892), (Ha 1892) Jehlík (1958), (BFC 1892) Marschner (1982).

19. Česká Lípa, na cestě z Ptačího vrchu na staré Hradčanské cestě blízko železnice: (Wu, Ha) Hantschel (1892).
20. Slunečná, v lese u obce : (An) Hantschel (1892), (Ha 1892) Jehlík (1958).
21. Chřibská, proti obci Studená: (Ma 1958) Jehlík (1958).
22. Na Lipovém vrchu: (Čel 1889) Jehlík (1958).
23. Dolní Podluží, louka mezi obcí a kótou 593, poblíž cesty: (He 1956) Jehlík (1958).
24. U železniční trati mezi stanicí Jedlová a Nová Huť: Charvát (1962).
25. Hamr u Č.Lípy, Stohánek, louky na JV úpatí:(M) Čvančara (1977).
26. Jiřetín, Šlbeniční vrch: (L, H) Marschner (1982).
27. Krompach: (Mie) Marschner (1982).
28. Hvozd: (Mie) Marschner (1982).
29. Dolní Chřibská, hluboké údolí asi 1 km od obce: (Ma 1956) Marschner (1982).
30. Lipnice: (BFC 1916) Marschner (1982).
31. Chřibská, louka mezi Chřibskou a Spravedlností:(Ma 1967) Marschner (1982).
32. Skalice, vstavačová louka mezi Skalicí a Slunečnou: Rückl (1983), 1986, 1994 - 3ex, Rücklová (1986).
33. Jestřebské slatiny: Honců 1982-1985 pouze 1ex., Businský (1989), Jón 1990 - 10 ex., Józsa et Honců 1995 - 1 ex.
34. Provodín, pralouka S od Lysé skály: Benda 1988 - 1992, (1994), výskyt 2ex.; Honců 1988-1989, 1994. Doubková et Nárovec 1991, v roce 1994 výskyt již jen 1 ex.
35. Česká Lípa, rašeliniště u Okřešic: Holubec (1962) - omylem uváděna G. odoratissima.
36. Okřešice, louka u Okřešického rybníka, při okraji lesa, souběžně s žel. tratí Č.Lípa - Srní, Novotný et Honců 1994 - 15 ex., Honců 1995 - 22 ex.
37. Sloup, podmáčené louky při pravé straně silnice ze Sloupu na Lindavu, pod Ortelem, Benda et Honců 1994 - 1 ex.

***Traunsteinera globosa* (L) L.C.Richard**

Hlavínka horská

Silně ohrožený druh (SO), CII

Druh je vázaný na vyšší horské polohy, na půdy mírně kyselé, neutrální až mírně zásadité (pH 5,5-7,5). Protože je obligátním heliofytem, vyskytuje se v travnatých společenstvech na nelesních stanovištích. Je velmi citlivý na minerální hnojení, vymizel proto na všech hnojených lučních plochách, zejména v západní části státu (v severních Čechách např. v Českém středohoří, kde byl hojný na Hradišfanské louce, či u Rumburka). Jediný údaj z Českolipska je již hodně starý, druh je nutno zde považovat za vyhynulý.

1. Luž, horské louky: Hantschel (1890), (Dittr 1838) Marschner (1982).

***Orchis morio* L.**

Vstavač obecný ("kukačka")

Silně ohrožený druh (O), CII

Vstavač kukačka kvete od poloviny dubna do začátku června. Roste na půdách basických, neutrálních i kyselých (pH 5,5-8,6). Vyskytuje se na pastvinách, loukách a křovinatých stráních. Je typickým heliofytem. Má typicky evropské rozšíření, v ČR byl v minulosti dosti hojný po celém území, dnes však existují celé oblasti, kde kukačka (*O.morio*) chybí. Podle Procházky (1980) zaniklo v bývalé ČSFR již více než 80% lokalit. Také na Českolipsku byl v minulosti hojný, jak svědčí údaje některých autorů, např. Watzela (1877), Hantschela (1890), Poppra (1891) a jiných, bohužel bez uvedení přesných lokalit. V současné době je znám jen ze dvou lokalit (z okolí Mimoň a Provodína) v minimálních populacích. Druh je na Českolipsku těsně před svým zánikem.

1. Jestřebské slatiny: Anders (1897).
2. Dobranov: ČLM, herbář ZŠ Mánesova 1910.
3. Malý Bezděz: ČLM, stará sbírka 1910.
4. Mimoň, zámecký park: Mikvas 1948, herb.položka
5. Mimoň, na louce: Mikvas 1948, herb.položka.
6. Provodín, Lysá skála: ČLM, herb. položka 1968.
7. Mezi Č. Kamenicí a Markvarticemi: (Po) Marschner (1982).
8. Česká Lípa, Špičák, při cestě do Písečné, Jón 1989.
9. Mimoň, Strážný vrch: Brožek 1984, Brožek et Honců 1985, 1994 ZDŠ Mimoň 1985, Havlík 1985, Brožek 1986, 1988, Roztočil 1989, Brožek et Roztočil 1990-1993, Benda 1994, Honců 1995 - 5ex.
10. Provodín, vrch Puchavec, JV svah: Kopecký 1987, Honců 1995 - 3ex.

***Orchis coriophora* L.**

Vstavač štěničný

Výskyt na slatinných i sušších loukách. V ČR vyhynulý druh, jeho někdejší výskyt na Českolipsku nelze vyloučit.

1. Česká Lípa: (Mann,1834) Čelakovský (1868-1883), Hantschel (1890).
2. Skalce: Hantschel (1890).

***Orchis ustulata* L.**

Vstavač osmahlý

Silně ohrožený druh (O), CII

Vzácný vstavač rostoucí na sušších loukách, travnatých a křovinatých stráních, hlavně v teplejších oblastech. V minulosti byl vedle

vstavače kukačky (*O. morio*) nejhojnějším druhem svého rodu. Jak uvádí Procházka (1970) srovnáním historického výskytu s výskytem současným bylo zjištěno, že nejméně 85% někdejších nalezišť, zejména v nižších polohách již zaniklo. To platí i pro Českolipsko, kde po revisi výskytu v r. 1994 byly zjištěny pouze 2 naleziště s výskytem 3 ex., v r. 1995 již jen jedno naleziště se 2 ex. Na zániku lokalit mají vliv splachy ze zemědělských půd, případně postupné zarůstání nesekaných luk křovinami, či vysokými travinami.

1. Mimoň: Schauta (1861), Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Hantschel (1890), Hanuš (1930), (Ha) Čvančara (1987).
2. Česká Lípa: (Hac) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Hantschel (1890), herbář ZŠ Mánesova 1910, Hanuš (1930).
3. Dubá: Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Hantschel (1890), Pohl et Firbas (1928).
4. Česká Kamenice, Zámecký vrch: (Zi) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Hantschel (1890), (Zi) Marschner (1982).
5. Bělá p. Bezdězem: Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Hantschel (1890).
6. Kozel: herbář OVM Č. Lípa 1910.
7. Chotovice, Chotovický vrch: Hantschel (1890), Rückl (1983).
8. Česká Lípa, V od Špičáku: Hantschel (1890), Hanuš (1930), Rückl (1983).
9. Na Tanečku proti Kolné: Hantschel (1890).
10. Zahrádky, na vých. straně Hölzelova kamenného lomu u Novozámeckého rybníka: Hantschel (1890), Pohl et Firbas (1928). Lokalita již dnes neexistuje.
11. Dolní Libchava, proti Dubovému vrchu: (Wa) Hantschel (1892).
12. Pod Koreckým vrchem: Pohl et Firbas (1928).
13. Na lučním svahu u Maršovic: Pohl et ex Firbas (1928).
14. Na loukách pod Ronovem: Pohl et Firbas (1928).
15. Chotovice, na loukách a stráních u Chotovic: Hanuš (1930).
16. Kozel v oblasti Bořetína: Daniel 1978.
17. Dolní Podluží: (L) Marschner (1982).
18. Mlýnský vrch mezi Skallicí a Pihelem: Rückl (1983), (Rü 1963) Rücklová (1986).
19. Skalice, Skalický vrch: Rückl (1983), Rücklová (1986).
20. Janovice u Kravař, úpatí kopce Blnov: Benda 1984, Benda et Honců 1984, Benda 1985-1989.
21. Staré Hamry u Rané: Benda 1984-1989, Honců 1985, Benda 1994 - 1ex.
22. Mimoň, Strážný vrch: Havlík, Brožek 1985, 1987, Roztočil 1989, Brožek et Roztočil 1990 - 1993, v r. 1994 již nezjištěn.
23. Dubičná, v blízkosti lomu: Abtová 1987.
24. Provodín, Puchavec: Kopecký 1987, Honců 1989, Benda et Machová 1994 - 2ex., Honců 1995 - 2ex.

***Orchis purpurea* Huds.**

Vstavač nachový

Silně ohrožený druh (SO), CII

Největší náš vstavač, dosahuje výšky až 90 cm. Vyskytuje se v křovinách a ve světlých, vesměs listnatých lesích, vzácněji též na pastvinách a na nehnojených loukách od nížin do podhůří. Roste na půdách jen alkalických (pH 7,4-9,1). Na Českolipsku velmi vzácný druh, v současné době jen na dvou lokalitách, z toho na lokalitě u Janovic po celou dobu sledování se vyskytují jen sterilní exempláře.

1. Vidím, les Království: (Hac) Čelakovský (1868 - 1883), (1875).
2. Bukovec: Kaiser et Honců 1982 - asi 100ex., z toho pouze 6ex kvetoucích, Honců 1983-1992, Abtová (1985), Šestáková 1992, Honců et Šrubař 1993, Benda 1994 - pouze 18 ex., všechny sterilní, Benda et Dunder, 1995 - 21 ex., z toho 4 kvetoucí.
3. Janovice u Kravař, habrový lesík při úpatí Blnova: Benda 1985-1994, Benda et Honců 1985, Honců 1986-1995.

***Orchis mascula* L.**

Vstavač mužský

Silně ohrožený druh (SO), CII

Kvete v květnu až červnu. Druh je značně variabilní, na našem území se vyskytují dvě plemena - nominální *Orchis mascula* ssp. *mascula* s výskytem v nejzápadnější části státu a ssp. *signifera* v ostatních částech státu. V českých zemích je rozšířen od nížin až do subalpinského stupně na nehnojených loukách, pastvinách, křovinatých stráních. Na Českolipsku je v současné době známá jediná lokalita u Nového Oldřichova se 2 ex., druhá lokalita u Dolního Podluží je již na okrese Děčín. Podle Procházky (1980) lze veškeré nálezy ze sudetské oblasti a Českého středohoří přiřadit k ssp. *signifera*. Patří sem i naše rostliny.

1. Česká Lípa, Ptačí vrch: (Wa) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Hantschel (1890), Hanuš (1930).
2. Kamenický Šenov, na úpatí Češky: (Han) Čelakovský (1868 - 1883), Hantschel (1890), Hanuš (1930), (Čel 1883) Jehlík (1958).
3. Česká Kamenice, na J úpatí Studence: (Pu) Čelakovský (1868 - 1883) Hantschel (1890), Jehlík (1958), (Dittr. 1838) Marschner (1982).
4. Luž: (Ca) Čelakovský (1868 - 1883), Hantschel (1890), (Čel. 1883) Jehlík (1958), (Dittr. 1838) Marschner (1982).
5. Česká Kamenice, Zámecký vrch: (Zi) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), (Čel 1868) Jehlík (1958), (Z-Č) Marschner (1982).
6. Les u Slunečné: (H) Schifflner (1886), Hantschel (1890), Hanuš (1930).
7. Okrouhlá, polesí: (Schm) Anders (1896), (Schm) Hantschel (1899).

8. Na Tanečku u Kolné: Hantschel (1890).
9. Polevsko, Z od cesty mezi obcí a Kamenickým Šenovem: Hantschel (1890), také bíle kvetoucí.
10. U Mistrovic: (Wu) Hantschel (1892), (Ha 1892) Jehlík (1958).
11. Chřibská, na loukách u obce: (Ba 1901) Jehlík (1958), (Köl) Marschner (1982).
12. Dolní Podluží: (Mar 1958) Jehlík (1958), (L) Marschner (1982), Marschner, Honců 1984, Marschner 1994 - 10 ex. Honců et Plánská 1995 - 24 ex na 2 mikrolokality.
13. Jiřetín, Šibeníční vrch: (L) Marschner (1982).
14. U Lipnice: (Mar 1960) Marschner (1982).
15. Líska: (P) Marschner, 1982.
16. Nový Oldřichov: Kubát 1989 - 2 ex, Dundr 1994 - 2 ex., v r. 1995 nenalezen žádný ex.

*** *Orchis laxiflora* Lam. subsp. *palustris* (Jacq.) Bonnier et Layens**

Vstavač řídkokvětý bahenní

CI

Druh vázaný svým rozšířením jen na nížiny a nejnižší pahorkatiny. V Čechách se vyskytuje v Polabí od Pardubic po Roudnici na slatinách a bažinatých loukách, kde rychle mizí. Nález na Luži a u Vavrouškova rybníka je vzhledem k celkovému rozšíření druhu nepravděpodobný. Jedná se zřejmě o determinační omyl, údaje nelze zařadit do flory Českolipska.

1. Luž, kdysi vzácně: (Bu 1830) Marschner (1982).
2. Kuřívody, Vavrouškův rybník, V část, nadm.v.300 m: Sitenský (1886).

***Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó**

Prstnatec pleťový

Silně ohrožený druh (SO), CII.

Druh se vyskytuje na Českolipsku ve dvou subspeciích. Klasická *D. incarnata* ssp. *incarnata* byla prokázána M. Bendou z údolí Bobřího potoka u Janovic (2 ex v letech 1985-1987 již vymizely). Druhá subspecie *D. incarnata* ssp. *serotina* odlišená u nás F. Procházkou teprve v r. 1975 byla v r. 1994 nalezena na rašeliništi Novozámeckého rybníka, Máchova jezera, Břehyňského rybníka a v nivě Ploučnice u Borečku. V roce 1995 nalezen na Poslově a Mariánském rybníce u Doks. Lze předpokládat, že údaje z rybníka v Hamru, z okolí Mimoně (Čistá) i z bažin od Žizníkova patřily nejspíše tomuto poddruhu. Podle

Businského (1989), Dostála (1989) i Potůčka (1990) nebyla tato subspecie v posledních letech zjištěna a proto ji považují za pravděpodobně vyhynulou. Známe tedy v současné době 6 lokalit tohoto poddruhu v Čechách. Populace jsou s výjimkou Poslova rybníka velmi slabé a jejich záchranu před postupující sukcesí náletových dřevin a rákosu lze zajistit pouze neprodleně provedeným asanačním zásahem.

1. Rybník v Hamru: (Sit) Čelakovský (1868-1883), (1875), Wurm (1887), Hantschel (1890), Hanuš (1930), (Wa, Ha) Čvančara (1977), (Ha in Čv) Rychtařík (1988).
2. Novozámecký rybník u Zahrádek: (Bür) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Wurm (1887), Hantschel (1890), Hanuš (1930), Veselý (1954), Jón 1989, Honců et Roztočil 1994 - 1ex.
3. Doksy, (Máchovo jezero): (Ta) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Wurm (1887), Hantschel (1890), Klínský (1935), Businský 1975, 1976 - 8ex., 1983 - 17ex., Procházka et Velísek (1983), (Pro 1980) Čvančara (1987), Kubát (1987), (Bu 1976-1985) Businský (1989), Dostál (1989), Józsa 1993, Józsa et Honců 1994 - 39ex (3 mikrolokality), Józsa 1995 - 40 ex.
4. Pertoltice u Mimoně: (Scha) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Wurm (1887), Hantschel (1890), Hanuš (1930), (Wa, Ha) Čvančara (1977).
5. Jestřebské slatiny: Watzel (1877), Sitský (1886), Wurm (1887), Hantschel (1890), Anders (1897), Anders in Hantschel (1911); (Mell, Bau 1909 PRC, Kraj. 1928 PRC, Do 1930) Businský (1989).
6. Bažiny u Žlzníkova: (S + H) Schiffner (1886), Wurm (1887), Hantschel (1890), Hanuš (1930).
7. Čistá u Mimoně: Wurm (1887), Hantschel (1890), Hanuš (1930), (Wa, Ha) Čvančara (1977).
8. Okrouhlá, polesí: Anders (1896), (A 1896) Kubát (1987) označuje tuto lokalitu za málo pravděpodobnou.
9. Luž: Anders (1896), (Č) Hantschel (1896).
10. Břehyně, Břehyňský rybník: Businský 1975 první nález *D. incarnata* ssp. *serotina* v oblasti, Businský 1976 - 5 ex. Procházka et Velísek (1983), (Pro, 1980) Čvančara (1987), Kubát (1987), (Bu 1976) Businský (1989), Dostál (1989), Honců 1990 - 5ex, z toho 4 ex sterilní, Stančík 1992 - 3ex (jiná mikrolokality); Honců et Józsa 1994 - 6ex.
11. Janovice u Kravař, údolí Bobřího potoka: Benda 1985 - 1987: 2ex, Benda (1990).
12. Boreček u Hradčan, niva Ploučnice: Honců et Roztočil 1994 - 1ex.
13. Mariánský rybník u Doks: Honců 1995 - 43 ex.
14. Poslův rybník u Doks: Honců 1995 - 200 ex. na 3 mikrolokality.

* ***Dactylorhiza traunsteineri* (Sauter ex Reichenb.) Soó-**

Prstnatec Traunsteinerův

C I

Je z České republiky znám jen z jižních Čech (Třeboňsko, Jindřichohradecko). Údaj od Mimoně, Domin (1925) se týká nejspíše *D. incarnata* subsp. *serotina*. Tento názor sdělují tito autoři: Procházka (1979), Procházka a Velísek (1983) a Businský (1989). Původní údaj přejímá bez poznámek Čvančara (1977). Údaj nelze zařadit do flory Českolipska.

1. U Mimoně. (Scha ap. Domin, 1925) Čvančara (1977).

* ***Dactylorhiza russowii* (Klinge) Holub**

Prstnatec Russowův

Vyhynulý druh české květeny. Na jediné v ČR prokázané lokalitě, Soós u Františkových Lázní, Domin (1925) se již nevyskytuje. Údaj o doloženém výskytu v severních Čechách na Dokesku, viz Procházka (1979 a 1980) se s největší pravděpodobností vztahuje na *D. bohémica*, nebo jejího křížence, viz Businský (1989). Je potřebné provést revisi starších herbářových položek, neboť ještě Dostál (1990) uvádí výskyt *Dactylorhiza russowii* z okolí České Lípy. Údaj nelze zařadit do flory Českolipska.

1. Doksy: (Kli 1930) Kubát (1985).
2. U Mimoně: (Pod, Domin 1925) Kubát (1985).

***Dactylorhiza bohémica* Businský**

Prstnatec český

Kriticky ohrožený druh (KO), E.

Štíhlá rostlina s úzkými listy a charakteristickou ametystově fialovou barvou květů. Celkový vzhled a původ vzniku zcela odpovídá jeho zařazení do subsekcce úzkolistých prstnateců vedle druhů *D. traunsteineri*, *D. russowii* a *D. lapponica*. Objeven a popsán R. Businským ke konci 80 let na slatinách mezi Jestřebím a Starými Splavy. Vyskytuje se zde populace 30 - 100 rostlin vzniklá introgresivní hybridizací 3 druhů prstnateců: *Dactylorhiza incarnata* ssp. *serotina*, *Dactylorhiza maculata* ssp. *maculata* a *Dactylorhiza majalis* ve specifických podmínkách dokeské pánve. Všechna dosavadní pozorování z Dokeska nasvědčují tomu, že se zde druh vyskytuje na jediné lokalitě svého rozšíření a je tedy místním endemitem.

1. Jestřebské slatiny: (Bu 1982 - 1986) Businský (1989), Honců 1985 - 1993, Józsa et Honců (1994), asi 30 ex., Józsa et Honců 1995 - přes 100 ex.

Dactylorhiza maculata* (L.) Soó ssp. *maculata

Prstnatec plamatý pravý

Kriticky ohrožený druh (KO), CI.

Roste na mokřích loukách, slatinách, na půdách kyselých i neutrálních. Rostliny, které by mohly patřit tomuto plemeni byly v ČR nalezeny v Krušných horách a na Českolipsku, kde se nacházela; jediná, spolehlivě ověřená lokalita na Jestřebském slatiništi. Druh se zde vyskytuje dosud ve stovkách exemplářů včetně hybridních přechodů k prstnatci májovému, které lze označit jako prstnatec Vermeulenův (*Dactylorhiza* x *vermeuleniana*). Druhá lokalita (vytěžené rašeliniště) v místě zvaném "Shnilé louky" je vlastně součástí Jestřebských slatin, v minulosti se od komplexu luk kolem Konvalinkového vršku, vzdálených asi 1000 m S, neodlišovala. V průběhu r. 1995 byl potvrzen výskyt této subsp. z další lokality mezi Okřešicemi a Srním.

Ve starší literatuře byl do druhu *D. maculata* zařazován i dnes vylišený prstnatec Fuchsův (*Dactylorhiza fuchsii*), resp. další poddruh *Dactylorhiza maculata* subsp. *elodes*. Rozlišování těchto druhů a poddruhů je někdy velmi obtížné, přesto však se zdá, že se na Českolipsku vyskytuje pouze *D. maculata* ssp. *maculata*.

1. Jestřebské slatiny: Watzel (1877), Sitenský (1886), Wurm (1887), Hantschel (1890), Anders (1897), Hanuš (1930), Bukovský 1960, Honců 1965 - 1995, Střihavka 1966, Rückl 1968, Štěpánský 1983, Procházka et Velísek (1983), Benda 1985, Sýkora (1988), Dostál (1989), (Bu 1983-1985) Businský (1989), Józsa 1995 - přes 1000 ex.
2. Jestřebí, vytěžené slatiniště mezi Jestřebím a Starými Splavy, tzv. Shnilé louky: Honců 1993-1994, ojedinělé ex.
3. Okřešice, lesní louka a paseka mezi Okřešicemi a Srním, Honců et Józsa 1995 - 200 ex.

***Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó = (*D. longibracteata*)**

Prstnatec Fuchsův

CIII.

Tento druh začal být rozlišován od širěji vymezeného prstnatce plamatého (*Dactylorhiza maculata*) v 80tých letech. V ČR je dosud hojným druhem v hornatých částech státu. Roste na vlhčích, básemi bohatých, ale i kyselých půdách, na loukách, pastvinách, rašeliništích i lesích od nejnižších poloh až do subalpinského stupně. Je velmi podobný prstnatci plamatému od něhož jej lze bezpečně odlišit podle prostředního laloku trojdílného spodního pysku, který je stejně veliký jako oba postranní. Vzhledem k tomu, že těžiště výskytu druhu leží

spíše v horských polohách, dosud nedotčených intenzifikací zemědělské výroby resp. průmyslovým využitím není druh ohrožován na své existenci. Kvete zpravidla koncem června a v červenci.

1. Ralsko: Schauta (1861), (Scha, W, Ha) Čvančara (1977).
2. Bezděz: Čelakovský (1868 - 1883), Watzel (1877), Hantschel (1890).
3. Česká Lípa, Svárov: Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Wurm (1887), Hantschel (1890), Jandl 1959.
4. Česká Kamenice, Studený vrch: Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Hantschel (1890).
5. Doksy: Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Wurm (1887), Hantschel (1890).
6. Jestřebí: Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Wurm (1887), Hantschel (1890).
7. Pertoltice u Mimoně: Wurm (1887), Hantschel (1890), Čvančara (1977).
8. U Vidimi: Hantschel (1890).
9. Skalka u Doks: ČLM, herbář. položka ZŠ Mánesova 1910.
10. Slunečná u N.Boru: Mikvas 1949.
11. Svor, cesta na Klíč: Mikvas 1951.
12. Novozámecký rybník u Zahrádek: Veselý (1954).
13. Horní Světlá, v rašelinné louce S od osady Jägerdörfel: Charvát (1962).
14. Jedličná, po obou stranách silnice u rozcestí silnic: Pohořelý 1964-1967.
15. Nový Bor, po pravé straně silnice z N. Boru na Svor, mezi železničními přejezdy: Pohořelý 1964 - 1967, Honců 1983 - 1993.
16. Hamr u Č. Lípy, rašelinná olšina Hamerského rybníka: Honců 1966 - 1985, Svoboda 1966, Sýkora (1975), (1986), Turoňová (1978), (1985), Rychtařík 1982, Štěpánský, Honců, Kaiser 1983, Rychtařík et Honců 1985, Rychtařík (1988).
17. Kozel (Bořetín): Střihavka (1967), Honců 1986.
18. Lázně Kundratice, rašelinná olšina: Solovka et Honců 1971, Sýkora (1975), (Č) Čvančara (1977).
19. SZ úpatí Klíče: Sýkora 1972.
20. Jedlová, louky V od žel. stanice Jedlová - Nová Huť: Sýkora (1972), Špachman et Honců 1985, Špachman 1987 - 1993, Fablánek 1993.
21. Kytlice, louky v horní části Kytlice a Falknova: Sýkora (1972).
22. Lesy a louky v údolí JV pod Bukem: Sýkora (1872).
23. Svor, podmáčené louky v okolí rybníka SZ od obce: Sýkora (1972).
24. Lesy v okolí kóty 526 m, údolí V od M. Buku: Sýkora (1972).
25. Arnultovice, údolní velkoplošné prameniště 0.5 km JV od k. 590 S od obce: Sýkora (1972).
26. Kóta 590 m.1.3 km od M. Buku, 600 m.n.m.: Sýkora (1972).
27. Čedličový vrch 0.8 km SZ od Klíče, 620 m.n.m.: Sýkora (1972).
28. Bobří soutěska, vlhké louky v okolí soutěsky: Kolbek et Petříček (1974), Honců 1982, Benda 1983 - 1990, Roztočil 1988 - 1990.

29. Janovice, Bobří potok u Veliké: Sklenička 1981, Benda 1984.
30. Okolo Chříbské: Marschner (1982).
31. Heřmanice u Kravař: Benda 1983.
32. Novosedlo, les: Benda 1983, Hohenkreuz 1993.
33. Skalce, vstavačová louka mezi Skalicí a Slunečnou: Rückl (1983), Honců et Štěpánský 1983, Rücklová (1986), Hohenkreuz 1993, Honců 1994 - asi 30ex.
34. Janovice u Kravař, úpatí kopce Blnov, podmáč. louky: Benda et Honců 1984-1985, Benda (1990).
35. Žizníkov, níva Ploučnice u obce: Honců 1984.
36. Heřmanický rybník, okraj lesa: Honců 1984.
37. Stružnice, Králův vrch: Honců 1985, 1993, Hohenkreuz 1993.
38. Noviny p. Ralskem, podmáč. louka pod Lipkou: Rychtařík et Honců 1985.
39. Doksy, Máchova stezka z Doks na Bezděz (u Poslova rybníka). Benda et Honců 1985.
40. Slunečná, pod vodárnou na J úpatí vrchu Češka: Rücklová (1986).
41. Hamr u Č.Lípy, rašeliniště Děvínské louky: Sýkora (1986).
42. Provodín, pralouka S od Provodínských kamenů: Sýkora (1988), Honců 1991, Honců et Józsa 1995 - 7 ex.
43. Nová Huť, louka V od komplexu budov při cestě na Světlou: Špachman 1990.
44. Jedlová, 200 m od Hutního rybníka: Fabiánek 1993, Plánská 1994.
45. Jedlová, vodárna mezi Jedlovskými ryb. a Hraničním rybníkem: Fabiánek 1993, Honců et Plánská 1994.
46. Raná, les vrchu Hamry : Hohenkreuz 1993.
47. Velká Bukovina, u Černého rybníka: Hohenkreuz 1993.
48. Karlovka, u Velkého rybníka: Hohenkreuz 1993 a 1994.
49. Polevsko, křižovatka cest, u kraje lesa: Plánská 1993.
50. Stružnice, lesní loučka V od Králova vrchu při okraji lesa: Šrubař 1992-1993.
51. Nad Stvolíneckými Petrovicemi: Hohenkreuz 1994
52. Nový Bor, myslivecká střelnice, vpravo od silnice z N.Boru na Kamenický Šenov: Honců et Plánská 1994 - 7 ex.
53. Okřešice: Honců 1980-1993, Štěpánský 1980-1985.
54. Jedlová, louka u zastávky ČSD: Roztočil 1994.
55. Stružnice, okraj lesa při levé straně silnice Č. Lípa - Stružnice, v sousedství genofondové plochy: Benda 1993, Honců 1994.

Dactylorhiza braunii (Halaczy) = (D. fuchsii x majalis)

1. Kravařsko: Benda (1990).
2. Nový Bor, myslivecká střelnice, vpravo od silnice z N.Boru na Kamenický Šenov: Honců 1994 - 1 ex.

***Dactylorhiza vermeuleniana* Soó = (*D. maculata* x *majalis*)**

Prstnatec Vermeleinův

1. Jestřebské slatiny: Procházka et Velísek (1983), Honců 1983 - 1994, Štěpánský 1983, Dostál (1989), Józsa 1995.

***Dactylorhiza majalis* (Reichenb.) Hunt et Summerh.**

Prstnatec májový

Ohrožený druh (O), CIII

Nejhojnější druh vstavačovitých. Téměř všichni autoři z konce minulého století a počátku našeho století uvádějí tento druh jako všeobecně rozšířený, bez konkrétních lokalit, viz Watzel (1877), Wurm (1887), Hantschel (1890), z novější doby např. Marschner (1982). Prstnatec májový je dosud hojný avšak rapidně ubývá vlivem antropických zásahů. Velice vzácně se vyskytuje bílá mutace, až dosud zjištěná pouze na 2 lokalitách. V několika případech byl tento prstnatec přesazován na jinou lokalitu ať již v důsledku mellorace původní lokality, či ze stavebních důvodů (bytová výstavba, přeložka silnice). Přenosy nebyly příliš úspěšné, v jednom případě došlo k zániku nové lokality, v dalších případech k silnému snížení počtu jedinců na nových lokalitách.

1. Jestřebské slatiny: Sitenský (1886), Anders (1897), Honců 1968 - 1994, Köhler 1971, Businský (1989).
2. Kozel u Č. Lípy, u rozcestí, vpravo od silnice na Bořetín: ČLM, herbář ZŠ Mánesova 1910, Daniel 1978, Vsetečka 1984, Honců 1993, asi 1000 ex.
3. Mimoň, louka za koupalištěm v nivě Ploučnice: Mikvas 1948 a 1953 herb. položky ČLM; Jandl 1963.
4. Novozámecký rybník (u Jestřebí a Provodína): Deyl (1953), Svoboda 1966, 1971, Kuncová (1975), Honců 1983-1985, 1994, Abtová (1991). V roce 1991 zde byl proveden transfer 36 ex ze dvou mikrolokalit z pravého a levého břehu Mlýnského potoka v souvislosti s výstavbou trasy plynovodu. Prstnatce z první mikrolokality v počtu 23 ex byly přeneseny na 300 m vzdálenou lokalitu, kde v r.1992 na ní bylo ověřeno 18 kvetoucích jedinců. Z druhé mikrolokality bylo 13 prstnatců přeneseno na 200 m vzdálenou lokalitu, kde bylo v r. 1992 ověřeno 10 kvetoucích ex.
5. Zahrádky, u rybníka při silnici ze Zahrádek do Holan: Jandl 1958, herb.položka ČLM.
6. Česká Lípa, Svárov, vlhké louky pod Hůrkou: Jandl 1959, 1962, Neumanová 1978, Rückl (1983), Honců 1984-1990, Kuchařová 1984-1987, Rücklová 1990, ZDŠ Skalce 1992. V r.1985 výskyt až 4500 ex, v r.1986 již jen 1000 ex. V r.1990 bylo cca 600 ks přeneseno i s balem na genofondovou plochu u Stružnice z důvodu výstavby sídliště na části této lokality.

7. Okřešice, vlhké louky S od rybníka: Jandl 1962, Honců 1968.
8. Klíč, poblíž jezírka: Tolar 1967.
9. Svor, Rousínovský vrch, pod kopcem: Tolar 1967, Studničný 1985.
10. Nový Bor, louka za městským koupalištěm: Tolar 1967, Macháčková et Kejklíček, 1978.
11. Hamr u Č. Lípy, Hamerská a Děvínská louka: Honců 1971, 1979, Sýkora (1975), (1986), Rychtařík et Kejklíček 1978, Rychtařík 1979 - 1988, Turoňová (1985).
12. Svor, podmáčené louky, horní Z část 480 m.n.m.: Sýkora (1972), Doubková 1983, Vlček 1985.
13. Janovice, Bobří soutěska, vlhké louky v okolí soutěsky: Kolbek et Petříček (1974), Honců 1982, Benda 1985-1990.
14. Lázně Kundratice, rašelinná olšina Z od lázní: Čvančara (1977), Rychtařík 1983.
15. Noviny p. R., rašelinná olšina V od průrvy Ploučnice : Čvančara (1977), Rychtařík (1979), 1983.
16. Skalce, vstavačová louka mezi Skalci a Slunečnou: Honců 1978 - 1995, Rückl (1983), 1994, Rücklová (1986). Dříve až 1000 ex, v současné době asi 40 ex.
17. Žandov, louka při pravé straně silnice mezi Žandovem a Starým Šachovem: Honců (1978), přenos asi 200 ks prstnaticů na louku k Ploučnici, blíže Horní Polce.
18. Horní Polce, za posledním domem v Podlesí ve směru na Novosedlo: Flusek et Bernášek 1978, Bačkovský et Holub 1981.
19. Česká Lípa, Dubice, smetiště: Honců 1979 - 10 ex.
20. Česká Lípa, mokřad při Sporce, v cípu mezi tratí na Č. Kamenici a Rumburk: Honců 1979 - 1991, Roztočil 1988 - 1993. Až do r. 1983 asi 1000 ex, v současné době již jen několik desítek ex.
21. Česká Lípa, louka v nivě Ploučnice u bývalého železničního přejezdu do Žizníkova: Honců 1979 - 1982, Štěpánský 1982 - 1986, Roztočil 1991 - 1993.
22. Stvolínky, louka pod výpustí Stvolíneckého rybníka: Honců 1979 - 1993.
23. Noviny p. R., les Varta mezi Novinami p. R. a Srním Potokem: Rychtařík 1979 - 1984, Honců et Benda 1984.
24. Noviny p. R., podmáčená louka V od vrchu Lipka, u vodárny: Rychtařík 1979 - 1993, Honců 1985.
25. Noviny p. R., dvůr Malé Ralsko, louka V od statku: Rychtařík (1979).
26. Noviny p. R., louka mezi rybníky na konci vsi: Rychtařík (1979).
27. Manušice, mezi Mlýnským a Holým vrchem, u silnice Častolovice - Manušice: Boehmová 1979, Plánský 1980, Rückl (1983), Kozák 1985.
28. U Heřmanic (Luž. hory): Boehmová 1979.
29. Brniště, louky pod Tlustcem, směrem k Hlemýždí: Boehmová 1979.
30. Mařenický, louka za vrchovištěm: Boehmová 1979, Plánská et Honců 1994.

31. Jablonné, Nový Falkenburk: Boehmová 1979.
32. Horní Světlá, Brazílka: Boehmová 1979.
33. Kamenický Šenov, louka mezi Práchní a Novým Oldřichovem: Boehmová 1979, Honců 1985.
34. Velký Valtínov, louka u Panenského potoka: Boehmová 1980 - 1987, Honců 1987.
35. Stružnice, louka u trati mezi silnicí a železnicí: Honců 1981 - 1993, Benda 1986, Roztočil 1991.
36. Volfartice, podmáčené louky v okolí, 3 lokality: ZDŠ Volfartice 1981, Rückl (1983), ZDŠ Skalice 1992.
37. Česká Lípa, kaplička u Svárova: Kroužek akvaristů ODPM Č. Lípa 1981.
38. Česká Lípa, louka při Sporce za bývalým železničním domkem: Smolaří 1981.
39. Svor, louka pod Sokolčskem, JV svah kopce: Slánský et Kühn 1979 - 1983, Janáková 1979 - 1985, Vlček 1981, Janko 1981, Studničný 1985.
40. Svor, okolí koupaliště, M. a J. Vondráček 1980-1983, Oliverius et Čáp 1980-1985, Vlček 1981, Studničný 1985.
41. Kamenický Šenov, pastevní areál J od obce: Doubková 1982 - 1983, Honců 1971 - 1983, Roztočil 1991, přenos asi 300 ex v r.1983, 500 m od původního stanoviště do míst nedotčených mellorací.
42. Stráž p. R., podmáčená louka Z od města: Rychtařík 1982 - 1983.
43. Horní Podluží, Velký rybník, louky v okolí: Doubková 1982.
44. Cvikov, bažinaté louky vedle železniční trati: Trojanová et Urbanová 1980-1982.
45. Bukovany, levá strana silnice Pihel - Bukovany, u potoka: Všetečka 1982.
46. Svor, úvoz za budovou bývalého polesí: Slánský 1982.
47. Kunratice u Cvikova, louky okolo rybníka pod Dutým kamenem: Doubková 1982, Studničný 1985.
48. Česká Ves u Jablonného: Honců 1983.
49. Mimoň, niva Ploučnice u Čisté: Rychtařík (1985), Honců 1984.
50. Okřešice, louka u trati před okrajem lesa: Honců 1983 - 1984, Herda, 1984.
51. Česká Lípa, rašeliniště při odbočce ze silnice z Č. Lípy do Okřešic: Honců 1983 - 1985, Pyšek, Honců, Sýkora, Blažek (1985).
52. Mimoň, Strážný vrch: Brožek 1983 - 1990, ZDŠ Mimoň 1985, Havlík 1985, Roztočil 1990 - 1993.
53. Horní Libchava, Vinný vrch, bývala svazarmovská střelnice: Brožek 1983 - 1984.
54. Holany, louky mezi Dolanským a Holanským rybníkem: Honců 1983.
55. Litice, po pravé straně silnice z Holan do Litic, před Liticemi: Honců 1983, Uhlíř 1986.
56. Provodín, Dlouhý vrch, J svah Dlouhého vrchu: Honců 1983 - 1989, Kopecký 1985 - 1986.

57. Polevsko, louky pod obcí: (Kluček) Doubková 1983.
58. Horní Světlá, zamokřené louky pod Čihadlem: Doubková 1983.
59. Cvikov, bažinaté louky na křižovatce ulic Palackého a Dělnické: Rožníčková 1982 - 1983, Žáková et Svoboda 1982 - 1985.
60. Horní Libchava, louka pod kostelem: Jíra 1984, Poříz 1989.
61. Janovice u Kravař, louky nad Janovicemi při úpatí kopce Blinov: Benda et Honců 1984, Benda (1990).
62. Kolné, po pravé straně silnice Kozly - Kolné: Benda et Honců 1984, Štěpánský 1984, Benda 1985 - 1986, Kytka 1986, Honců, 1993.
63. Zákupy, mezi koupalištěm a silnicí: Brožek 1984.
64. Nový Oldřichov, pod chalupou č. 10 na bažinaté louce: Honců 1984.
65. Žizníkov, niva Ploučnice, na louce: Honců 1984.
66. Heřmaničky, Heřmanický rybník u Č. Lípy, Z část: Honců 1984.
67. Stvolínecké Petrovice, na vrcholové pláni: Honců 1984, Štrubař 1990 - 1993.
68. Česká Lípa, vlhká louka u Robečského potoka před vstupem do Pekla: Honců 1984.
69. Volfartice, vpravo od silnice za potokem, ve směru potůčku od Slunečné: Jíra 1984, ZDŠ Skalice 1992.
70. Sosnová, louka vlevo před obcí (ve směru od Č. Lípy): Pyšek, Honců, Sýkora, Blažek (1985).
71. Česká Lípa, rybníčky na terase Ploučnice: Sýkora et Honců 1985, Hohenkreuz 1993.
72. Pertoltice, louka mezi Pertolticemi a Mimoní: ZDŠ Mimoň 1985.
73. Svor, vlhká louka při S okraji obce: Kotásková 1980 - 1985, Vondráček 1982 - 1985, ZŠ Skalice 1992.
74. Radvanec, u zastávky ČSAD, na dvou podmáčených loukách u silnice: Kozák 1985 - 1986.
75. Česká Lípa, Kopeček: Kuchařová 1985.
76. Mimoň, mezi náhonem bývalé elektrárny a korytem Ploučnice: Havlík 1985.
77. Heřmaničky, Heřmanický rybník u Č. Lípy, pod hrází rybníka: Honců 1985.
78. Doksy, u Poslova rybníka, při pravé straně Máchovy stezky na Bezděz: Benda et Honců 1985.
79. Polevsko, u lyžařského vleku při úpatí svahu: Mareš 1985.
80. Provodín, podmáčená louka u šancí V od Dlouhého vrchu: Kopecký 1986.
81. Provodín, SV od domu Kopeckých a zahrada Kopeckých, při SV úpatí Dlouhého vrchu: Kopecký 1986, Honců 1989.
82. Jezvé, podmáčená louka vpravo od silnice Č. Lípa - Žandov: Honců 1986 - 1989, Hohenkreuz 1990 - 1992.
83. Provodín, u salaše, S od Dlouhého vrchu: Kopecký 1986.
84. Mimoň, Srní potok: Brožek 1986.

85. Kolné, Stehličí vrch: Kytka 1986.
86. Boreček, niva Ploučnice, mezi Hradčany a Milmoní: Brožek 1986 - 1987, Roztočil 1991 - 1993, Honců 1994 asi 300 ex.
87. Česká Lípa, školní zahrada ZŠ Mánesova: Kuchařová 1986, (přenos).
88. Skalice, u můstku přes silnici Skalice - Slunečná: Rücklová (1986).
89. Slunečná, u Pelechova rybníka: Rücklová (1986).
90. Skalice, vlevo od silnice Skalice - Pihel, v místech, kde silnice klesá k Pihelu: Rücklová (1986).
91. Svojkov, genofondová plocha při odbočce na Lasvice: Honců 1986 - 1993, Sýkora 1987 - 1988.
92. Volfartice, lokalita Nová Ves: Gelnar 1987.
93. Stvolínky, při vodoteči od Ronova do Stvolínek, 250 m od místa, kde železniční trať přechází přes vodoteč: Benda 1987.
94. Stvolínky, vlevo od železniční trati Stvolínky-Kravaře: Benda 1987.
95. Česká Lípa, Špičák, V svah: Štěpánský 1987, Jirásek 1989.
96. Horní Police, Stupno, vlhká louka mezi železniční tratí a Ploučnicí: Jirásek 1987.
97. Provodín, pralouka S od Lysé skály: Sýkora 1988, Honců 1988 - 1995.
98. Horní Police, po levé straně silnice před obcí: Jirásek 1988.
99. Loubí, u vodárny, louka po pravé straně silnice z Holan do Loubí: Uhlíř 1988.
100. Cvikov, odbočka k rybníčku po levé straně silnice ze Cvikova na Trávník : Vlček 1988.
101. Česká Lípa, rokle pod Špičákem: Poříz 1988-1989.
102. Kravaře, terénní deprese nedaleko nádraží ČSD: Benda 1987 - 1988.
103. Pavlíčky, údolí Květnice: Abtová (1989).
104. Stružnice, Stružnické rybníky: Poříz 1989.
105. Louka mezi obcí Horní Police a Jezvé, po pravé straně silnice na Č. Lípu: Hohenkreuz 1989 - 1995.
106. Velký Valtinov, louka v zatáčce silnice před obcí: Honců 1989.
107. Nový Bor, louka po pravé straně silnice do Kamenického Šenova, před okrajem lesa proti Okrouhlé: Jón 1990.
108. Kunratice u Cvikova, louka po pravé straně silnice Kunratice - Jablonné: Honců et Roztočil 1990.
109. Sloup, vlhké louky u hradu: Valdman 1990.
110. Dolní Okna, bažinné louky v nivě Ploužnického potoka, cca 1 km ZSZ býv. osady: Husáková (1991).
111. Kozly, v mokřadu u Kozelské rokli: Kytková 1991.
112. Břevniště, rákosárna: Rychtařík 1991.
113. Rousínov, vlhké louky: Severa 1992.
114. Radvanec, Havraní skály: Severa 1992.
115. Heřmanice u Kravař: Benda 1991, 1992.
116. Valteřice, vlevo od silnice na Taneček za posledním domem v obci: Benda

- 1988 - 1992, (1994), Hohenkreuz 1992.
117. Manušice, louka po pravé straně před obcí (v sousedství Manušických rybníků): Honců 1992.
118. Mezi Rozprechticemi a Vrabcovem, vlhké louky u Liběchovky: Šestáková 1993.
119. Hamr u Č. Lípy, úsek nivy Ploučnice mezi Horeckým a Hamerským rybníkem: Rychtařík 1992, 1993.
120. Srní, mokřina pod Kraví horou: Benda et Machová 1994
121. Provodín, stará pískovna: Benda 1994 - 1ex.
122. Kunratice u Cvikova, louka po pravé straně silnice při cestě do Mařeniček: Honců et Plánská 1994.
123. Nový Bor, myslivecká střelnice (proti odbočce na Okrouhlou), Plánská et Honců 1994 - asi 600 ex., Honců 1995, asi 400 ex.
124. Nová Huť, louka u zastávky ČSD: Plánská et Honců 1994, Honců 1995, asi 60 ex.
125. Jestřebí, vytěžené rašeliniště mezi Jestřebím a Starými Splavy: Józsa 1994.
126. Sloup, louky vpravo od silnice ze Sloupu na Lindavu, pod Ortelem: Benda 1994, Honců 1994, Honců et Plánská 1995, asi 600ex.
127. Jedlová, kolem vodárny: Plánská 1994.
128. Svor, okraj obce při levé straně silnice Svor - Cvikov, louka mezi olšinami u Svorského potoka: Plánská 1993, 1994 - přenos 116 ex.
129. Cvikov, louka nad dětskou léčebnou před okrajem lesa, vlevo od cesty na Kalvarii: Plánská 1993 - 30 ex., populace v roce 1994 posílena o přenos 116 ex ze Svoru. Honců et Plánská 1995, jen 12 ex.
130. Kunratice, rákosina pod vodárnou u "Pltka", J od Jezevčího vrchu: Burdová 1995.
131. Horní Prysk, podmáčená louka poblíž potoka po pravé straně cesty z H. Prysku na Prácheň, za posledními domy: Burdová 1995.

***Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó**

Prstnatec bezový

Silně ohrožený druh (SO), CII.

Těžiště výskytu má tento prstnatec na biotopech dnes antropicky pozměněných, na sušších loukách v hornatějších polohách. Na Česko-lipsku neznámý druh, zdá se, že poslední lokality zanikly ve třicátých letech.

1. Česká Lípa: Čelakovský (1868 - 1883), (1875).
2. Česká Kamenice, (Zi) Zámecký vrch: Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Hantschel (1890), (Čel) Marschner (1982).
3. Bezděz, březový lesík pod Bezdězem: (Pu) Čelakovský (1868 - 1883), Hantschel (1890), (Ha) Kolbek et Petříček (1979).

4. Slunečná, v lese u obce: (Ha) Čelakovský (1886 - 1883), Schiffner (1886), Hantschel (1890), Hanuš (1930).
5. Okrouhlá - polesí: (Ha) Čelakovský (1868 - 1883), Schiffner (1886), Hantschel (1890), Anders (1896), herbář ZŠ Mánesova 1910.
6. Srní, Kraví hora: (Wa) Čelakovský (1868-1883), Watzel (1877), Hantschel (1890), Hanuš (1930), Klinsky (1935).
7. Klíč u Nového Boru: Schiffner (1886), Hantschel (1890), Hanuš (1930), (Sf 1886) Sýkora (1972).
8. U Polevska: Wurm (1889), Hantschel (1890), Hanuš (1930).
9. Bělá p. Bezdězem: Poppr (1891).
10. Horní Libchava, louka v lese: Hantschel (1890).
11. Mezi Kvítkovem a Kozly: Hantschel (1890).
12. Česká Lípa, Ptačí vrch: (Wa) Hantschel (1892).
13. Líska, Lipnický vrch: Hantschel (1916), (Ha BFC 1916) Marschner (1982).
14. Horní Světlá: (Sch) Marschner (1982).
15. Loubí, Loubenské údolí u Holan: (Wa) Čelakovský (1868 - 1883), Watzel (1877).

Malaxis monophyllos (L.) O. Schwaetz

Měkčilka jednolistá

Kriticky ohrožený druh (KO), CI.

Roste na vlhkých slatinných loukách, olšínách, okrajích lesů. Podle Procházky a Velíska (1983) 50% nalezišť v českých zemích neexistuje. Na Českolipsku nezvěstný, snad již vyhynulý druh.

1. Dokesko: Procházka et Velísek (1983).

Dokeská tabule: Dostál (1989), bližší údaje nejsou známy.

Hammarbya paludosa (L.) O. Kunze

Měkkyně bažinná

Kriticky ohrožený druh. (KO), CI.

Ještě na přelomu století se vyskytoval tento malý a nenápadný druh na několika místech v jižních a západních Čechách a na Dokesku. V r. 1932 uvádí Klika (1933) nový nález z rybníka Břehyně. Po druhé světové válce zmizela měkkyně z poslední lokality na Třeboňsku, v r. 1966 byla znovu objevena Sýkorou na Břehyni a sledována botaniky až do r. 1976. Od r. 1977 byla měkkyně nezvěstná a mnoha botaniky považovaná již za vyhynulý druh české květeny. V roce 1994 se podařilo najít M. Józovi prvních 6 ex a pak společně při dalších exkursích 26 ex, takže jsme objevili celkem 32 ex. V NPR Břehyně a na Mariánském rybníce u Doks; se vyskytuje měkkyně na

jediných recentních nalezištích v ČR. Nálezy z Jestřebských slatin pocházejí z konce minulého století (herbářové položky), údaje pozdější jsou jen literární.

1. Jestřebské slatiny: (Pö 1840) Čelakovský (1868-1883), (1875), (Pö 1840) Wurm (1887), Hantschel (1890), (1904), Anders (1897), Anders in Hantschel (1911), Hanuš (1930), Schuster (1931), Kinský (1935), Mattauch (1936), Holubec (1962), Kubát (1985), (Sit.1877 PR) (Ha,1890) Kubát (1986), Businský (1989).
2. Rybník Břehyně, Klika (1933), Sýkora 1966-1967, Procházka (1980), (Pr. 1977) Procházka, Velísek (1983), Rückl (1983), Sý (1975) Kubát (1985),(1986), (Pr,Če,Ho) Čvančara (1987), Dostál (1989), Józsa et Honců 1994 - 32 ex.
3. Mariánský rybník u Doks: Dundr 1995 - 1 ex.

***Liparis loeselii* (L.) L.C.Richard**

Hlízovec Loeselův

Kriticky ohrožený druh (KO), CI.

Rozšíření tohoto druhu v ČR je velmi vzácné, více lokalit se vyskytuje jen na Dokesku (5). Z Dokeska pocházejí první nálezy (bohužel nedatované) tohoto druhu v Čechách a to zřejmě z období 1840-1845, neboť jeden z nálezců, Josef Pöch zemřel v lednu 1846, takže jeho nález mohl pocházet nejpozději z r.1845. V r. 1840 našel tentýž botanik příbuzný druh *Hammarbya paludosa* na Jestřebských slatinách, víme tedy, že zde již v tomto roce botanisoval. Druh je úzce vázaný na slatiny v raných stadiích sukcese. Početná populace se nachází na ploše vytěžené rašeliny mezi Jestřebím a Starými Splavy (až 1000 ks v některých letech). Ostatní populace jsou velmi slabé. Pro udržení druhu je nutné zachování vodního režimu a zejména zabránění postupné sukcesí způsobené náletovými dřevinami či rákosem.

1. Jestřebí, NPR Novozámecký rybník, pravá strana písčité kosy vybíhající do rybníka, ca 254 m.n.m.: Jón 1990, Honců et Roztočil 1990 - 1991 a 1994. V r. 1990 výskyt ca 100 ex, v r.1991 výskyt žádný, území zatopeno, v r. 1994 nalezeno 7 ex.
2. Jestřebské slatiny, ca 259-265 m.n.m. : Tausch, s.d. PR; (Ta) Ott (1851), (Pö) Opiz (1852), (Ta, Pö, Ka) Čelakovský (1868 - 1883), (1875), Watzel (1877), Sitenský (1886), Wurm (1887), Bernau (1888), Missbach 1900, OLM; Hantschel (1890), (1904), Anders (1897), Podpěra 1904, Anders in Hantschel (1911), Klika 1928, PR; Mikeš 1929, PRC; Hanuš (1930), Schuster (1931), Kinský (1935), (An) Mattauch (1936), Prinz (1941/42), Dostál (1948 - 1950), Novák (1954), Holubec (1962), Honců et Köhler

1968, Honců 1968 - 1994, (Ta, Pö) Procházka, Černošous (1976), Procházka (1980), Štěpánský 1982, Rückl (1983), (Ta) Kubát (1985), (1986), Sýkora (1988), Businský (1989), Józsa 1994. Staří autoři uvádějí druh i z této lokality jako velmi vzácný. V r. 1968 našel Honců v melioračních příkopcích J od Konvalinkového vrchu cca 20 ks rostlin. Při J až JV a SV úpatí Konvalinkového vrchu (na obou stranách železniční trati od Starých Splavů) bylo při revisích v letech 1978 - 1981 zjištěno více než 100 jedinců, z toho četné sterilní (Businský, Procházka et Černošous). V roce 1985 zjistil Honců na 3 mikrolokality v okolí Konvalinkového vrchu rovněž kolem 100 ex. V roce 1994 zde zjištěny jen jednotlivé ex., cca 10 ks, Józsa et Honců. Většina nálezů z této oblasti pochází z n. v. 259 - 260 m. Procházka (1985) uvádí několik nálezů od Starých Splavů z n. v. 265 m. Současně píše, že druh na této lokalitě již vymizel.

3. Jestřebí, vytěžené slatiniště mezi Jestřebím a Starými Splavy, tzv. Shnilé louky, ca 259 m. n. m.: Klika (1933), Kubát 1985, Honců 1985 - 1995, Benda 1985, Štěpánský 1985, Čvančara (1987), Kubát et Tuma (1988). Počet kvetoucích rostlin značně kolísá, v některých letech výskyt až 1000 ex.
4. Doksy, rašelinné louky, ca 270 m n. m. (lgt. Kablíková, s. d. BRNU et PR + Bernau 1888; lgt. Anders 1893, PR; Dostál (1948 - 1950); (s. d. Kablíková BRNU, An 1897) Kubát (1986). Lokalita v tomto století již neověřená, viz Procházka (1985).
5. Doksy, Máchovo jezero, JV záliv, ca 270 m.n.m.: Józsa 1992, 1993, Józsa et Honců 1994. Na dvou mikrolokality zjištěno 100 a 35ex.
6. Břehyně, při SZ pobřeží rybníka, ca 272 m. n. m. (lgt. Podpěra, 1894 BRNU; lgt. Podpěra, 1897 BRNU, PL et PR; Podpěra 1904, lgt. Sýkora 1963, LIM). Při revizích lokality v letech 1975 - 1978 se pohyboval počet kvetoucích jedinců do 20ex (Procházka, Černošous, Hájek et Businský). Od r. 1978 je zde druh neznámý, což sděluje řada autorů, např.: (Businský, Hájek) in Procházka et Velíšek (1983), (Br) Kubát (1985). Přesto se druh podařilo znovu nalézt v roce 1992, kdy zde M. Józsa ověřil výskyt cca 10 ks a F. Procházka v r. 1993 našel 2 ex., v r. 1994 druh nebyl nalezen.
7. Bakov n.Jiz., rašeliniště Rečkov, ca 230 m.n.m.:(lgt. Suza,1928, BRNU), viz Procházka, Černošous (1985). Od doby uvedeného nálezu nebyl zde výskyt ověřen.

***Corallorhiza trifida* Chatelain**

Korállice trojklaná

Silně ohrožený druh (SO), CII.

Naleziště korállice trojklanné prokazatelně ubývá nejen v nižších polohách, ale i na horách, zejména v západní části ČR. Na Česko-lipsku byl tento druh považován za neznámý, poslední nález pochází

z r. 1971 z oblasti Břehyně, viz Sýkora (1973). V r. 1995 ověřili tento druh Benda et Honců u Bukovce na Kokořínsku.

1. Ralsko: Schauta (1861), (Ha) Čelakovský (1868-1883), (1875), Watzel (1877), Hantschel (1890), Hanuš (1930), (Scha, Ha) Čvančara (1977).
2. Provodín: Hantschel (1899).
3. Břehyně, smrčiny: Sýkora (1973).
4. Bukovec, bučina: Benda et Honců 1995 - 2 ex.

Závěr :

V práci jsou shrnuty dosavadní poznatky a údaje o výskytu vstavačovitých v širší oblasti Českolipska s malým přesahem přes současné hranice okresu Česká Lípa. Z území byl doložen někdejší nebo současný výskyt 35 druhů vstavačovitých. Z tohoto počtu je 8 druhů vyhynulých, možnost jejich opětovného nálezu je nepravděpodobná. Patří sem *Listera cordata*, *Spiranthes spiralis*, *Goodyera repens*, *Epipogium aphyllum*, *Traunsteinia globosa*, *Orchis coriophora*, *Coeloglossum viride* a *Malaxis monophylos*.

Další 3 druhy vstavačovitých by mohly být nalezeny na vhodných stanovištích: *Cypripedium calceolus*, *Platanthera chlorantha* a *Dactylorhiza sambucina*, považují je na Českolipsku za nezvěstné.

Do kategorie kriticky ohrožených druhů patří: *Dactylorhiza bohemica*, *D. maculata maculata*, *Liparis loezelii* a *Hammarbya paludosa*.

Do skupiny silně ohrožených druhů patří: *Epipactis muelleri*, *Epipactis palustris*, *Orchis morio*, *Orchis ustalata*, *Orchis purpurea*, *Orchis mascula*, *Dactylorhiza incarnata* a *Corallorhiza trifida*.

Mezi ohrožené druhy patří : *Cephalanthera damasonium*, *C. longifolia*, *Epipactis atrorubens*, *E. purpurata*, *Platanthera bifolia*, *Gymnadenia conopsea* a *Dactylorhiza majalis*.

Chráněné nejsou a větší nebezpečí nehrozí druhům: *Epipactis helleborine*, *Listera ovata*, *Neottia nidus-avis* a *Dactylorhiza fuchsii*.

V odborné literatuře jsou uváděny další tři druhy vstavačovitých, jejich výskyt na Českolipsku je vyloučený. Jejich přítomnost nelze doložit dokladovým materiálem, většinou se jedná o záměnu s jinými podobnými druhy: *Orchis laxiflora*, *Dactylorhiza traunsteineri* a *Dactylorhiza russowii*.

Z hlediska významu evropského či světového je nutno jmenovat především prstnatec český (*Dactylorhiza bohemica*). Zánik českolipské lokality by byla nenahraditelná ztráta pro vědu, neboť jinde tento druh nebyl zjištěn.

Na dvou lokalitách v Čechách se zde vyskytuje měkkyně bažinná (*Hammarbya paludosa*), na dvou spolehlivě potvrzených lokalitách v Čechách je zde prstnatec plamatý pravý (*Dactylorhiza maculata* ssp. *maculata*), na 6 lokalitách prstnatec pleťový pozdní (*Dactylorhiza incarnata* ssp. *serotina*), velmi vzácný je rovněž hlízovec Loezelův (*Liparis loeselii*). Všechny tyto druhy a řada dalších (na Českolipsku jsou to ještě *Orchis mascula*, *O. morio*, *O. ustulata* a *Gymnadenia conopsea*) se vyskytují ve velmi slabých populacích, nacházejí se proto těsně před svým zánikem. Zajištění ochrany jednotlivých druhů vstavačovitých je kromě územní ochrany podmíněno především vypracováním a dodržováním vhodného managementu. Orchideje mají malou konkurenční schopnost a mohou proto růst jen v určitých podmínkách. Většina lučních vstavačovitých vyžaduje pro svou existenci plochy pravidelně sekané a nehnojené, nebo extensivně spásané. V současné době roste většina orchidejí na okraji luk, které jsou agrotechnikou méně ovlivněny než rozsáhlé porosty, které byly až na výjimky vícekrát pohnojeny. Pokud se louky přestanou hospodářsky využívat, vstavačovité jsou vytlačovány vlivem konkurence některých trav a náletových křovin. Totéž platí pro druhy mokřadů, tj. mokřých luk, slatin a rašelinišť, odkud jsou vytlačovány neprostupnými plochami rákosu a náletových dřevin. Ustoupit již nemají kam a pokud nebudou neprodleně zpracovány a realizovány záchranné programy, pak zaniknou. V některých případech bude jejich ztráta nenahraditelná.

Ve srovnání s mokřady, loukami a pastvinami jsou druhy lesních společenstev ohroženy méně, ale i zde se snad projevuje vliv kyselých dešťů.

Dodatek

Během vegetačního období r. 1995 v době, kdy byla tato práce v tisku, bylo nalezeno několik druhů jejichž objev částečně mění hodnocení vstavačovitých Českolipska. Novým druhem pro oblast Českolipska se stal krušík růžkatý (*Epipactis muellertii*) potvrzený p. Dundrem a M. Bendou ve 2 ex. od Bukovce (CHKO Kokořínsko). Tím se počet druhů vyskytujících se na Českolipsku zvyšuje na 35. U řady druhů byly nalezeny nové lokality, některé údaje se podařilo zařadit do textové části, bohužel však nejsou zakresleny v mapkách: Na úbočí kopce Kozel v oblasti Kolné nalezl Vl. Hohenkreuz novou lokalitu vstavače osmahlého (*Orchis ustulata*) se 6 ex. Mezi Okřešicemi a Srním byla nalezena M. Honců a M. Józou nová lokalita prstnatce plamatého pravého (*Dactylorhiza maculata* ssp. *maculata*). Správnost této determinace potvrdil náš přední znalec vstavačovitých ing. Businský. U Poslova a Mariánského rybníka byly nalezeny M. Honců 2 nové lokality prstnatce pleťového pozdního (*Dactylorhiza incarnata* ssp. *serotina*), na Břehyňském rybníce našel p. Stančík novou mikrolokalitu měkkyně bažinné (*Hammarbya paludosa*), vzdálenou asi 200 m od předchozí, uvedené v textu a p. Dundrem byla nalezena nová lokalita téhož druhu v 1 ex. na Mariánském rybníce u Doks. Konečně M. Benda a M. Honců potvrdili výskyt korállice trojklanné (*Corallorhiza trifida*) nálezem u Bukovce na Kokořínsku.

Literatura:

- Abtová, M. 1985: Oborový dokument CHKO Kokořínsko. Holany: 17-21.
- Abtová, M. 1989: Přivaděč vody H. Liběchovka - botanický průzkum. ms. KSSPPOP Ústí n. Labem: 1-19.
- Abtová, M. 1991: Botanický průzkum vyšších rostlin na trase plynovodu v ochranném pásu SPR Novozámecký rybník. In: Závěrečná zpráva přírodovědné inventarizace SPR Novozámecký rybník. Ústí n. Labem, 41/8 ZO ČSOP: 1-20.
- Anders, J. 1896: Der Schaibaer Wald. Pflanzengeographische Skizze. Mitt. d. Nordb. Exc. Cl., 19, 75 - 82.
- Anders, J. 1897: Das Habsteiner Torfmoor. Botanische Skizze. Mitt. d. Nordb. Exc.-Cl., 20, 79 -88.
- Anders, J. 1911 (In Hantschel F.): Die Pflanzenwelt. Heimatskunde des politischen Bezirkes, B. Lelpa: 65 - 97.
- Ankert, H. 1894: *Gymnadenia conopsea*. Mitt. Nordb. Exc. Club., 17, 378 - 379.
- Barber, E. et Miltzer, M. 1937: Flora der Oberlausitz einschliesslich nördlichen Böhmens. IV. Abh. Naturforsch. des Görlitz, 33, 7 - 88
- Bartůňková, I., 1970: Rozšíření některých horských druhů v ČSR. Dipl. práce katedry botaniky Přírodovědecké fakulty UK Praha.
- Bauer, P. 1994: Výskyt vstavačovitých rostlin a dalších vzácných taxonů na území Bohyňských Lad. Severočes. Přír., Litoměřice, 28, 45 - 52.
- Benda, M. 1988: Nová lokalita vstavačovitých rostlin na Kravařsku. Severočeskou přírodou, Litoměřice, 21, 83 - 84
- Benda, M. 1988: Novinky v botanice Kravařska. Severočeskou přírodou, Litoměřice, 21, 85 - 86
- Benda, M. 1990: Přírodní poměry Kravařské oblasti. Bezděz, Vlastivědný sborník Českolipska 1: 78 - 94.
- Benda, M. 1994: Příspěvky k flóře Českolipska. Bezděz, vlastivědný sborník Českolipska 2: 115-116.
- Benda, M., Honců, M., Sládková, M., et Sýkora, T. 1988: Zpráva o přírodovědné hodnotě lokality Provodín. ZO ČSOP 01, Česká Lípa, 1 - 10.
- Bernau, F. 1888: Der politische Bezirk Dauba. Dubá, 1 - 588.
- Blatný, C. 1968: Poznámky ke zvláštnostem stromového pokryvu Vlhoště. Živa, 56 - 57.
- Businský, R. 1989: *Dactylorhiza bohemica* - nový druh objevený v severních Čechách. Preslia, Praha, 61, 289 - 314.
- Čelakovský, F. 1868-1883: Prodrómus květeny české. Praha, 1 - 908.
- Čelakovský, F. 1875: Prodrómus der Flora von Böhmen. Prag, 1 - 694.
- Černohouz, F., Procházka, F. 1976: Hlízovec Lozelův - ohrožená orchidej československé květeny. Památky a příroda, 31, 182 - 184.
- Černý, R., 1971: Rozšíření některých horských druhů v ČSR. ms. Dipl. práce - depon. katedrou botaniky Přírodovědecké fakulty v Praze.
- Čvančara, A. 1974: Zpráva o základním floristickém průzkumu (vyšší rostliny) Ralské pahorkatiny v letech 1971-73. In: Kolektiv autorů: Ochranařsko - přírodovědný průzkum oblasti Hamr u Č. Lípy. Tis Praha, 155 - 341.
- Čvančara, A. 1977: Floristické poměry severovýchodní části Ralské pahorkatiny. Sbor. Sev. Mus. Ser. Natur., Liberec 9, 3 - 30.
- Čvančara, A. 1987: Ohrožené a vzácné druhy Dokeska a Českolipska. Severočeskou přírodou, Litoměřice, 20, 81 - 85
- Deyl, M. 1954: Zpráva o výzkumu rezervace Novozámecký rybník. ms., s.2.

- Domin, K. 1925: O variabilitě vstavače úzkolistého (*Orchis Traunsteineri* Saut) na novém českém nalezišti. Věstn. Král. Čes. Spol. Nauk el. math. - nat. Praha, 9, 1 - 9.
- Dostál, J. 1948 - 1950: Květena ČSR. Praha.
- Dostál, J. 1951: Rostlinný kryt libereckého kraje. Turistický průvodce libereckým krajem, Praha, 23 - 33.
- Dostál, J. 1954: Klíč k úplné květeně ČSR. Praha, 1 - 1183. (Vstavačovitě 1130 - 1150).
- Dostál, J. 1989: Nová květena ČSSR 1 a 2. Academia Praha, 1 - 1563.
- Fechtner, K. 1888: Zur Kenntnis der Flora des Gebietes von Leipa, insbesondere des Gegend von Nemes. Mitt. Nordb. Exc. Cl., 11, 315 - 317.
- Hantschel, F. 1890: Botanischer Wegweiser in Gebiete Nordböhmischen Excursions - Clubs. B. Leipa, 1 - 260.
- Hantschel, F. 1892: Beiträge zur Flora des Clubgebietes. Mitt. d. Nordb. Exc. - Cl, 15, 15 - 28.
- Hantschel, F. 1896: Beiträge zur Flora des Clubgebietes. Mitt. d. Nordb. Exc.- Cl., 19, 133 - 140.
- Hantschel, F. 1916: Beiträge zur Flora des Clubgebietes. Mitt. Nordb. Exc. - Cl., 39, 14 - 21.
- Hanuš, J. 1930: Českolpisko, s. 31-37 (květena).
- Hanuš, J. 1930: Hamerské jezero s Děvínem, Bezděz, 1, 96.
- Holubec, L. 1959: Některé vzácné okrasné rostliny na Českolpisku, Živa, 55 - 56.
- Holubec, L. 1962: Vzácné rostliny na Českolpisku, Živa, 134-135.
- Honců, M. 1978: Vstavač májový bude dál kvést. Českolpický Nástup, č.30, 17.6.1978.
- Honců, M. 1987: Vyhláška o rozšíření vzácných rostlin. Kultura, Kulturně - politický zpravodaj, č.1, Č. Lípa, 1 - 2.
- Honců, M. 1992: Významný krajinný prvek, mokřad v nivě, Sporky, ms. 1 - 15
- Charvát, F. 1962: Příspěvek ke květeně centrální části Lužických hor. Sbor. Sev. Mus. - Přír. vědy, 2, 105 - 121.
- Jehlík, V. 1958: Floristický příspěvek ke květeně Frýdlantska a sousedních území. Sbor. Sev. Mus.- Přír. vědy, 1, 98 - 127.
- Kinský, B. 1935: Dubské Švýcarsko (turistický průvodce). Semily. (Rozmanitost rostlinstva, s. 14 - 16).
- Klika, J., 1993: Nové stanoviště měkkyně bahenní - *Malaxis paludosa* Sw. Čas nár. musea, odd. přírod. 107/1933: 47-49.
- Kolbek, J., Petříček, V. 1974: Vegetace Bobří soutěsky a její vztah k povodí dolní Ploučnice. Sbor. Sev. Mus. Ser. Natur, 6, 3 - 45.
- Kolbek, J., Petříček V. 1979: Vegetace Malého a Velkého Bezdězu a její vztah k Českému středohoří. Sbor. Sev. Mus.- Přír. vědy, 11, 5 - 96.
- Kolbek, J., Petříček, V. 1994: Příspěvek ke květeně Ústecké pahorkatiny. Severočeskou přírodou, Litoměřice, 28, 65 - 84.
- Kolektiv autorů 1985: Základní přírodovědecký průzkum údolí Ploučnice, úsek Mimoň - Boreček. ZO ČSOP 01/33, Praha.
- Kolektiv autorů 1985: Přírodovědecký průzkum regulace toku Ploučnice v úseku Česká Lípa. ZO ČSOP 01/33, Praha.
- Kubát, K. 1970: Rozšíření některých druhů rostlin v Českém středohoří. (Fytologická studie). Okresní museum Litoměřice, 1 - 171.
- Kubát, K. 1985: Závěrečná práce resortního výzkumného úkolu Litoměřice, ms. 1 - 183.
- Kubát, K. 1986: Červená kniha vyšších rostlin Severočeského kraje. Okresní muzeum Litoměřice, 1 - 141.

- Kubát, K., Tuma, E. 1988: Floristické kursy Severočeské pobočky ČSBS v Doksech a v Rumburku. Severočeskou přírodou, Litoměřice, 21, 15 - 30.
- Kuncová, J. 1975: Botanický Inventarisační průzkum státní přírodní rezervace Novozámecký rybník na Českollpsku. Sbor. Sev. Mus. Ser. Natur., 7, 51 - 50.
- Kuncová, J. 1979: Chráněné rostliny v severních Čechách. Metodické přehledy, KSSP-POP Ústí n. L., 1- 43.
- Novák, F. A. 1954: Přehled československé květeny z hlediska ochrany přírody a krajiny. In: Veselý J. (red.): Ochrana československé přírody a krajiny. Vol. 2, Praha, 193 - 409,
- Novák, J. et Sýkora, T. 1987: Fytocenolndikace - stupně podmáčení půd pro úkol "Lasvice" na Českollpsku a zhodnocení přírodních prvků významných z hlediska ochrany přírody a krajiny. ms. ZO ČSOP 01, Česká Lípa, 1 - 30.
- Marschner, H. 1982, 1983: Květena Šluknovského výběžku 1, 2. Sbor. Sev. Mus. Ser. Natur., 12, 45 - 108, 13, 25 - 62.
- Mattauch, F. 1936: Über die *Ligularia sibirica* (L.) Cass. Natur und Heimat, 7, 57 - 62.
- Maximovič, R. 1951: Přírodní poměry LC Stráž p. R. - Hamr, Decenium 1951-1960. Deponováno: Sev. Mus. Liberec. 1 - 114.
- Mejdr, Z. 1948: Vstavač širokolistý (*Orchis latifolia* L.) v Kokořínském údolí. Hortus sanitatis, Praha, 1 - 150.
- Patočka, F. 1961: Máchův kraj. Turistický průvodce ČSSR, Praha.
- Plánská, M. 1995: Pokus s přesazováním prstnaticů. Bezděz, Vlastivědný sborník Českollpska, 3, 1995,
- Pohl, F., Firbas, F. 1928: Aus der Pflanzenwelt Nordböhmens II. Mitt. Naturfreunde in Reichenberg, 20, 3 - 20.
- Potůček, O. 1962: Klíč k určování československých vstavačovitých (Orchidaceae). Ochrana přírody, 19, 57 - 62.
- Potůček, O. 1980: Stupeň ohrožení vstavačovitých v ČSSR. Památky a příroda, 8, 489 - 503.
- Potůček, O., 1990: Klíč na určovanie vstavačovitých Československa. Rosalia, Spravodaj ochrany prírody okresu Nitra a chráněnej krajínnej oblasti Ponitrie. Nitra 1990, pp154.
- Prinz, K. 1938: Neues von den Kalksandsteinen des Kummergebirges. Natur und Heimat, 9, 36 - 37.
- Prinz, K. 1941 - 1942: Das Schutzgebiet der sibirischen Goldkolbe (*Ligularia sibirica*) in Habsteiner Moor bei B. Leipa. Natur und Heimat, 12, 10 - 16.
- Procházka, F. 1979: Prstnatec Russovův (*Dactylorhiza russowii*) nově rozeznáný a vyhynulý druh československé květeny. Preslia, 51, 247 - 254.
- Procházka, F. 1980: Naše orchideje. Krajské museum východních Čech, Pardubice, 1 - 296.
- Procházka, F. 1981: Ohrožení a ochrana československých orchidejí. In: J. Holub (editor): Mizející flora a ochrana fytogenofondu v ČSSR. Studie ČSAV, Academia Praha, č.20, 99 - 103.
- Procházka, F., Velíšek V. 1983: Orchideje naší přírody. Živou přírodou, Praha, 1 - 279.
- Procházka, F., Černoňouz, F. 1985: Rozšíření a ekologie *Liparis loezellii* (L.) L. C. Rich v Československu. Časopis Národního muzea, řada přírodovědná, 154, 1, p. 10 - 30.
- Pyšek, P., Honců, M., Sýkora, T., Blažek, L. 1985: Přírodovědecký průzkum na trase přeložky silnice Č. Lípa - Praha (stavba I - 9) z hlediska ochrany přírody. ms. ZO ČSOP 01 - 33, Praha, 1 - 7.

- Rothmaler, W. 1987: Exkursionsflora für die Gebiete der DDR und der BRD. Berlin, s. 1 - 752.
- Rückl, P. 1983: Chráněné rostliny okresu Česká Lípa. ms. ODPM Česká Lípa, 1 - 15.
- Rücklová, M. 1986: Sledování výskytu chráněných rostlin na území Skalice. ms., 23 str.
- Rychtařík, P. 1981: Botanické zpracování Lipky. ms., Natura semper viva, 1 - 22.
- Rychtařík, P. 1985: Zpráva o inventarizačním průzkumu chráněných a ohrožených druhů rostlin v nivě Ploučnice mezi Mimoní a Borečkem v letech 1982 - 1984. In: Základní přírodovědecký průzkum v údolí Ploučnice, úsek Mimoně - Boreček, 174 - 226.
- Rychtařík, P. 1988: Floristické poměry Hamerského jezera a rašeliniště Děvínská louka u Stráže p. R. In: Záchranná přírodovědná inventarizace Hamr II, 2 - 37.
- Schauta, J. 1861: Zur Flora der Stadt Nemes und deren Umgebung, Lotos, 11, 27 - 31, 48 - 51.
- Schiffner, V. 1886: Beiträge zur Flora des Gebietes von B. Leipa. Mitt. Nordb. Exc. Cl., 9, 275 - 288.
- Schuster, J. 1931: Das Habsteines Moor als Pflanzenschutzgebiet. Mitt. Nordb. Exc. Cl., 3, 87 - 89.
- Sitenský, F. L. 1886: O rašelinách českých se stanoviska přírodovědeckého i hospodářského se zřetěním ku rašelinám zemí sousedních. Archiv pro přírodovědecké zkoumání Čech VI. č. 1.
- Střihavka, M. 1967: Historický vývoj květeny Českolipska. ms., 4 s.
- Sýkora, T. 1967: Kruštík malolistý (*Epipactis microphylla*) v sev. Čechách. Živa, 11 - 13.
- Sýkora, T. 1970: Lesní společenstva jihozápadní části Hradčanské plošiny. Studie ČSAV 7, Praha, 9 - 43.
- Sýkora, T. 1972: Příspěvek k vegetaci skupiny Klíče v Lužických horách. Sbor. Sev. Muz. Ser. Natur., 4, 53 - 96.
- Sýkora, T. 1973: Relikty smrčín na dně Jestřebské kotliny u Doks a v povodí Ploučnice v severních Čechách. Zprávy Čs. botan. spol., 8, 196 - 200.
- Sýkora, T. 1975: Floristický rozbor základních krajinných celků Hradčanské plošiny. Presla, 47, 75 - 86, 147 - 184.
- Sýkora, T. 1977: Popis přírodně cenných ploch pro potřebu dobrovolné pracovní skupiny v Hamru. ms., 1 - 20.
- Sýkora, T. 1979: Příspěvek ke květeně Ralské pahorkatiny Chrastný vrch (Severní Čechy). Presla, 51, 141 - 152.
- Sýkora, T. 1988: Botanicky a geobotanicky významné areály okresu Česká Lípa. ms., 1 - 23.
- Turoňová, D. 1978: Nově navrhovaná státní přírodní rezervace Hamerský rybník u Mimoně. Živa, 3, 90 - 91.
- Turoňová, D. 1985: Vegetace Hamerského rybníka u Hamru na Jezeře (Severní Čechy). Presla, 57, 335 - 357.
- Turoňová, D. 1988: Sociologická a botanická charakteristika navrhovaného chráněného území Hamerský rybník. In: Záchranná přírodní inventarizace Hamr II, 339 - 352.
- Veselý, J. 1954: Příroda Československa, její vývoj a ochrana. Novozámecký rybník. Orbis, Praha, 94 - 96.
- Watzel, C. 1877: Die Phanerogame Flora des Gebietes von Böhmisches Leipa. Communal Oberrealschule B. Leipa, 1 - 54.
- Watzel, C. 1880: Nachtrag zur Flora der offenblühenden Pflanzen in Gebiete von B.

Leipa. Mitt. Nordb. Exc.-Cl., 3, 29 - 34.

Wurm, F. 1887: Das Kummergebirge, die umliegenden Teiche und deren Flora. Verlag des Nordb. Exc.- Cl., Leipa, 1 - 92.

Wurm, F. 1889: Neue Pflanzenstandorte in der Umgebung von B. Leipa. Jahresbericht Comm. Oberrealschule B. Leipa, 26, 37 - 43.

RESUMÉ

ORCHIDACEAE

Miroslav Honců

In dieser Arbeit werden die bisherigen Erkenntnisse und Daten über das Vorkommen der Orchideen in der breiteren Umgebung von Česká Lípa zusammengefasst, ein wenig über die gegenwärtigen Grenzen hinausreichend. Auf diesem Gebiet ist das ehemalige oder das gegenwärtige Vorkommen von 35 Orchideenarten belegt. Von diesen sind schon 8 Arten ausgestorben, eventuelle Möglichkeit sie wieder zu finden scheint unwahrscheinlich zu sein. Hierher gehören *Listera cordata*, *Spiranthes spiralis*, *Goodyera repens*, *Epipogium aphyllum*, *Traunsteinia globosa*, *Orchis coriophora*, *Coeloglossum viride* und *Malaxis monophyllos*.

Weitere 3 Orchideenarten könnten noch in einigen günstigen Standorten gefunden werden: *Cypripedium calceolus*, *Platanthera chlorantha*, und *Dactylorhiza sambucina*; ich halte sie jedoch in der Umgebung von Česká Lípa für verschollen. In die Kategorie der kritisch bedrohten Arten gehören: *Dactylorhiza bohemica*, *Dactylorhiza maculata* ssp. *maculata*, *Liparis loeselii* und *Hammarbya paludosa*.

In die Gruppe der stark gefährdeten Arten gehören: *Epipactis muelleri*, *Epipactis palustris*, *Orchis morio*, *Orchis ustulata*, *Orchis purpurea*, *Orchis mascula*, *Dactylorhiza incarnata* und *Corallorhiza trifida*.

Zu den gefährdeten Arten gehören: *Cephalanthera damasonium*, *Cephalanthera longifolia*, *Epipactis atrorubens*, *E. purpurata*, *Platanthera bifolia*, *Gymnadenia conopsea* und *Dactylorhiza majalis*.

Weitere Arten sind nicht geschützt und nicht besonders gefährdet: *Epipactis helleborine*, *Listera ovata*, *Neottia nidus-avis* und *Dactylorhiza fuchsii*.

In der Fachliteratur werden weitere 3 Orchideenarten genannt, deren Vorkommen in der Umgebung von Česká Lípa ausgeschlossen ist. Ihre Anwesenheit hier kann man dokumentarisch nicht belegen, es handelt sich meistens um eine Verwechslung für andere ähnliche Arten: *Orchis laxiflora*, *Dactylorhiza traunsteineri* und *Dactylorhiza russowii*.

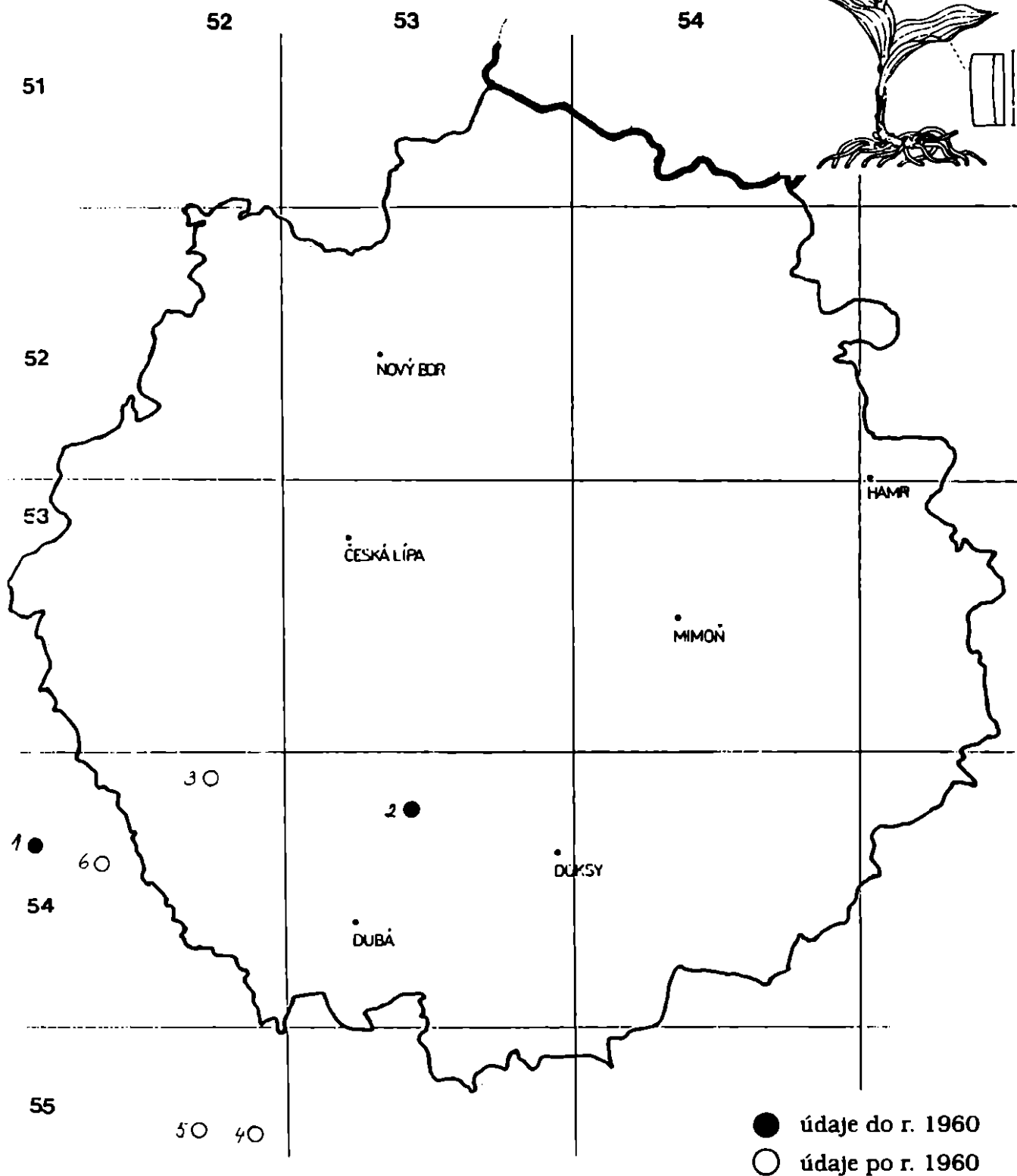
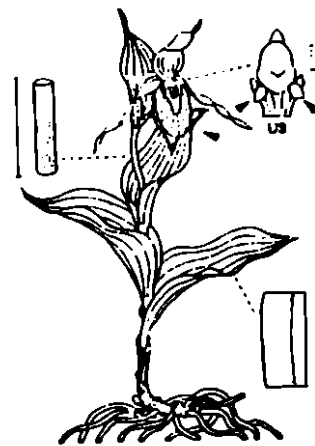
Vom Standpunkt der Bedeutung für Europa oder für die ganze Welt ist vor allem *Dactylorhiza bohemica* zu nennen. Sollte die Lokalität bei Česká Lípa eingehen, wäre dies ein unersetzlicher Verlust für die Wissenschaft der Welt, denn diese Art ist nirgendwo anders festgestellt worden.

In zwei Lokalitäten in Böhmen kommt hier *Hammarbya paludosa* vor. In zwei zuverlässig bestätigten Lokalitäten in Böhmen findet man hier *Dactylorhiza maculata* ssp. *maculata*, in 6 Lokalitäten *Dactylorhiza incarnata* ssp. *serotina*, sehr selten ist *Liparis loeselii*. Alle diesen Arten und eine ganze

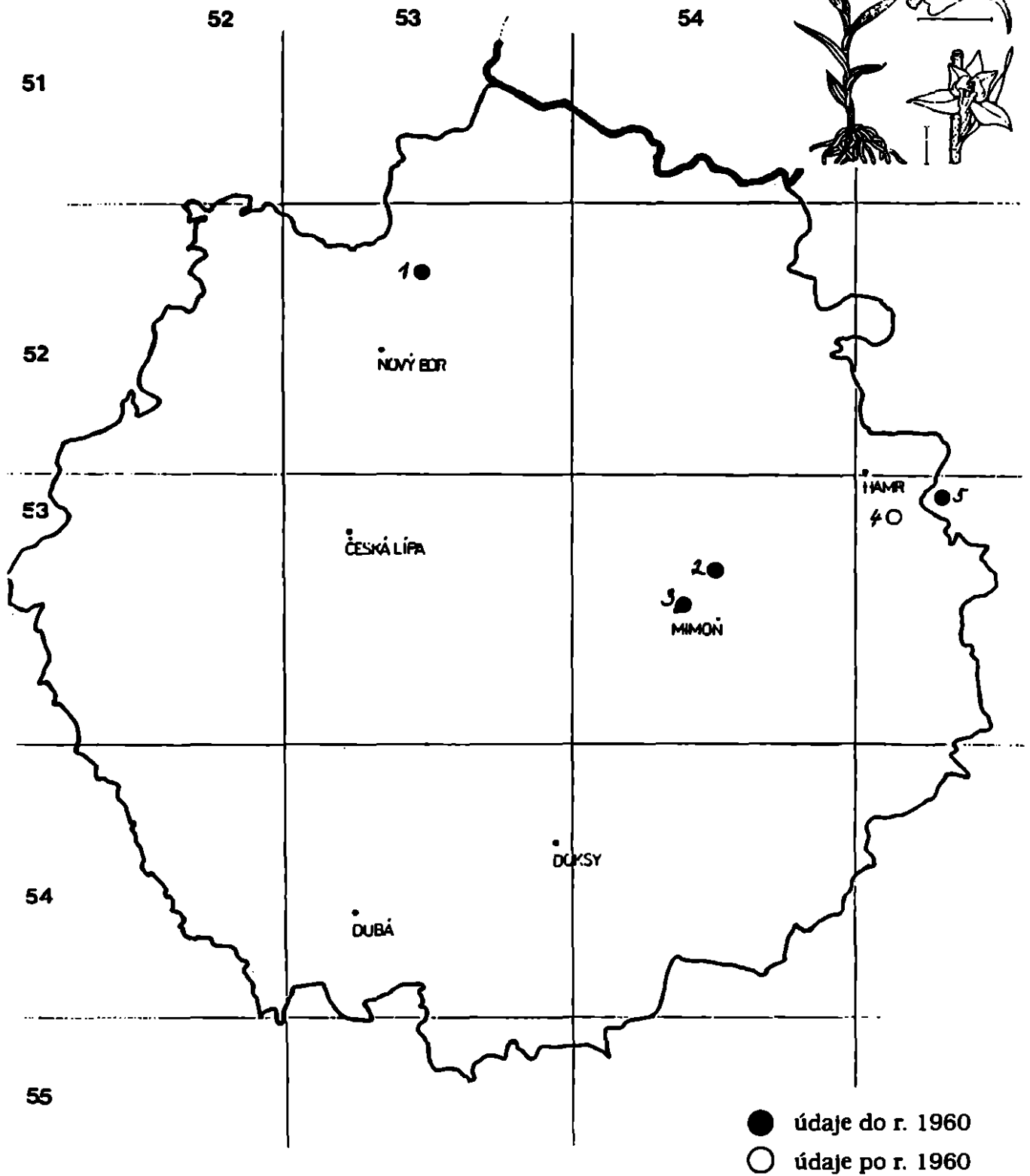
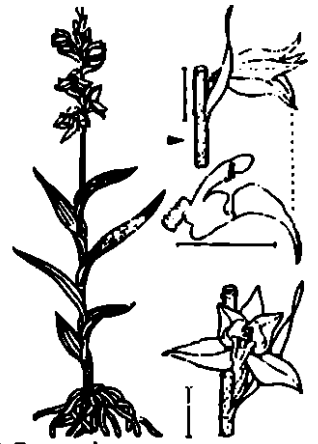
Reihe anderer /in der Umgebung von Česká Lípa sind es noch *Orchis mascula*, *O. morio*, *O. ustulata* und *Gymnadenia conopsea*/ kommen nur in schwachen Populationen vor, deshalb stehen sie kurz vor Sterben. Den Schutz einzelner Orchideen zu sichern bedeutet unbedingt ausser dem Gebietschutz vor allem ein zweckentsprechendes Management auszuarbeiten und einzuhalten. Die Orchideen besitzen leider nur geringe Konkurrenzfähigkeit und können nur unter gewissen Bedingungen wachsen. Die meisten Wiesenorchideen erfordern regelmässig gemähte, nicht gedüngte oder intensiv abgegrasene Flächen. In der Gegenwart wachsen die meisten Orchideen auf Wiesrändern, die von der Agrotechnik weniger beeinflusst werden als ausgedehnte Bewachsungen, die meistens mehrmals gedüngt worden sind. Sobald man aufhört diese Wiesen sich zu Nutzen zu machen, werden die Orchideen infolge der Konkurrenz einiger Gräser und Anfluggesträucher hinausgedrängt. Dasselbe gilt auch von nassen Wiesen, Moorgründen und Torflagern, wovon sie von undurchringlichen Schilfbedeckten Flächen und vom Anflugholzstand hinausgedrängt werden. Es gibt für sie keinen Raum mehr zurückzuweichen, und wenn die Rettungsprogramme nicht sofort verarbeitet und realisiert werden, gehen sie ein, und in einigen Fällen bleibt dieser Verlust unersetzlich.

Im Vergleich mit nassen Geländern, Wiesen und Weideplätzen sind die Waldgemeinschaften weniger bedroht, jedoch vielleicht auch hier sind die Folgen des sauren Regens erkennbar.

***Cypripedium calceolus* L.**
Střevíčník pantoflíček

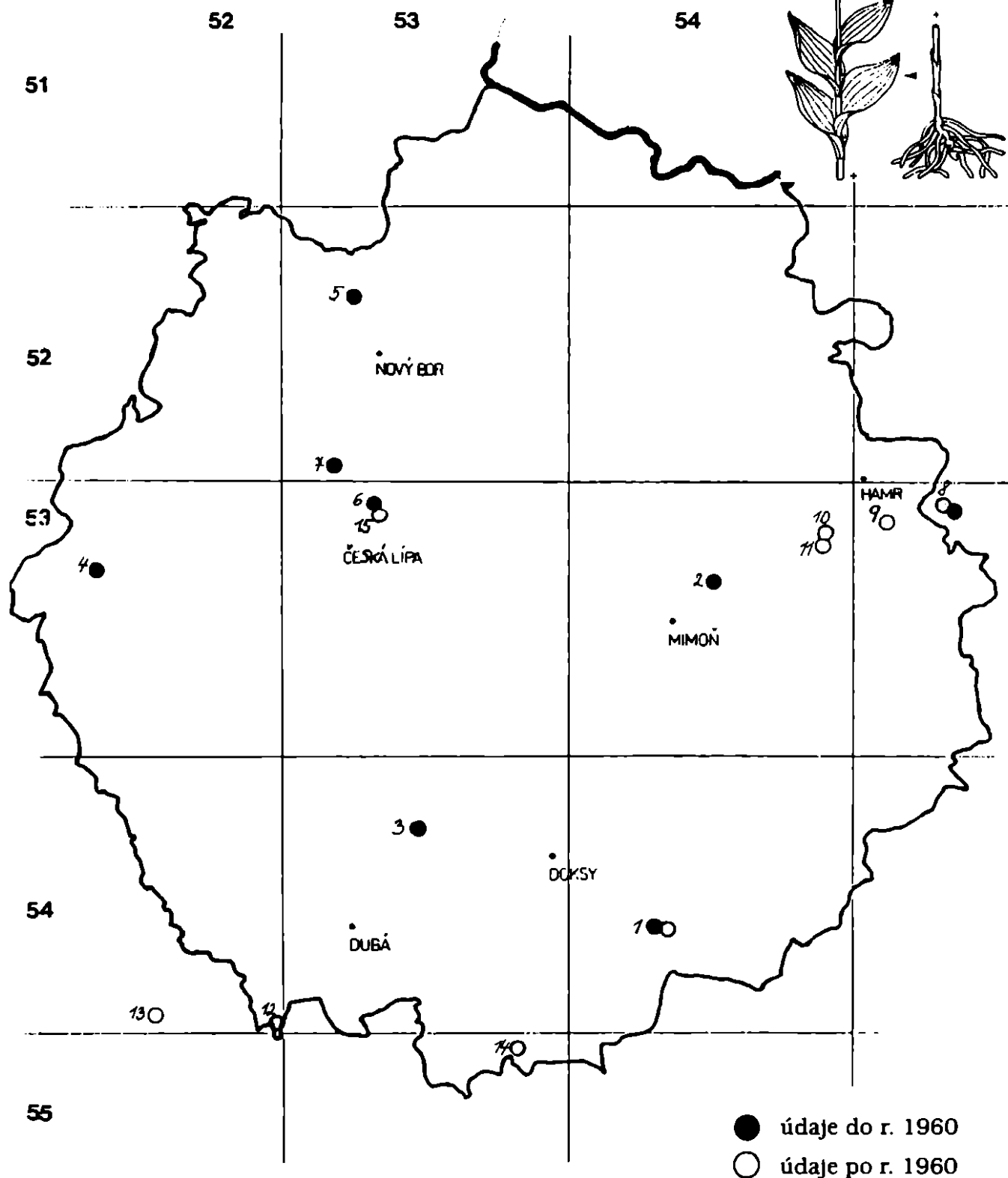

***Cephalanthera rubra* (L.) L.C.Richard**
Okrotice červená

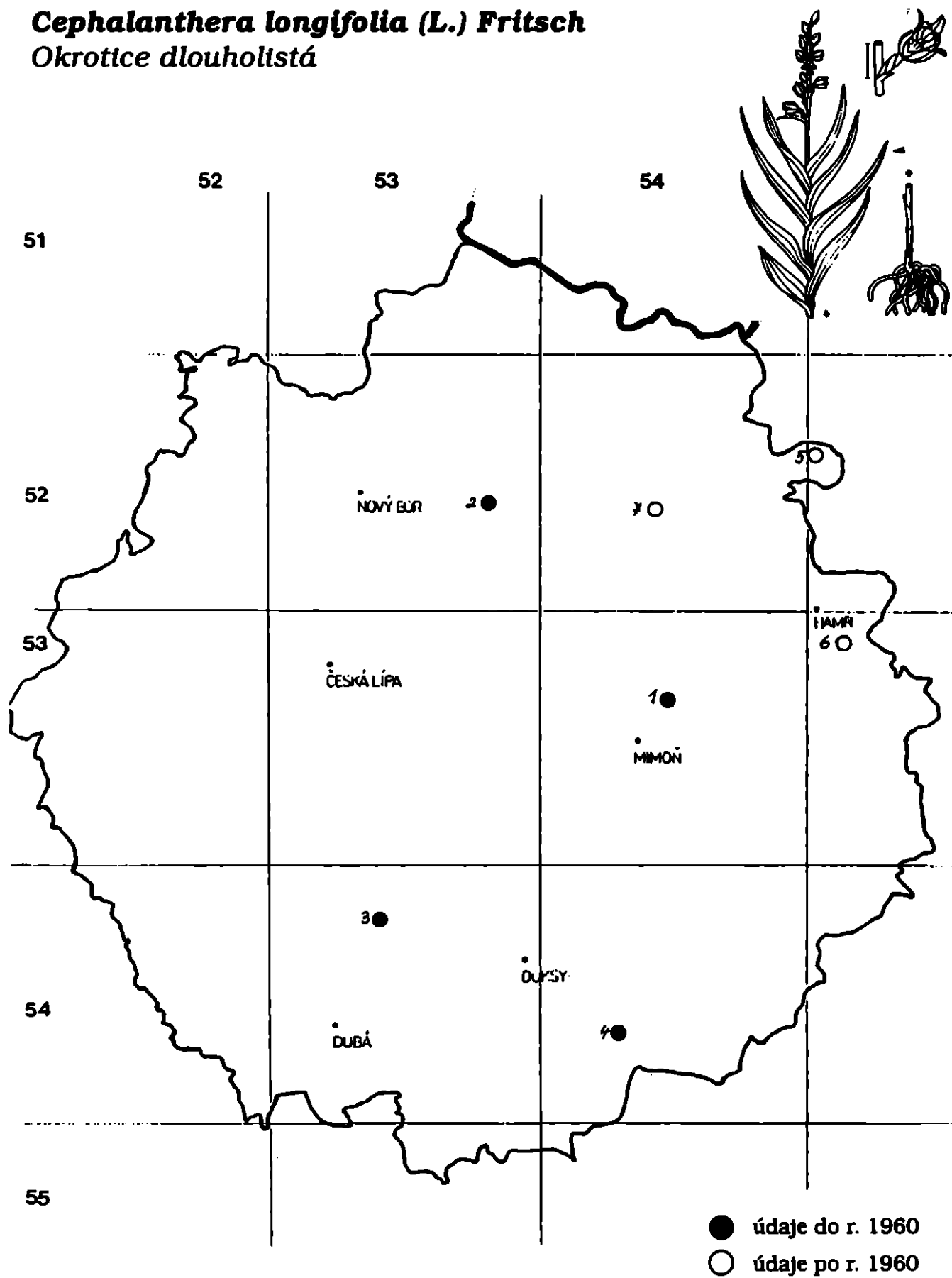

***Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce**

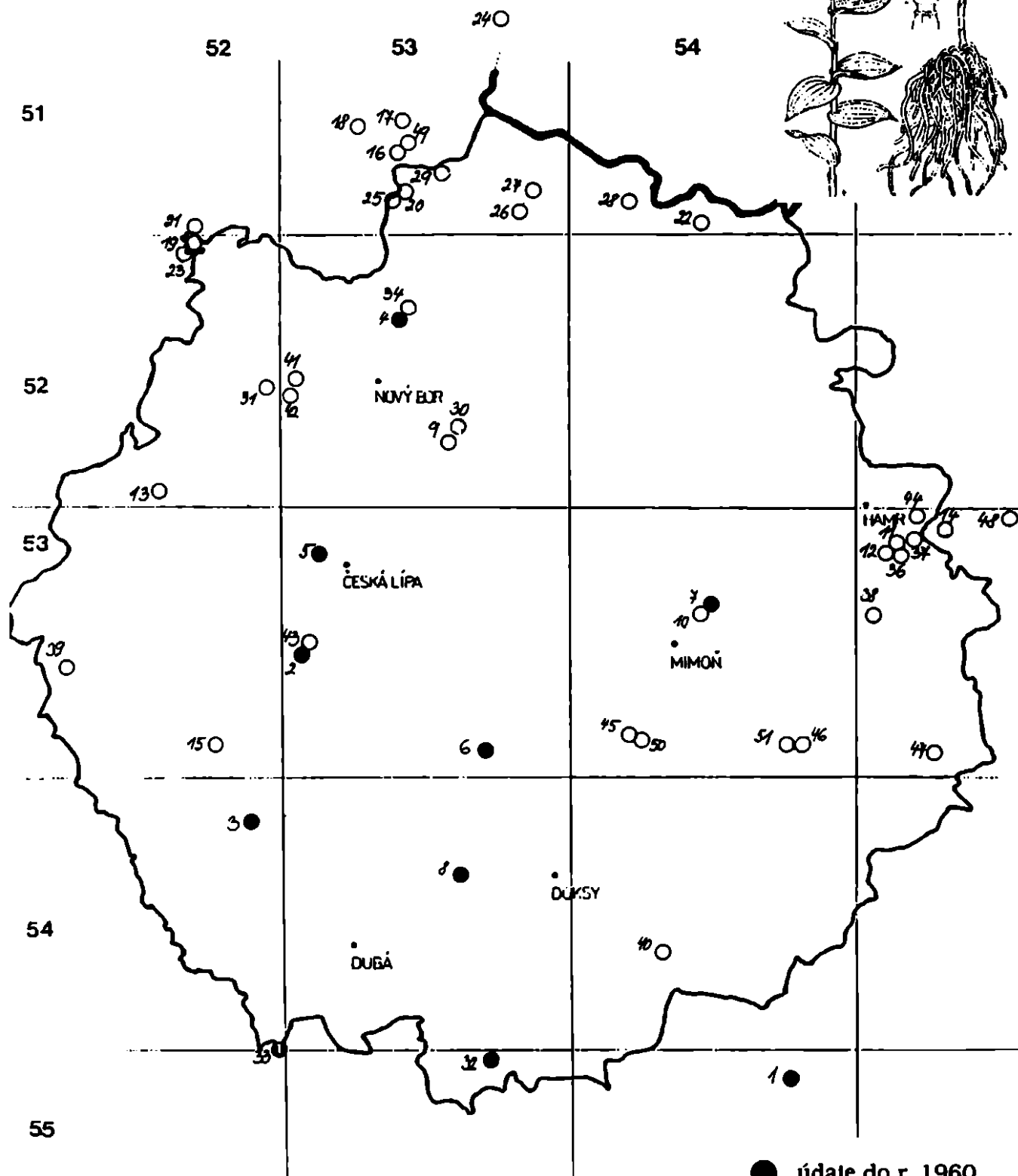
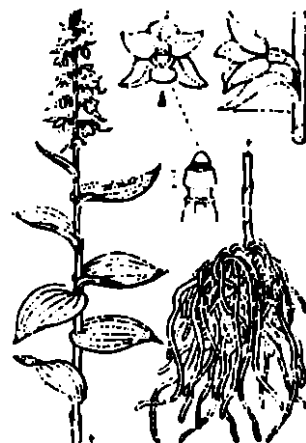
Okrotice bílá

***Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch**
Okrotice dlouholistá

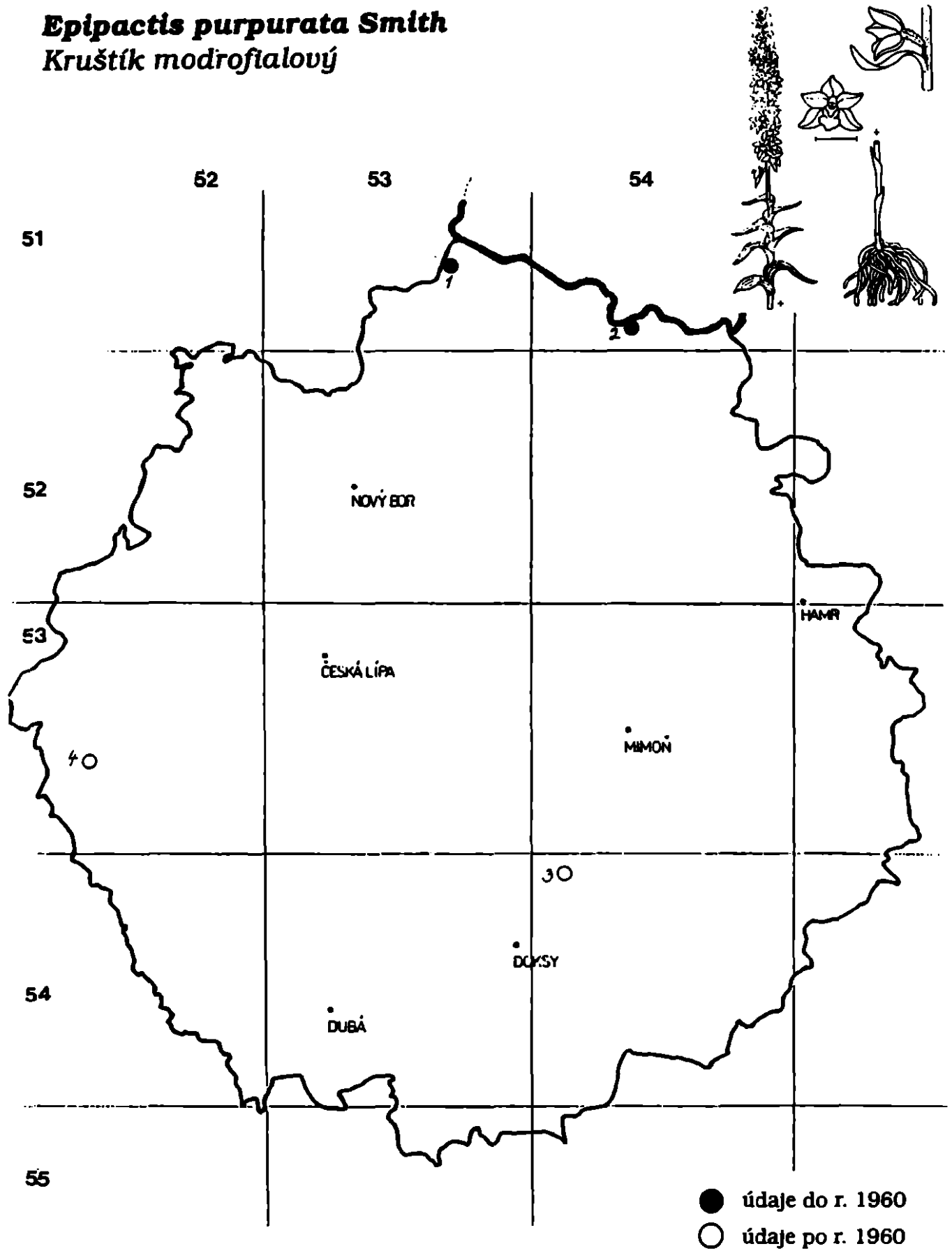

***Epipactis helleborine* (L.) Crantz**
Kruštík širokolistý

● údaje do r. 1960
 ○ údaje po r. 1960

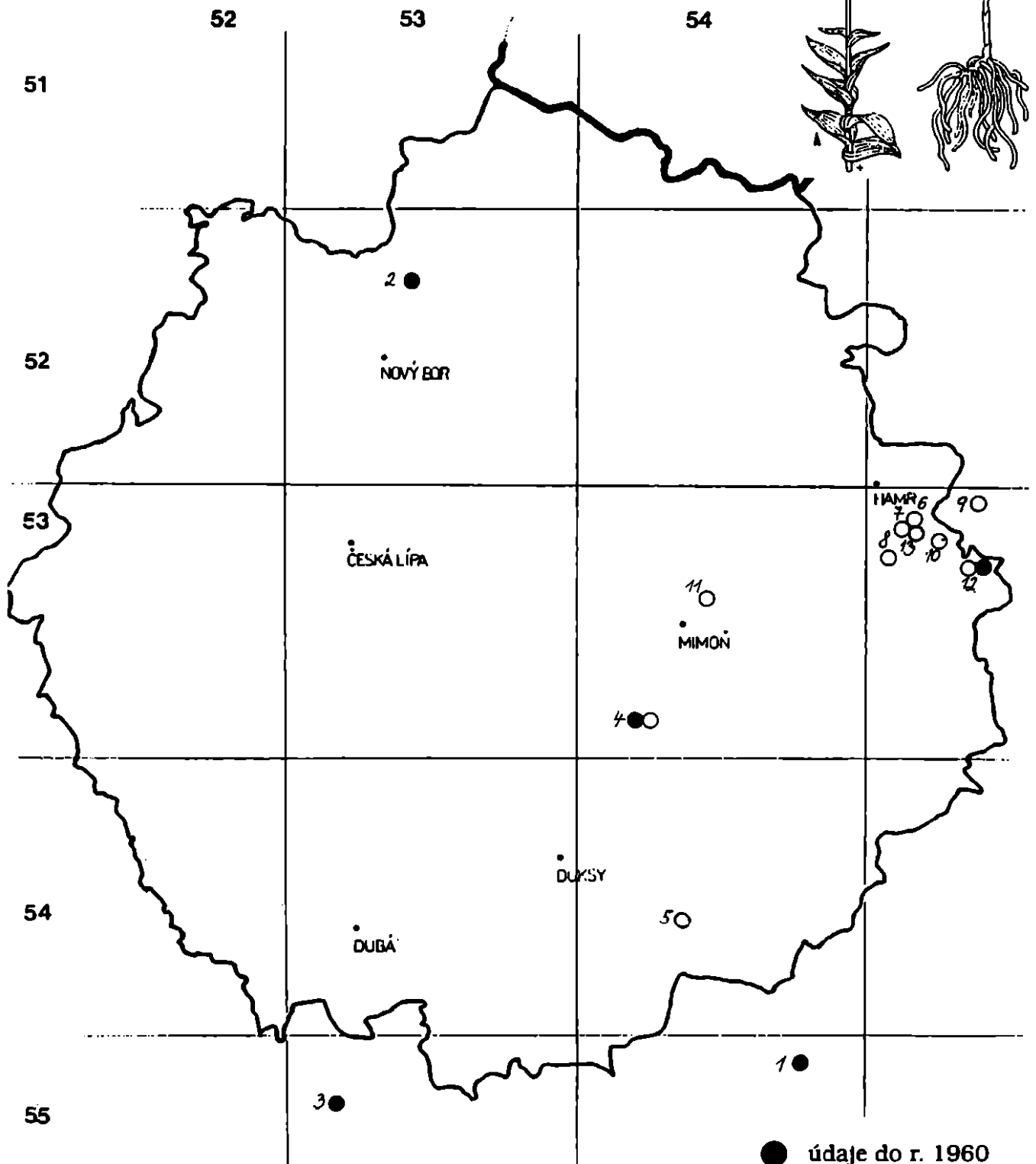
***Epipactis purpurata* Smith**
Kruštík modrofialový

***Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.)**

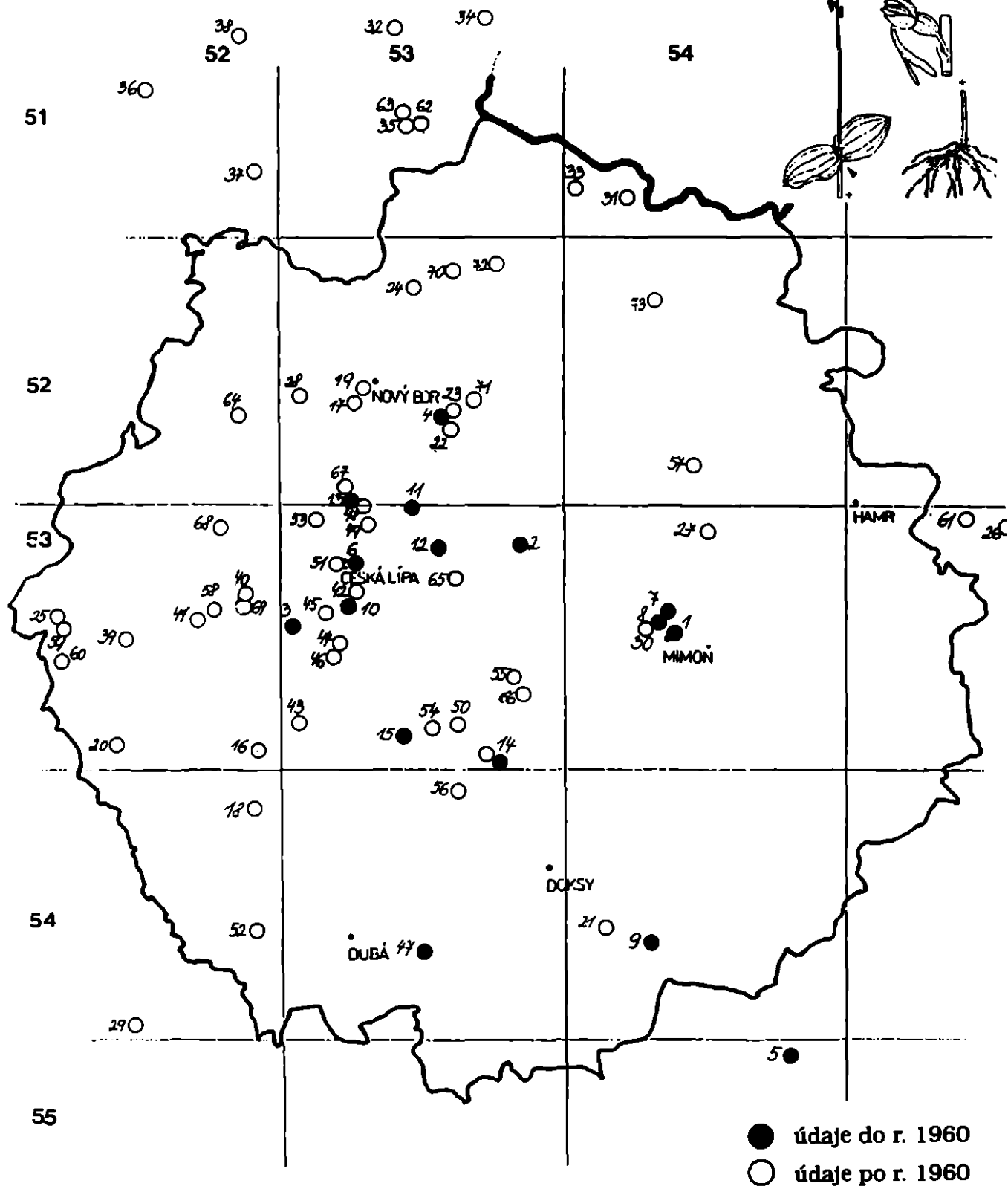
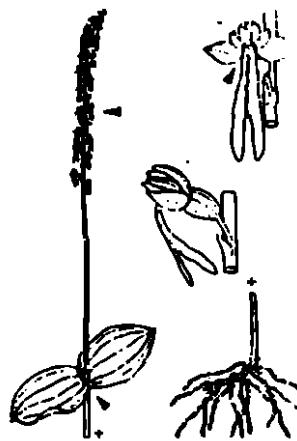
Schult.

Kruštík tmavočervený

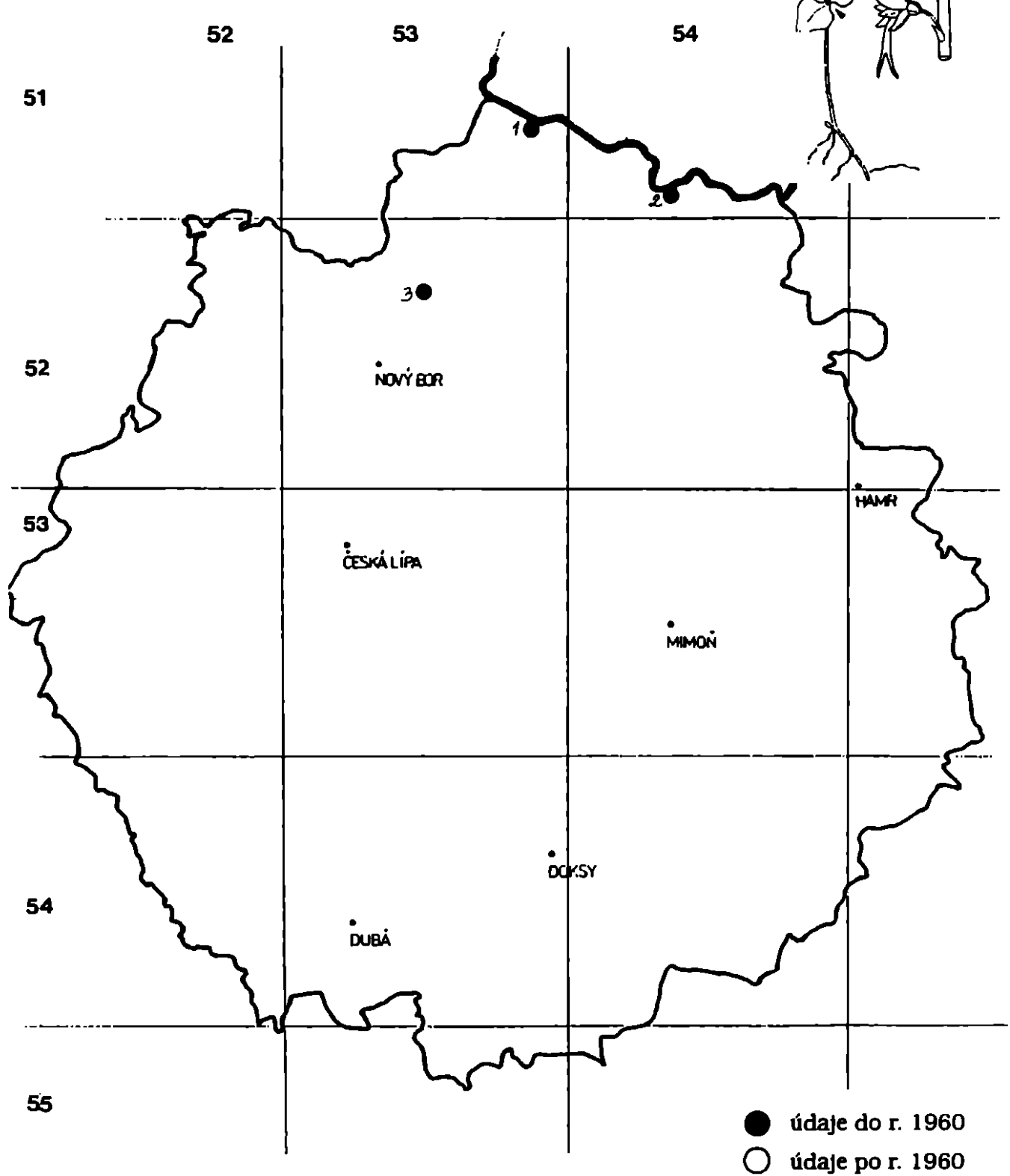
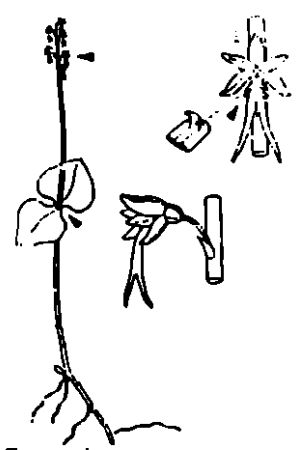

● údaje do r. 1960
○ údaje po r. 1960

Listera ovata (L.) R. Brown
Bradáček vejčitý

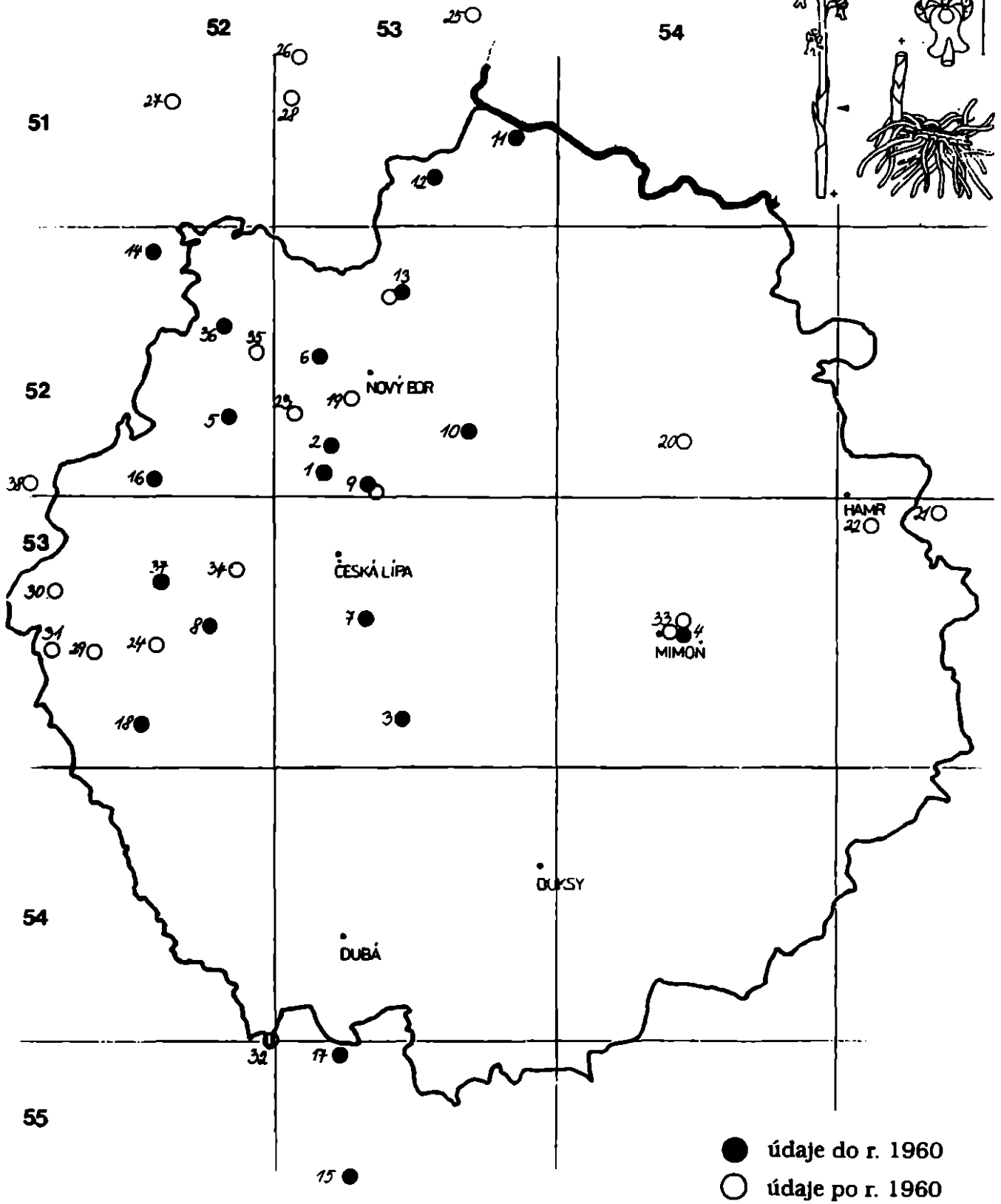

***Listera cordata* (L.) R. Brown**
Bradáček srdčitý

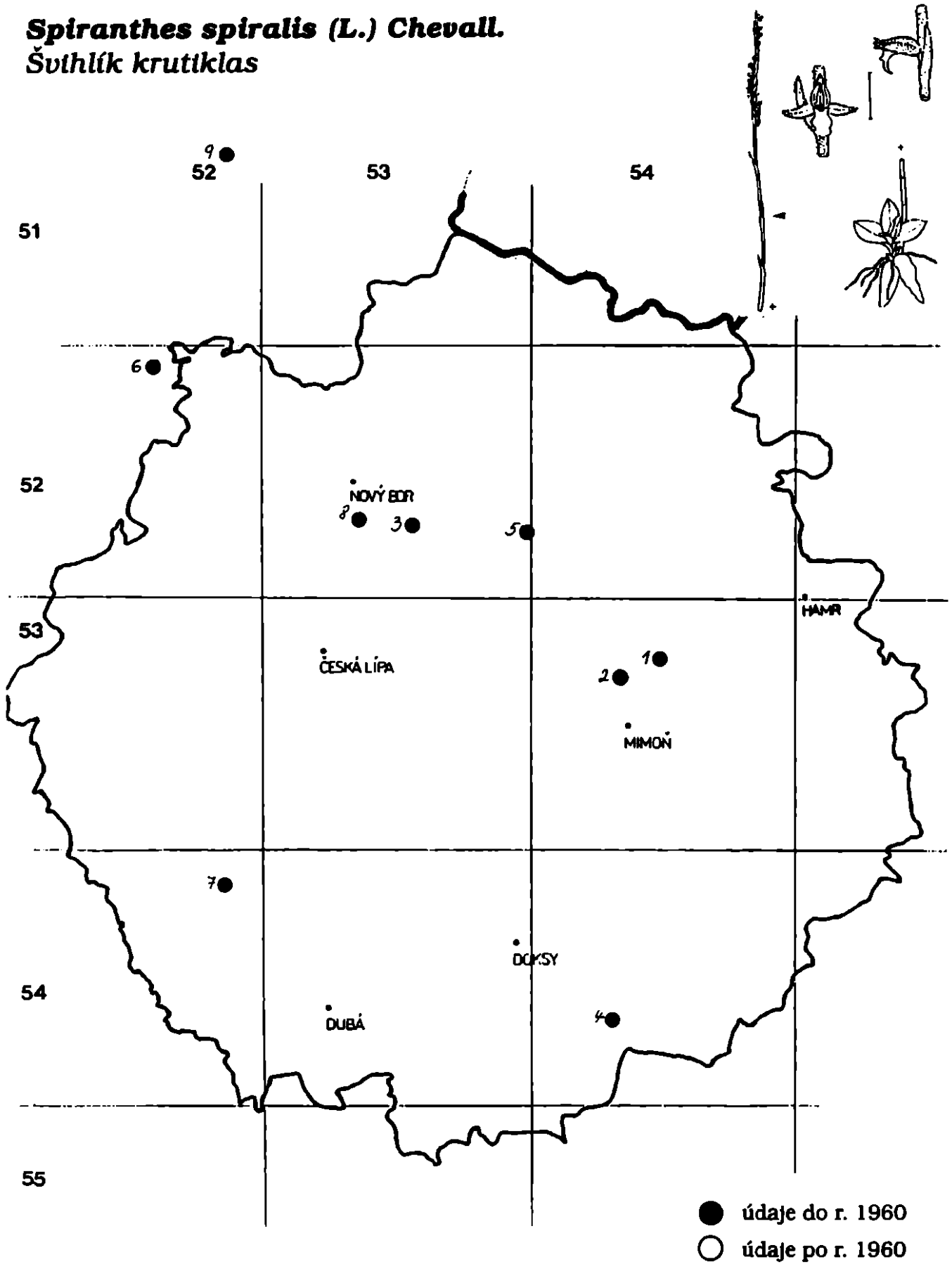

● údaje do r. 1960
○ údaje po r. 1960

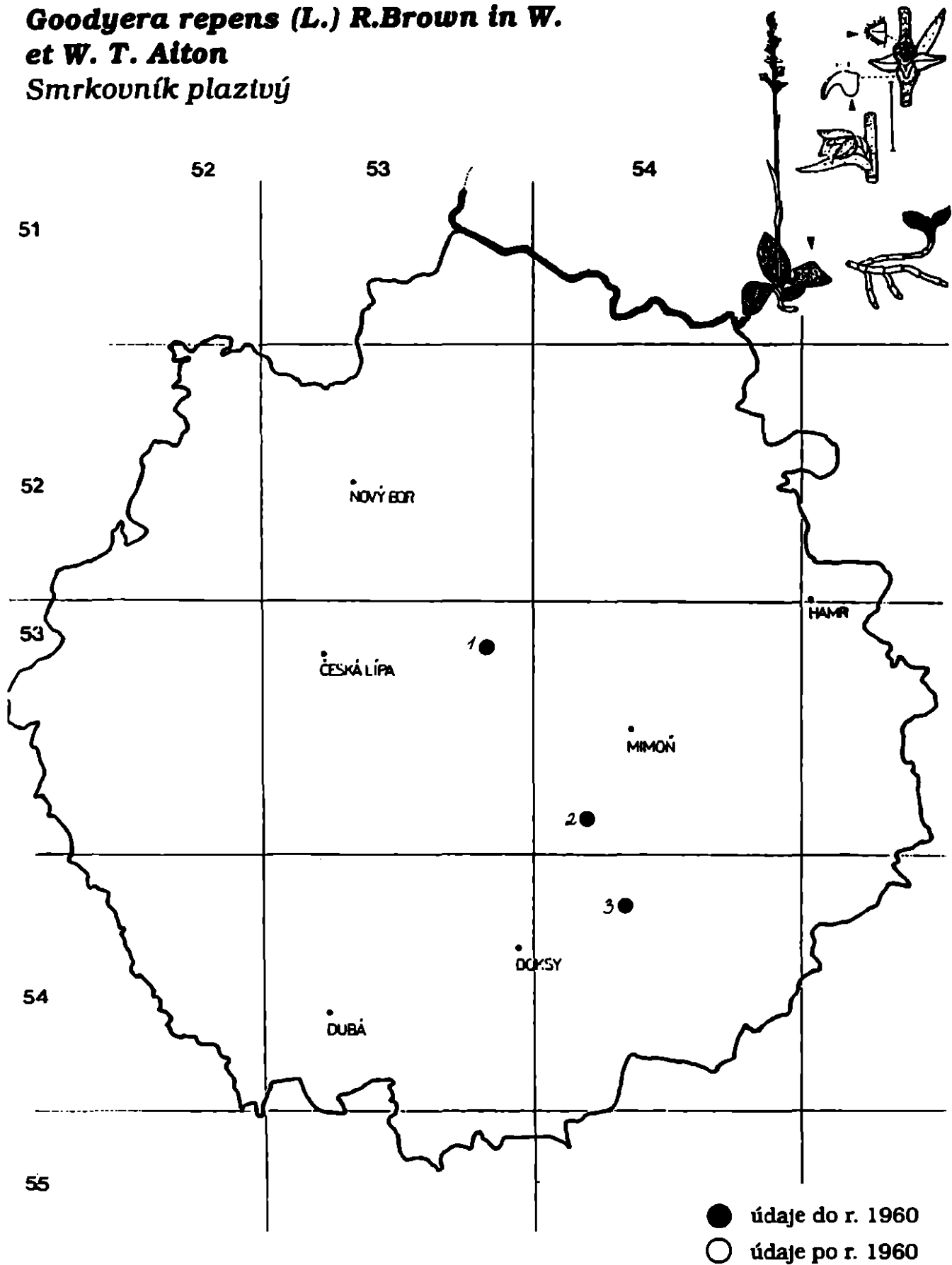
***Neottia nidus-avis* (L.) L.C.Richard**
Hlístník hnízdák

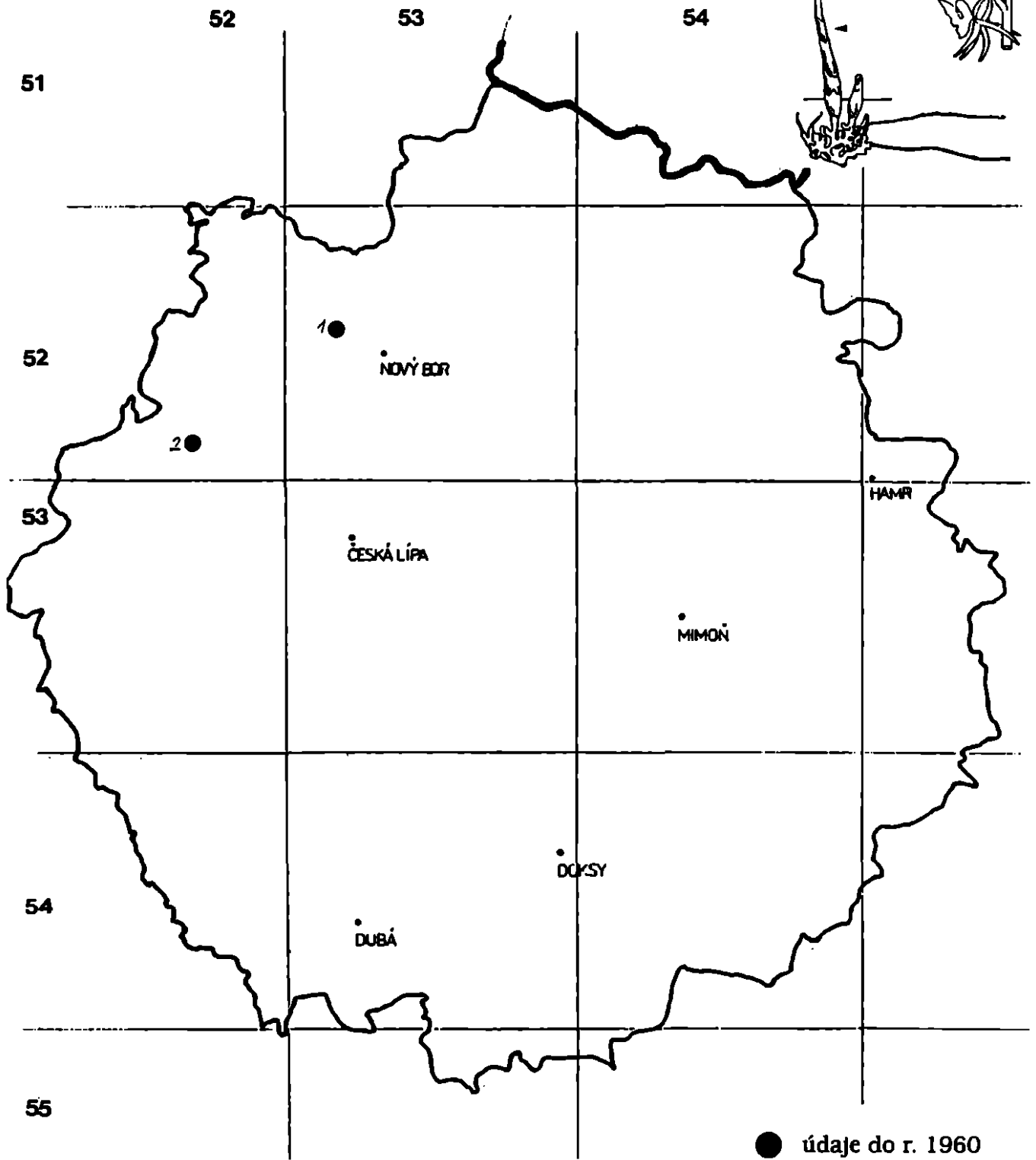
***Spiranthes spiralis* (L.) Chevall.**
Švihlík kruttklas

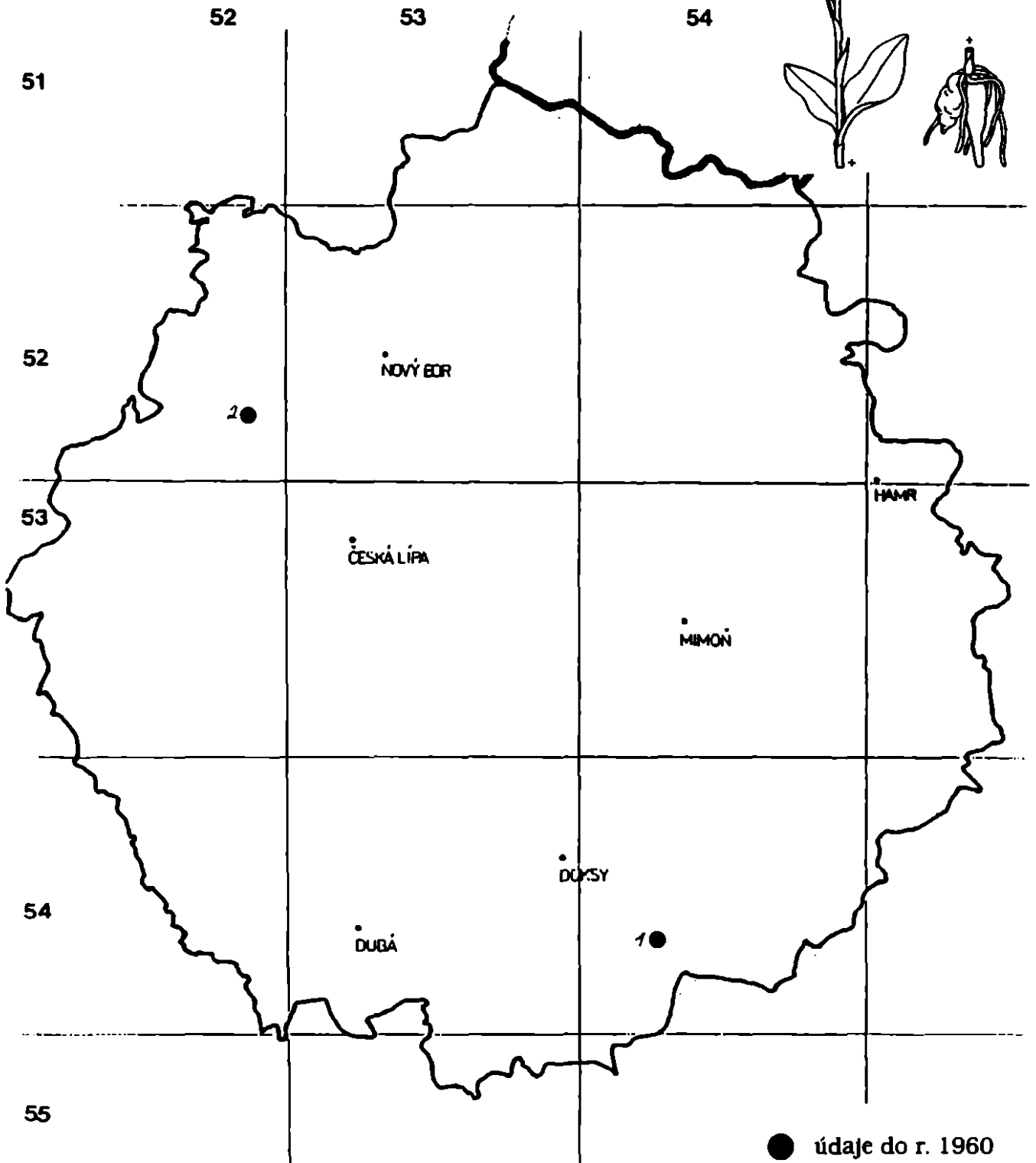
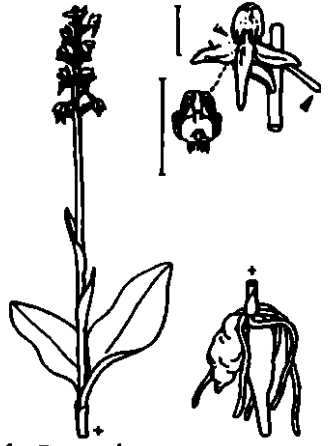
***Goodyera repens* (L.) R. Brown in W.
et W. T. Aiton**
Smrkovník plaztův

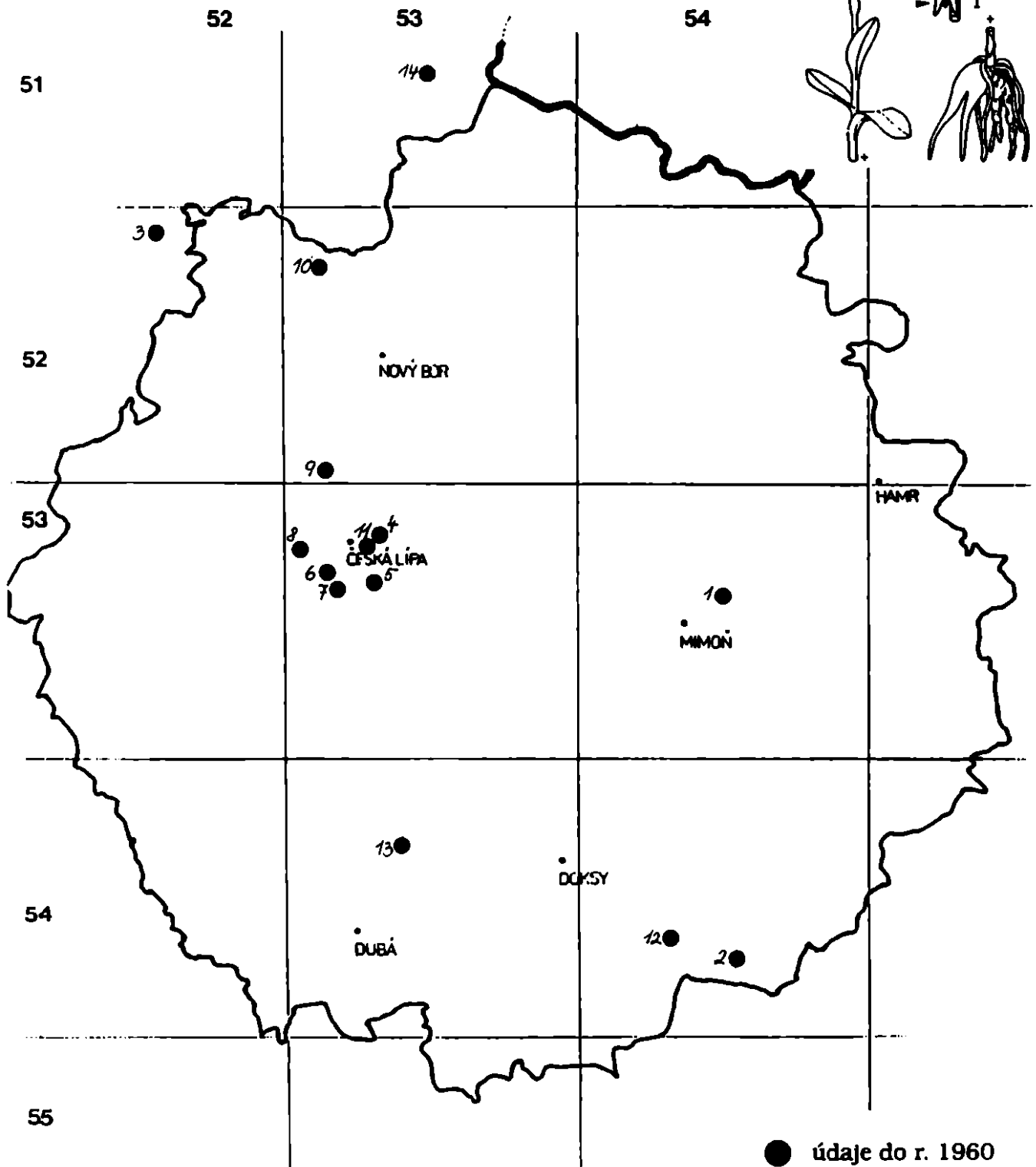
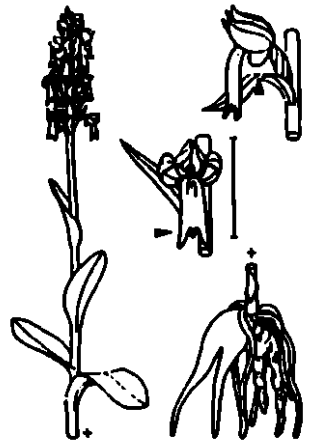
***Epipogium aphyllum* (F.W.Schmidt)
O.Swartz
Sklenobýl bezlistý**

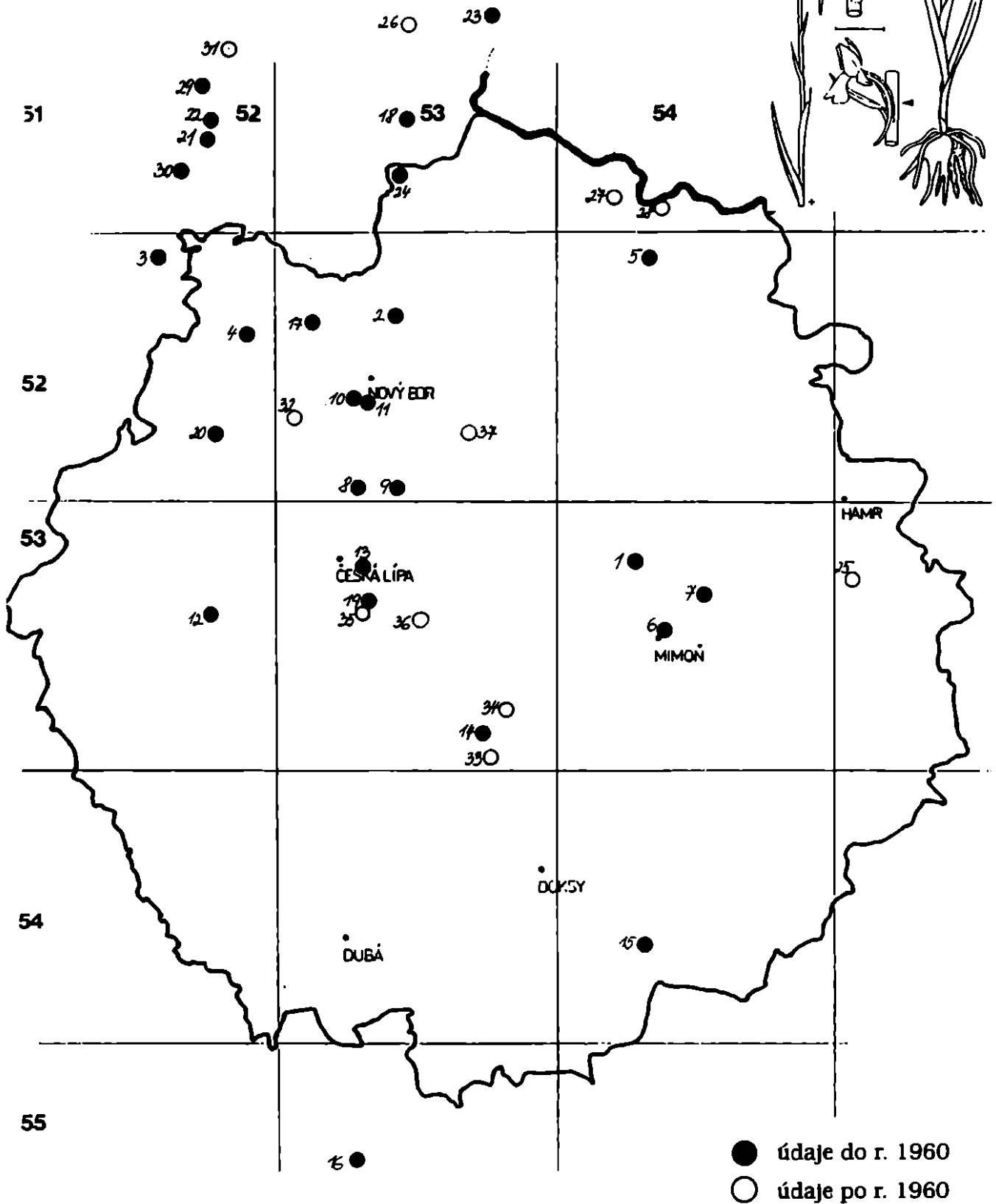
***Platanthera chloranta* Custer
ex Reinchenb.
Vemeník zelený**

***Coeloglossum viride* (L.) C.J.Hartman**
Vemeníček zelený

***Gymnadenia conopsea* (L.) R. Brown**
ex W. et W. T. Aiton
Pětprstka žezulník

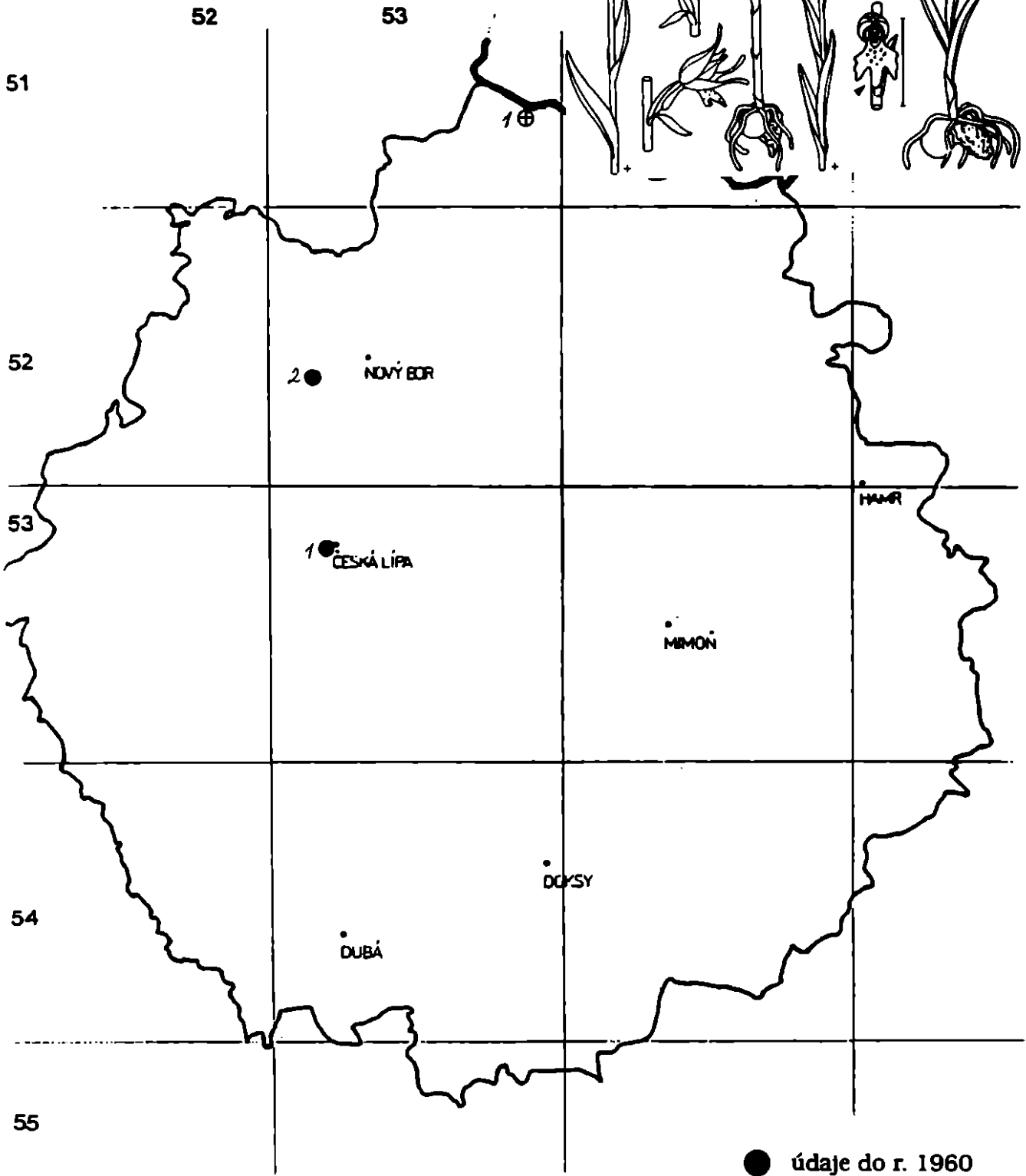
Traunsteinera globosa (L)

L.C.Richard

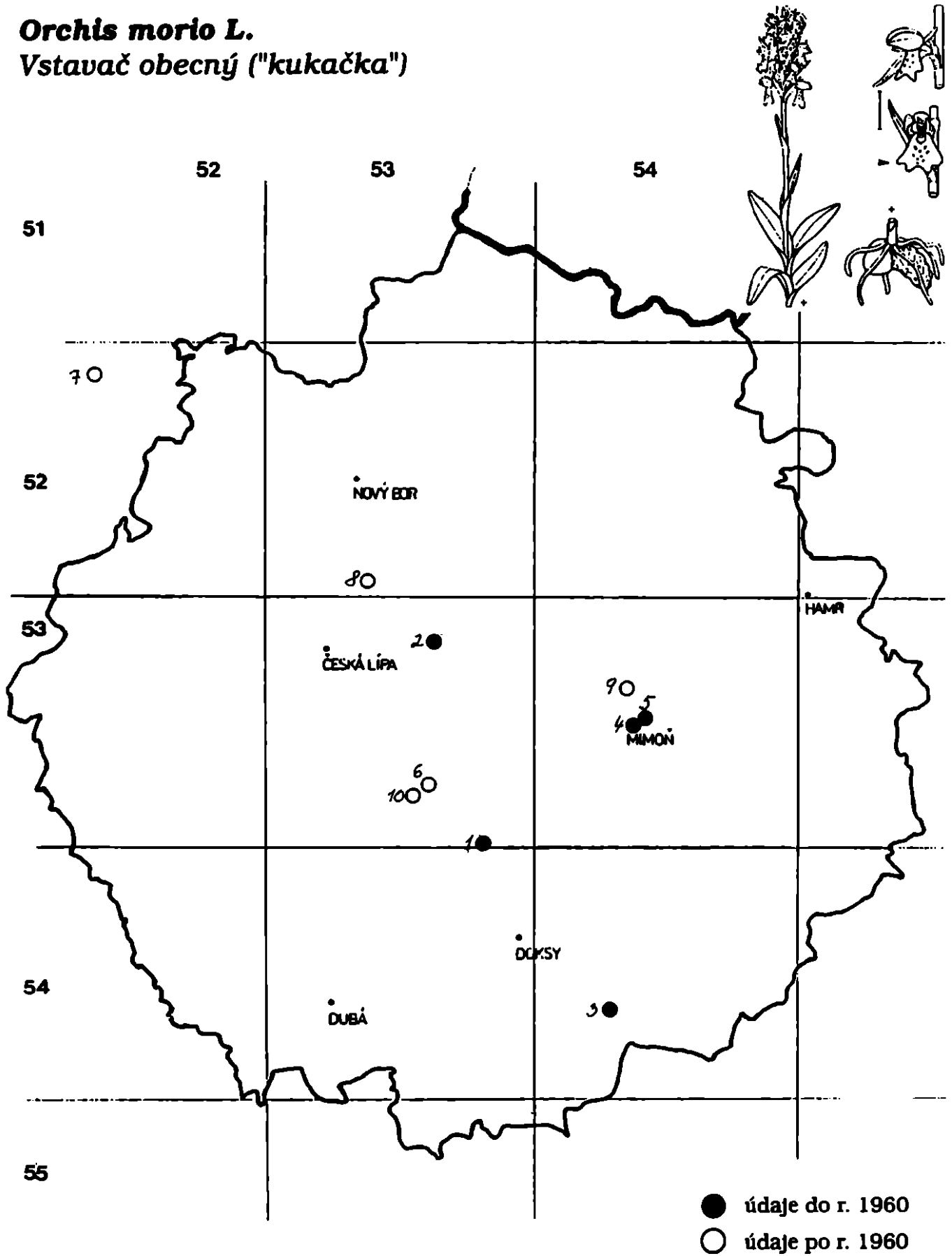
Hlavtnka horská

Orchis coriophora L.

Vstavač štěničný

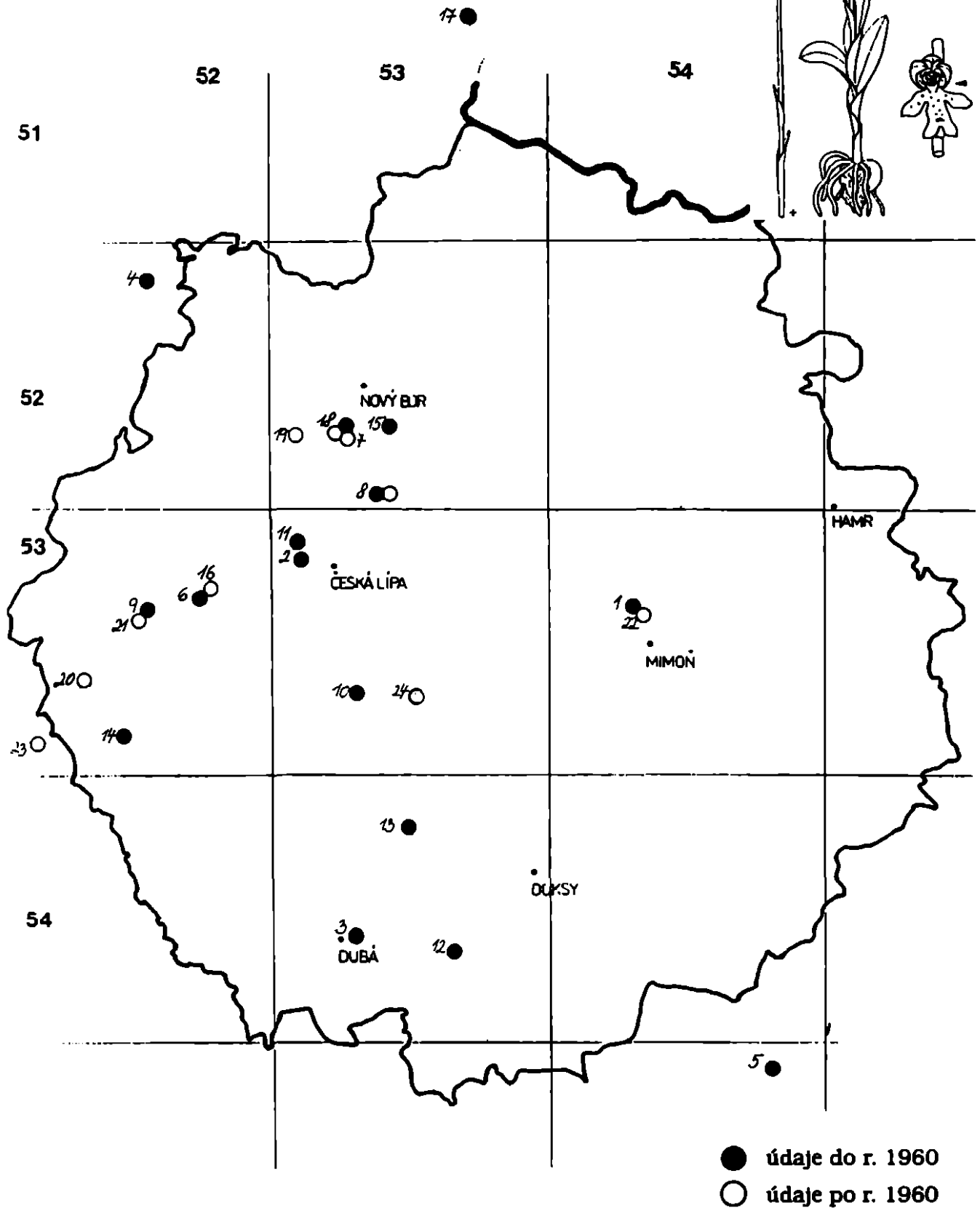

Orchis morio L.
Vstavač obecný ("kukačka")

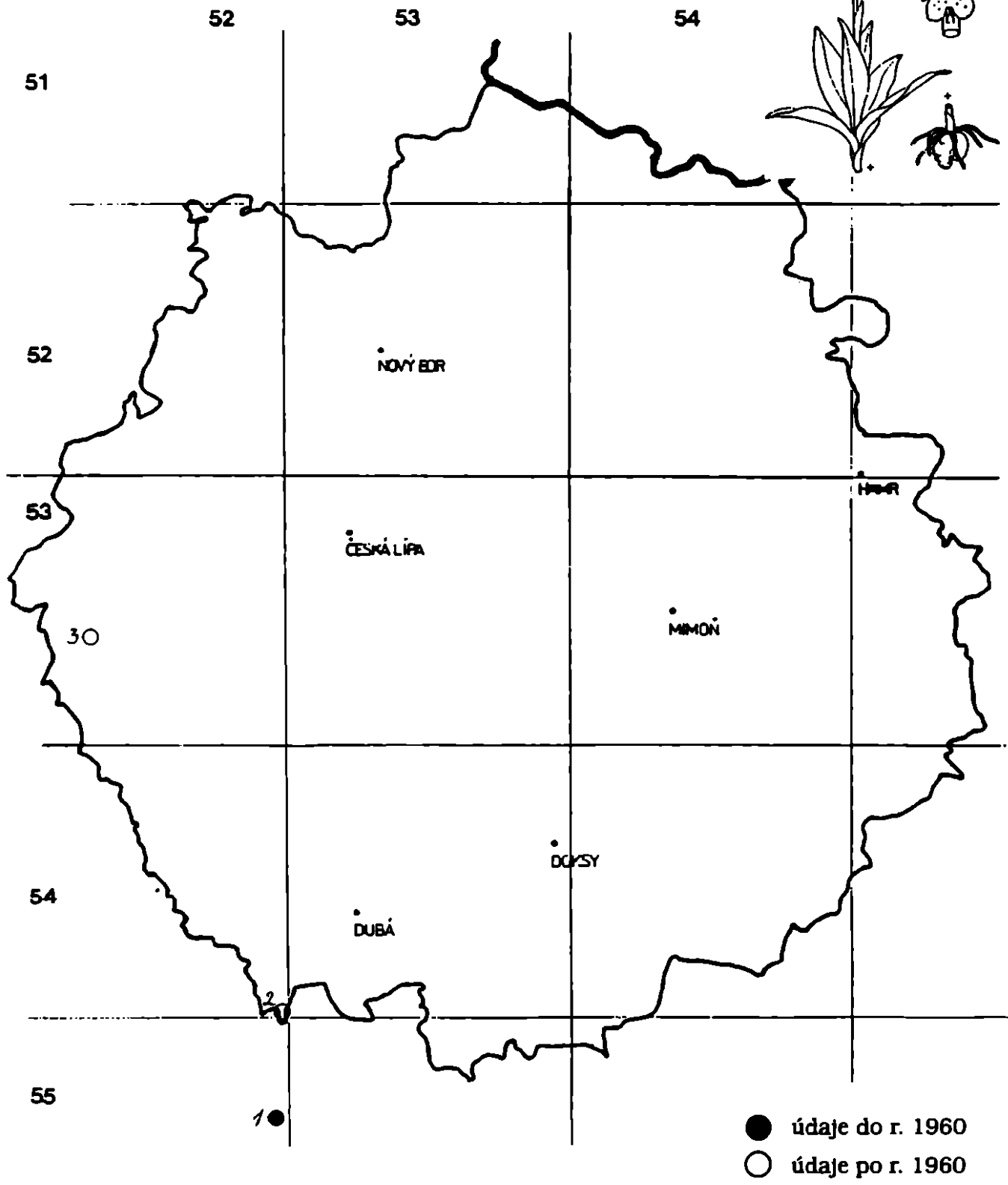
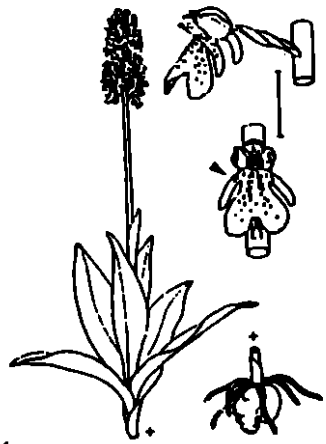

● údaje do r. 1960
 ○ údaje po r. 1960

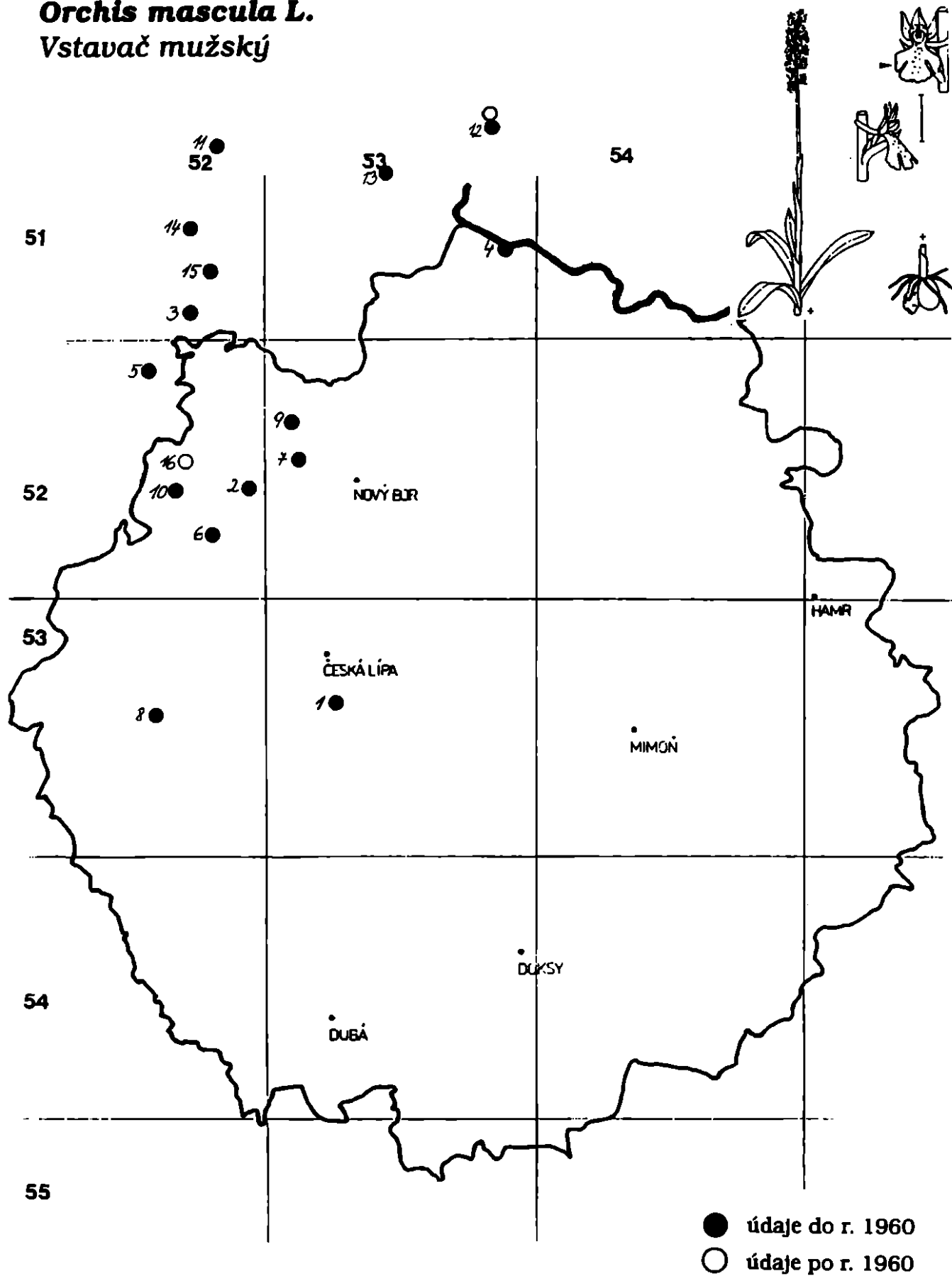
***Orchis ustulata* L.**
Vstavač osmahlý

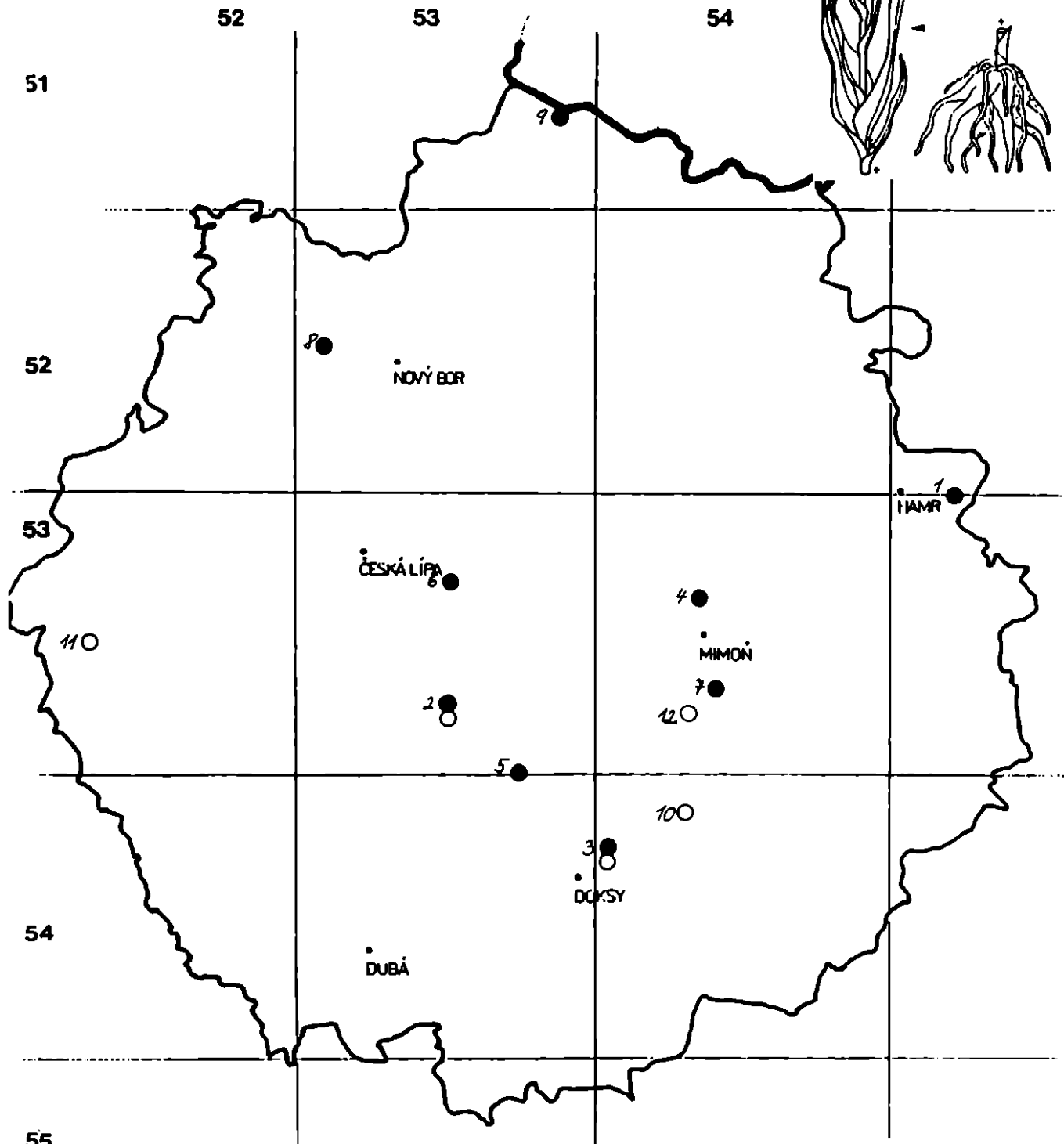
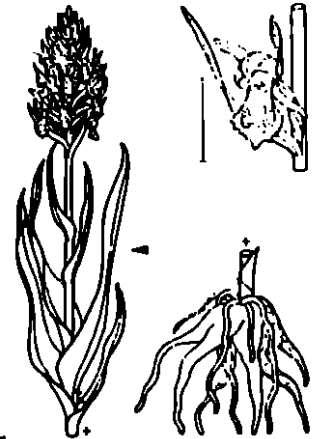
***Orchis purpurea* Huds.**
Vstavač nachový

***Orchis mascula* L.**
Vstavač mužský

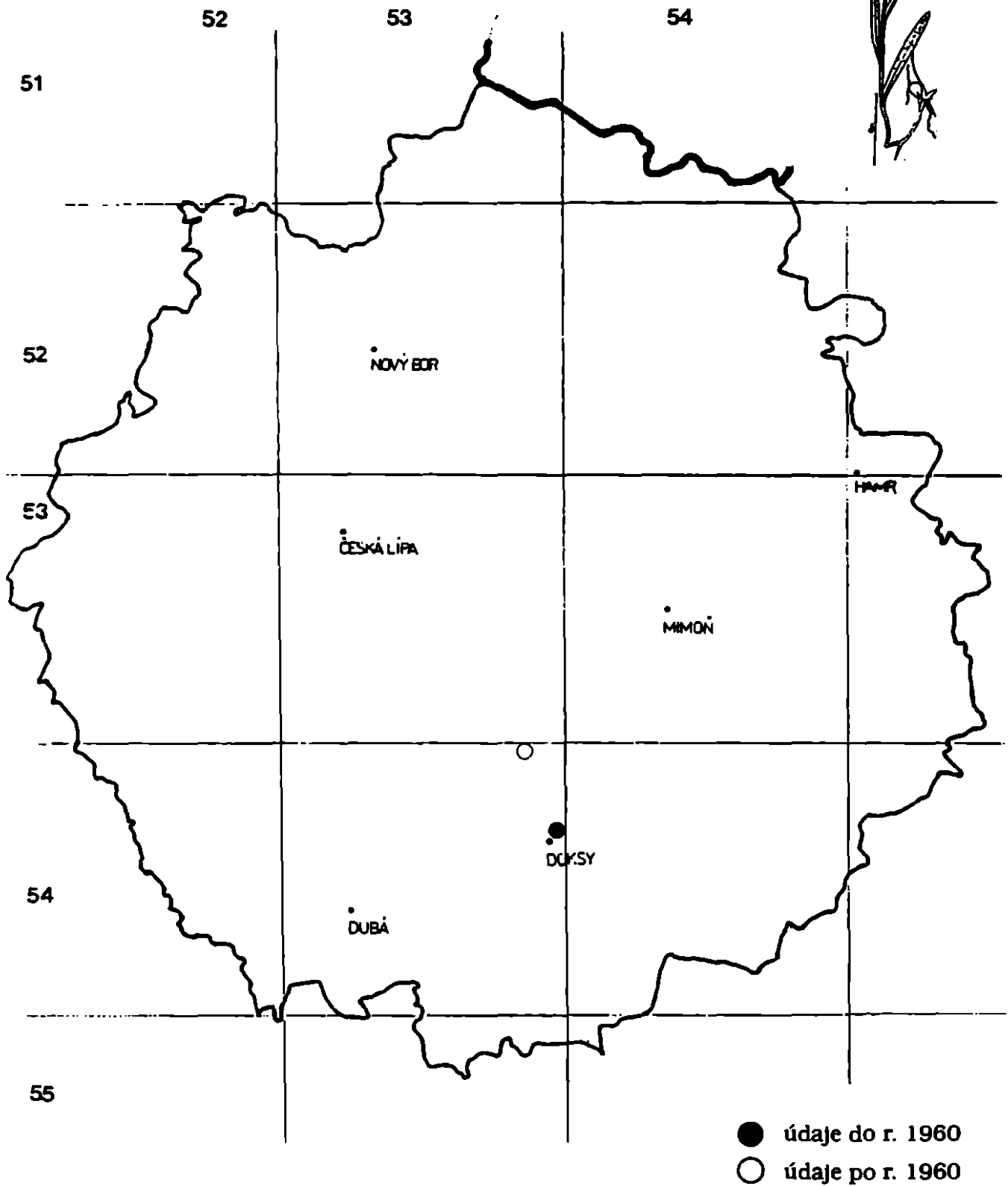

***Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó**
Prstnatec pleťový

● údaje do r. 1960
 ○ údaje po r. 1960

***Dactylorhiza bohemica* Businský**
Prstnatec český

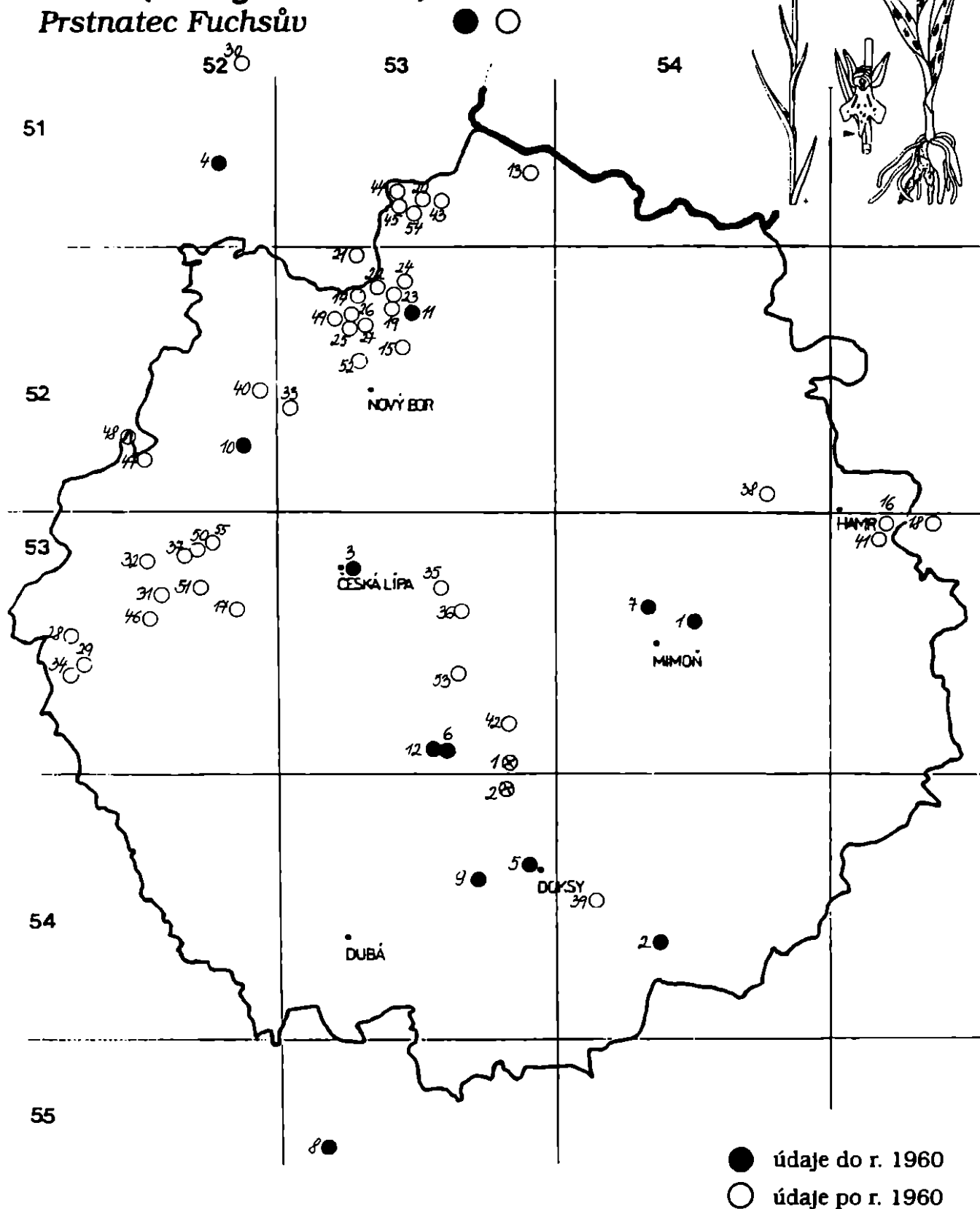
***Dactylorhiza maculata* (L.) Soó ssp. maculata**

Prstnatec plamatý pravý ⊕

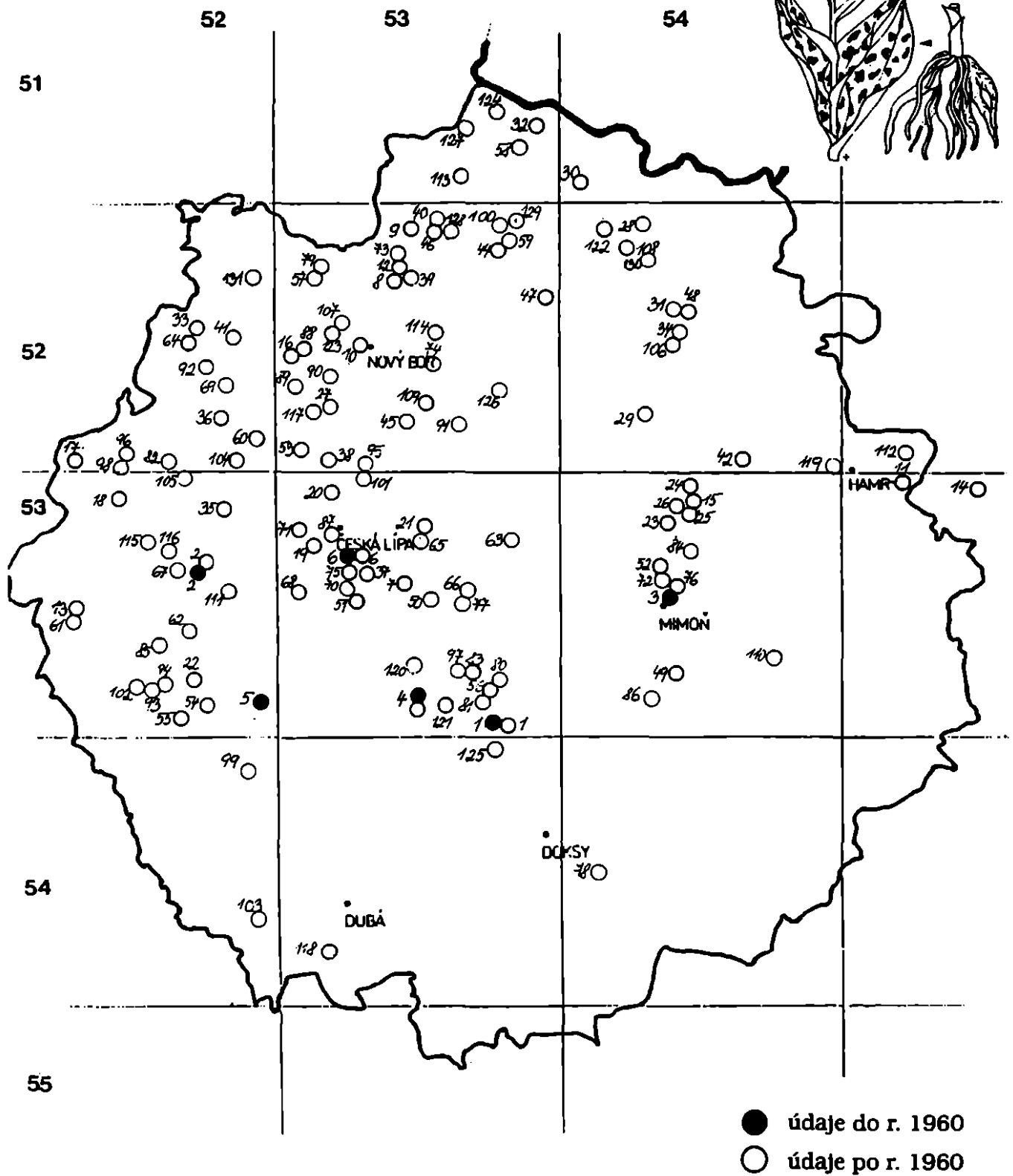
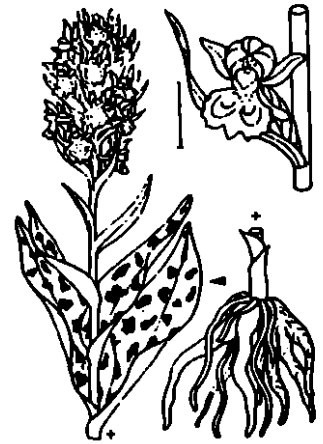
***Dactylorhiza fuchsii* (Druce)**

Soó = (*D. longibracteata*)

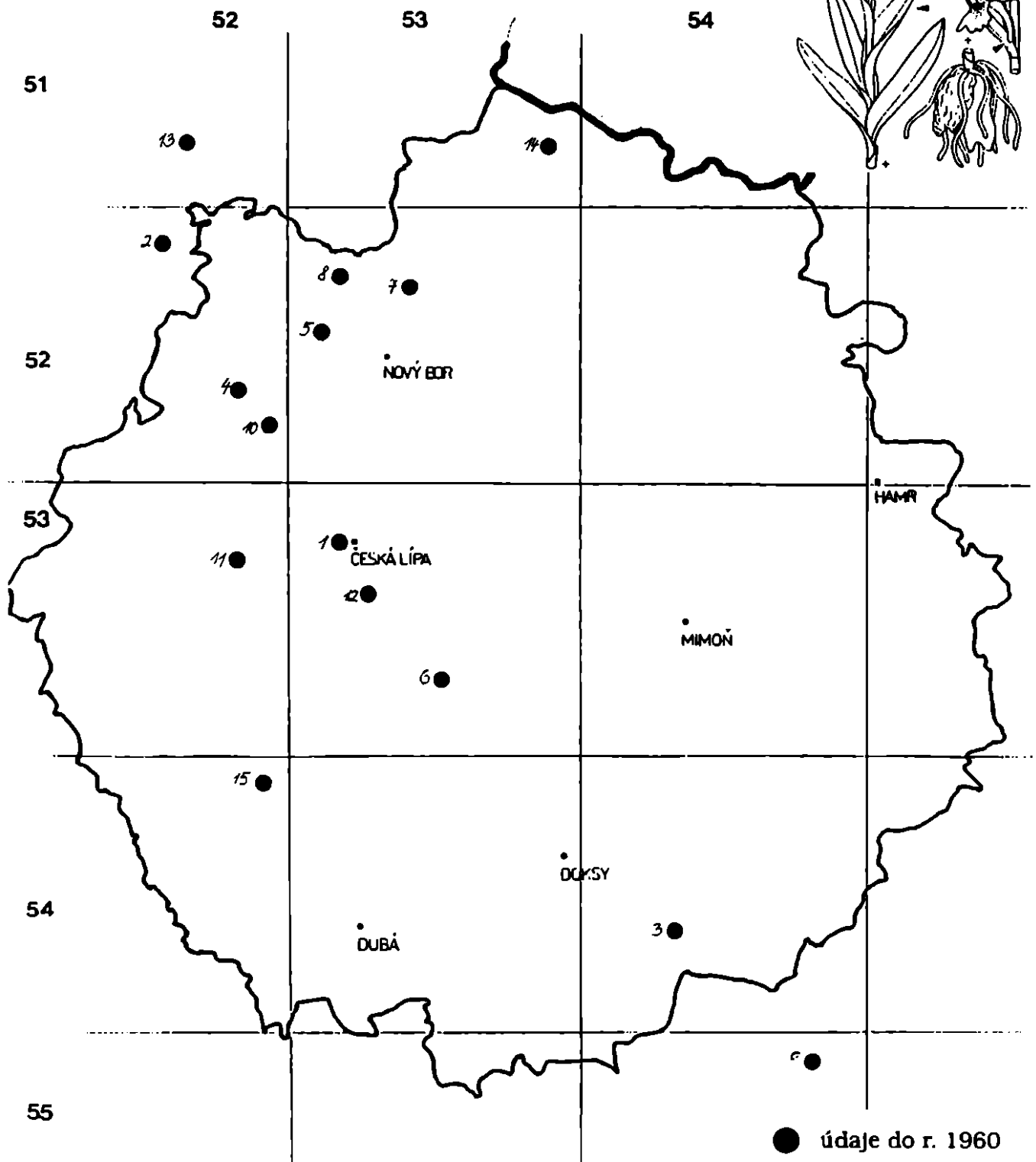
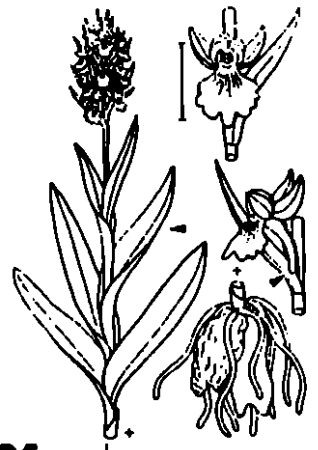
Prstnatec Fuchsův

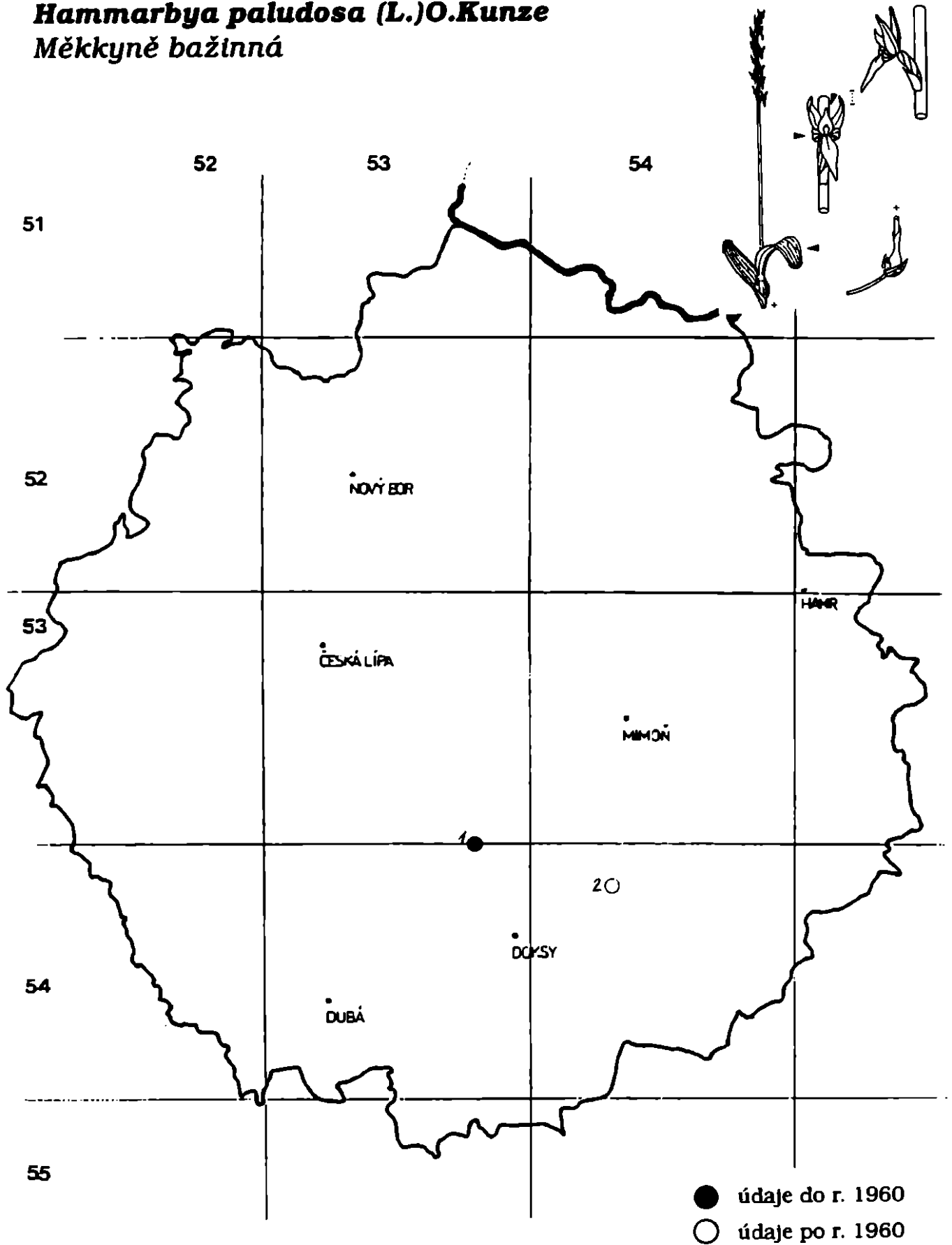
***Dactylorhiza majalis* (Reichenb.)
Hunt et Summerh.
Prstnatec májový**

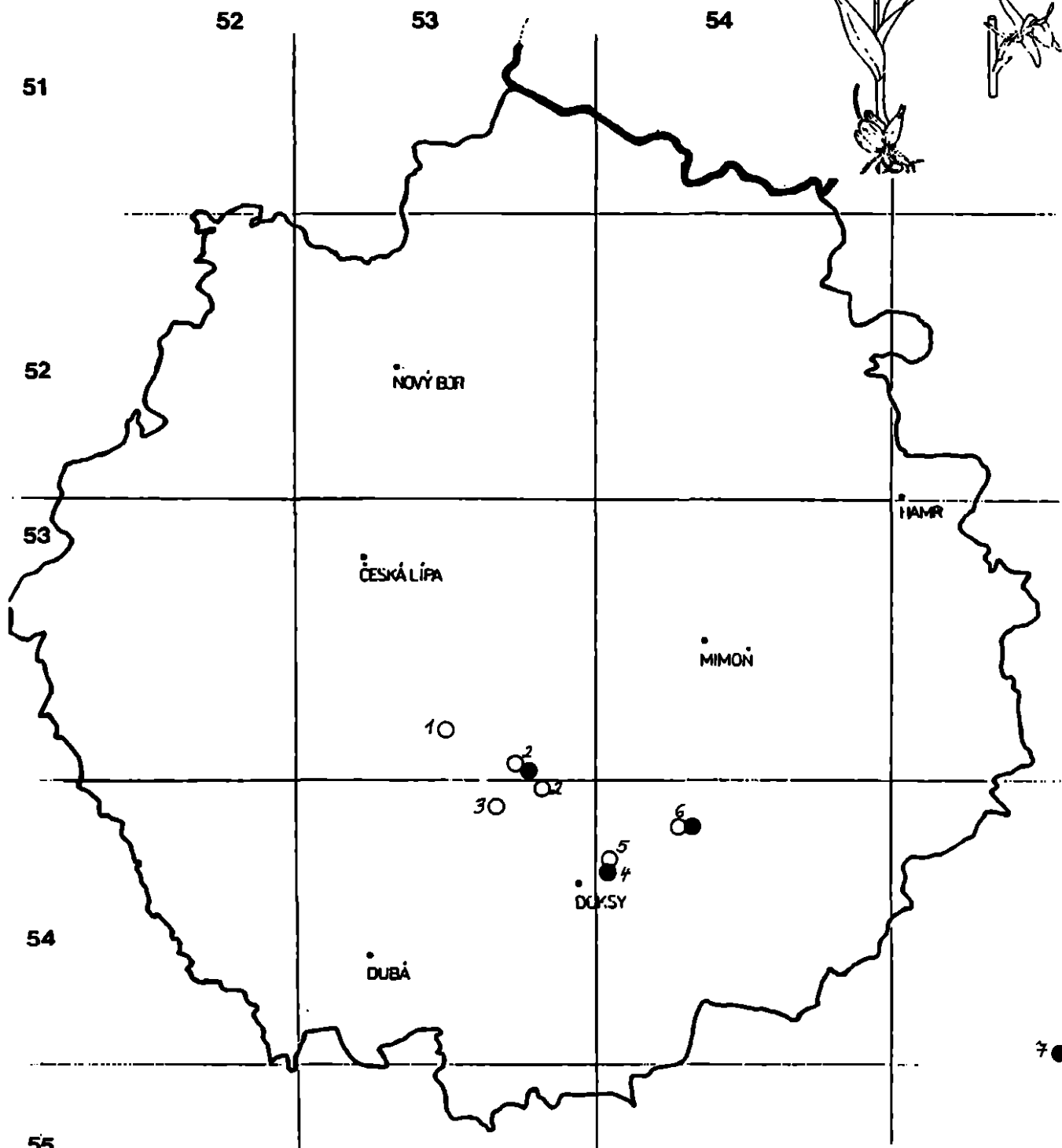
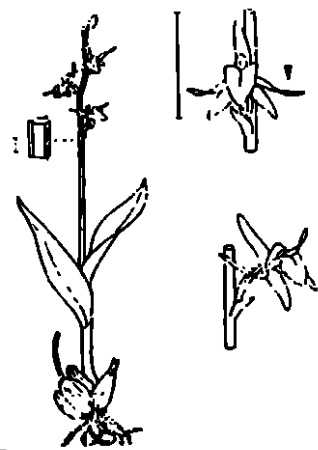
***Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó**
Prstnatec bezový

***Hammarbya paludosa* (L.) O. Kunze**
Měkkyně bažinná

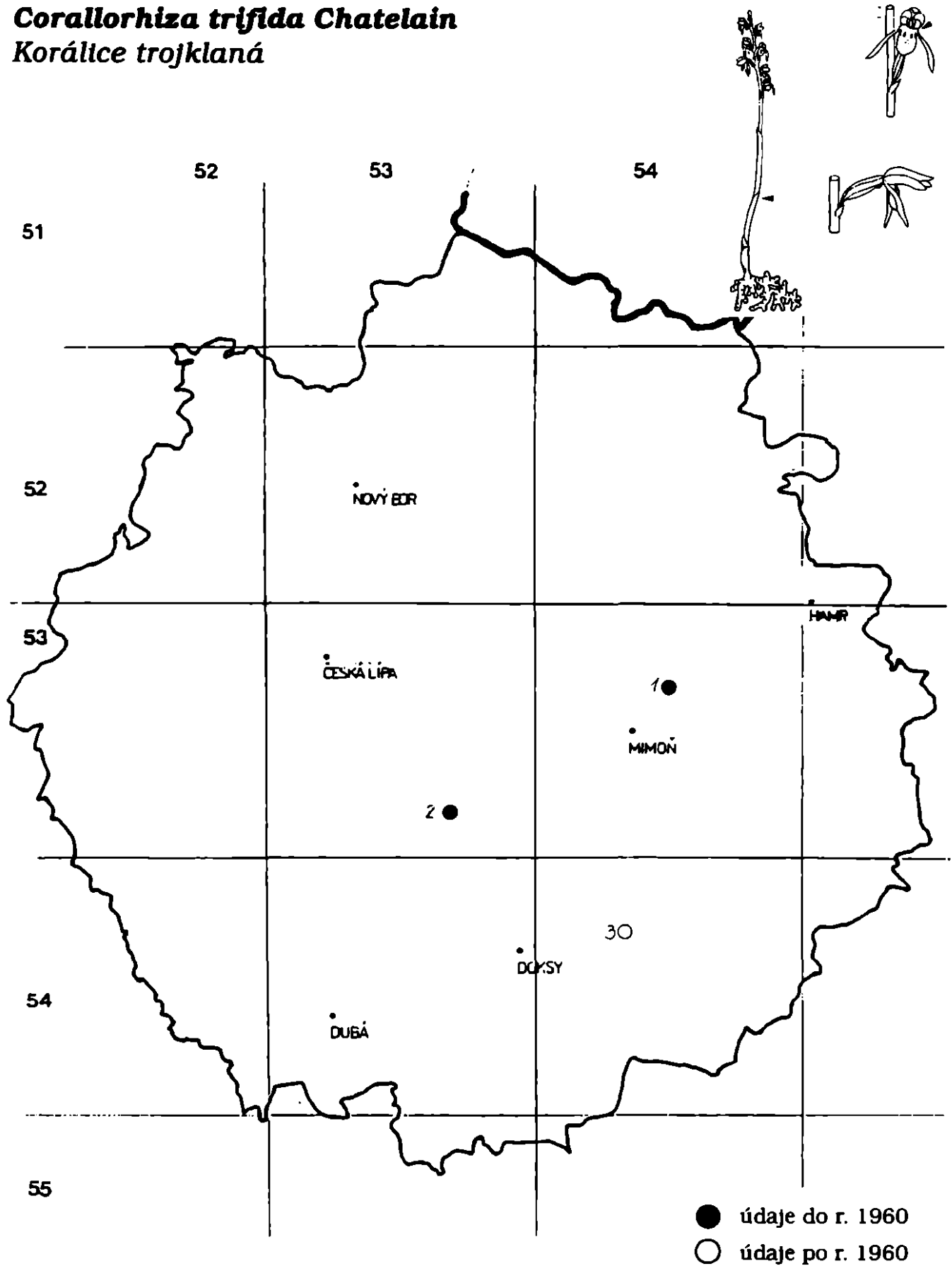

***Liparis loeselii* (L.) L.C.Richard**
Hlízovec Loeselův

● údaje do r. 1960
 ○ údaje po r. 1960

Corallorhiza trifida Chatelain
Korállice trojklaná

MATERIÁL

GEOTECHNICKÝ A STAVEBNÍ PRŮZKUM NA LOKALITĚ HRADU LIPÁ (1. část)

*Jiří Barták - Jaromír Macháček - Jaroslav Pacovský
- Jan Schröfel*

Úvod.

V letech 1994 - 1995 byly prováděny v součinnosti s firmou REKOM, s. s r. o., geotechnické a stavebně - technické průzkumné práce, jejichž zadavatelem byl Městský úřad v České Lípě. Účelem těchto prací bylo (dle zadání) zajištění dostatečných podkladů pro spolehlivou realizaci zamýšlené výstavby repliky hradu, respektive renesanční verze zámku Lipá.

Na *obr. 1* je zachycena v pohledu od jihu již dosti zdevastovaná podoba zámku Lipá ještě z doby před květnem roku 1957, kdy byl objekt destruován odstřelem. Sice v souladu s rozhodnutím tehdejší státní správy, ale naprosto v rozporu s nejelementárnějšími vztahy a city ke kulturnímu dědictví po našich předcích.

Ideový záměr ztvárnění repliky zámku Lipá, zpracovaný v rámci architektonicko - urbanistické studie a. s. SURPMO Praha, je zachycen na *obr. 2*.

Uvažovaná dostavba zámku Lipá, ale i případná pouhá konzervace jeho ruin, vyžadovala průzkumné určení řady detailních podkladů inženýrskogeologických, hydrogeologických, stavebně - technických i stavebně - statických, které jsou obsahem závěrečné průzkumné zprávy (Barták et al., 1995). V tomto článku, který je předkládán jako první ze dvou uvažovaných, jsou popsány inženýrskogeologické poměry na lokalitě a vyhodnocen geofyzikální průzkum založení hradu Lipá.

Charakteristika lokality

Zbořeniště hradu Lipá je položeno na pravém břehu řeky Ploučnice v její údolní nivě na jihovýchodě historického jádra

města. Původní přírodně modelovaný reliéf říční nivy a přilehlých terasových stupňů je v nynější době značně civilizačně upraven do současného stavu zejména v souvislosti s rozvojem moderní silniční sítě. Zájmový prostor však prodělal i řadu historických úprav souvisejících jednak s výstavbou samotného hradu a zámku, jednak s rozvojem vlastního města.

Přírodní modelace byla téměř rovinná, mírně svažité k vodnímu toku. Z archivních geologických materiálů je zřejmé občasné překládání koryta řeky a střídání charakteru sedimentace. Rozvětřující a opět se spojující ramena Ploučnice obklopovala původní hrad, který byl zřejmě založen na relativně stabilizované výspě, náležející však do inundačního pásma říčního toku.

Regionální geologická stavba

Lokalita leží v oblasti České křídové tabule mezi Polomenými horami, Lužickou vrchovinou a Českým středohořím. Blízké okolí lokality je poměrně dobře geologicky prozkoumáno, protože při archivním šetření byly získány výsledky více než deseti inženýrskogeologických průzkumů různé úrovně; jako nejucelenější v širším měřítku se jeví inženýrskogeologický průzkum vnitřní části České Lípy, zpracovaný podnikem IGHP Praha roku 1969.

Významné jsou dva průzkumy pro stavbu přeložky silnice I/9 (1970, 1980) a průzkum pro obchodní dům Prior (1984). Tyto tři poslední průzkumy obklopují zkoumanou lokalitu a poskytují tři obdobné geologické řezy paralelně kolmé k toku řeky (*obr. 3*).

Úroveň skalního podkladu na lokalitě je 240 až 245 m n. m. Šíře možného intervalu pramení především z výrazného tvarování povrchu skalního podkladu erozními účinky vodního toku s překládáním a přehlubováním jeho koryta. Skalní podklad tvoří mesozoické křídové svrchnoturonské až spodnosenonské horniny o mocnosti více než 100 metrů. Petrograficky se jedná o písčité slínovce až prachovce, hlouběji pak pískovce. Tektonicky leží lokalita v českolipské zlomové zóně. Horniny mají deskovitou odlučnost s puklinami většinou sevřenými. Hloubka zvětrávání bývá markantněji patrná do hloubky 2 - 3 m.

Na skalním podkladu leží nivní sedimenty (holocen), výše sedimenty terasy (pleistocen). Niva odráží kolísání intenzity vodního proudu, charakterizované "rozevlátým" střídáním povahy sedimentů,

jejich proměnlivou mocností - vykliňováním a naduřováním. Holocenní sedimenty mají převážně charakter sedimentů povodňových. Opuštěná říční ramena jsou vyplněna sedimenty bahňito - jílovitými, nelze vyloučit ani polohy s bohatší organickou příměsí.

Pleistocenní terasovité sedimenty mají relativně široké spektrum od štěrkopísků přes jemné písky až do jílovitých písků a jílů. Ve štěrkopískách je proměnlivý obsah pefitické (hrubozrnné) složky (v závislosti na unášecí schopnosti říčního proudu), část materiálu je z rozvětralých křídových hornin.

V nadloží čtvrtohorních sedimentů leží civilizační navážky, které jsou pestré nejen složením, ale i rozšířením a mocností. V dnešní době navážky mocnosti 0,5 až 3,0 m pokrývají celou plochu sledované lokality. Navážka je vesměs hlinitého charakteru, často se zbytky zdíva cihelného či kamenného.

Hydrogeologické poměry

Podzemní voda vytváří souvislou zvedeň převážně s volnou, místně však mírně napjatou hladinou, generelně ukloněnou k jihu směrem k řece Ploučnici. Do mělké podzemní vody zasahuje freatická (poříční) voda a významná je i infiltrace povrchových vod do terasy.

Pro chemizmus podzemní vody je typická litomorfní mineralizace (vliv hornin a minerálů) s uplatněním antropogenního působení. Provedené rozbory charakterizují vodu jako kalcium - bikarbonát - sulfátového typu s vyšší tvrdostí a slabě kyselou reakcí. Některé vzorky však vykazaly koncentrace na úrovni kyselostní, uhličitánové, ojediněle i síranové agresivity.

Průzkumné sondy do podloží

Vyjma výše uvedeného průzkumu IGHP Praha (1969), který na lokalitě hradu Lipá realizoval tři sondové vpichy (maximální hloubka 2 m), nebyla přímo v oblasti zbořeníště prováděna žádná průzkumná díla.

V průběhu stavebně - technických průzkumů byl na lokalitě proveden orientační archeologický průzkum nádvoří hradu, v jehož rámci byly vyhloubeny podél historické zdi, ohraničující nádvoří na západní straně (k Zelenému domu), kopané sondovací rýhy (KSA). V těchto sondách byly orientačně zdokumentovány řezy 1 - 1' až 7 - 7' (obr. 4). I tyto sondy s hloubkou max. do 1,5 m z inženýrskogeologic-

kého hlediska umožnily registrovat pouze antropogenní vrstvy (navážky), z archeologického hlediska ovšem velmi zajímavé.

Pro detailnější poznání inženýrskogeologických a základových poměrů hradu Lipá byly uskutečněny tři kopané sondy, umístěné při západní, jižní a východní zdi (*viz obr. 4*). Kopané sondy byly provedeny v navážkách a rostlé zemině až na hladinu podzemní vody (hloubka cca 1,8 až 2,0 m pod terénem), která znemožnila jejich další hloubení. Profil kopanou průzkumnou sondou KPS 1 je na *obr. 5*.

Tyto kopané sondy, umístěné mimo hradní nádvoří, zastihly vedle podstatně menší mocnosti navážek i rostlou zeminu typu hlinitého písku (třída SM dle ČSN 73 1001 - Základová půda pod plošnými základy). Její báze, typ podložních hornin ani úroveň základové spáry obvodových zdí zámku nemohly být v důsledku zastížené hladiny podzemní vody ověřeny.

Geofyzikální průzkum

Pro posouzení základových poměrů a únosnosti základové půdy bylo nutno zjistit úroveň základové spáry obvodových zdí hradu Lipá, zejména když souběžně prováděné stavebně - technické průzkumy ukazovaly, že přinejmenším západní část hradu měla ve své nejstarší gotické podobě (pravděpodobně z konce 14. století) stejný půdorys jako pozdější renesanční stavební fáze asi z poloviny 16. století. Mohutné nadzemní zdivo této stavební fáze (mocnost vnějšího zdiva 180 až 230 cm) bylo zřejmě postaveno na původním hradním zdivu, o jehož základové úrovni nezjistil nic ani stavebně - historický průzkum (Gabriel 1993).

Pro výše zmíněný záměr bylo využito geofyzikálních měření.

Metodika a technika geofyzikálních prací

Geofyzikální práce zahrnovaly z hlediska jejich metodiky měření mělké refrakční seismiky (MRS) a měření šumová (ŠM). Z hlediska teoretických možností byla první z uvedených metod metodou základní, protože při splnění některých předpokladů, týkajících se reálného litologického členění vertikálního geologického profilu, bylo možno očekávat úspěšné dosažení průzkumných cílů.

Celkem byly proměřeny 2 profily mělkou refrakční seismikou a provedená šumová měření na dvou bodech při vnější líci obvodového zdiva (*obr. 4*).

a) Mělká refrakční technika

Lomená vlna zde byla jako nositel potřebné informace zvolena proto, protože bylo možno předpokládat, že její šíření využije základové konstrukce objektu v celém jejím vertikálním profilu. Zvolená metodika umožňuje navíc hodnotit základové poměry v prostoru základových spár.

Časový rozdíl v příchodu lomené vlny k bodu při patě zdiva a k prostorově identickému bodu při absenci stavební konstrukce v identických geotechnických podmínkách může posloužit jako korektní podklad pro výpočet hloubky základové spáry konstrukce za předpokladu:

- znalosti rychlosti šíření pružných vlnění v pokryvných útvarech (prostředí obklopující základovou konstrukci).
- znalosti rychlosti šíření pružných vlnění v prostředí tvořícím základovou konstrukci, přičemž metodika jejího určení musí zahrnovat i vymezení podstatného vlivu gravitačního přetížení na tuto hodnotu (nárůst tlakových napětí v konstrukci směrem k základové spáře vlivem hmotnosti nadložního zdiva).
- relativně rovinného průběhu (nikoli nutně však horizontálního) hlavního rychlostního rozhraní, na němž vzniká lomená vlna a relativní homogenity geologického prostředí pod tímto rozhraním.
- že hledaná základová spára neleží pod réfrakčním rozhraním (v tomto případě je výpočtem indikována hloubka tohoto rozhraní).

K průzkumným pracím, realizovaným touto metodikou, nutno uvést, že přijatelných výsledků bylo dosaženo jen při měření na profilu 1. Jednoznačnou příčinou byl výrazný a téměř průběžný seismický neklid generovaný souvislým provozem na přilehlých komunikacích, který způsobil, že na profilu 2 byla na seismických záznamech indikována převážně jen intenzivní povrchová vlna a ojedinele vlna lomená na horizontu hladiny podzemní vody.

b) Šumová měření

Za výše popsaných okolností bylo nutno k určení hloubek základové spáry historického objektu využít výsledků šumových měření, která jsou založena na zjištění výše zmíněného rozdílu v časech příchodu lomené vlny k téměř bodu za reálných podmínek a při absenci

stavební konstrukce, s tím rozdílem, že potřebný dynamický impuls není generován jako součást metodiky měření, ale využívá se antropogenního (v některých případech endogenního) neklidu. Tento se přednostně a s nejmenšími energetickými ztrátami šíří po výrazných rychlostních gradientech v hlubších partiích geologického řezu.

Spolehlivost a přesnost určení hloubky založení základové konstrukce modifikací metody, která byla na lokalitě použita, jsou úměrné přesnosti stanovení stejných parametrů jako v případě aplikace metody mělké refrakční seismiky s tím, že k nezbytným předpokladům samostatného použití nutno přiřadit i splnění podmínky relativně horizontálního hlavního rychlostního rozhraní.

Výsledky geofyzikálních měření

Výsledky zpracování terénních dat jsou uvedeny v interpretovaném vertikálním geologickém řezu A - A', který byl zpracován v linii průzkumného profilu 1 u východní strany objektu (obr. 6). Hodnota H_z udává vypočtenou hloubku základové spáry obvodového zdiva pod povrchem terénu v metrech.

Ve východní části je hodnota H_z stanovena výlučně z měření metodou MRS (šumová měření zde nebyla prováděna) a vyplývá z ní, že základová spára obvodového zdiva je situována do hloubky asi 4,6 m. Objekt je v této části založen zhruba 0,7 m pod relativně výrazný gradient 400/1500 m/s, který je velmi pravděpodobně tvořen buď horní hranicí zvětralých svrchnoturonských křídových hornin, nebo hrubými štěrky fluvialní geneze s jednoznačně kvartérním nadložím silně propustných písků. Z hlediska únosnosti základových půd je podloží základové spáry možno zařadit podle ČSN 73 1001 na rozhraní tříd R3 a R4 nebo G2 a G3, což jsou horniny s nízkou či velmi nízkou pevností, resp. štěrky špatně zrněné či s příměsí jemnozrné zeminy.

Přímo pod provizorním vnějším oplocením zbořeníště hradu se nachází v tomto prostoru na podložním reliefu elevace (viz obr. 6), u níž je přijatelné geologické vysvětlení značně obtížné. Vzhledem k liniovému charakteru průzkumných měření nebylo plošné rozšíření zmapováno, lze však předpokládat, že se jedná pravděpodobně o pohřbené relikty historického zdiva blíže neurčeného původu.

V blízkém okolí průzkumné šachtice KPS 2, která je vyhloubena při vnějším líci obvodového zdiva na jižní hraně objektu (ŠM bod 1) je

hloubka základové spáry indikována na úrovni -3,9 m pod terénem. Tento údaj je stejně jako následující určen z výsledků šumových měření, protože měření MRS byla v úvodu zmíněnými vlivy zcela znehodnocena. Stojí za zmínku, že tato úroveň je stejná jako úroveň hlavního refrakčního rozhraní v prostoru severovýchodní hrany objektu. Šumová měření na jihozápadním rohu ruin zámku indikují hloubku základové spáry do úrovně 5,6 m.

Zhodnocení průzkumu základových poměrů

Po rozboru výsledků inženýrskogeologických a geofyzikálních průzkumů je možno se značnou mírou pravděpodobnosti konstatovat:

Objekt hradu Lipá byl původně založen na morfologické elevaci (ostrohu) při řece Ploučnici. Byla-li tato elevace geneticky vázána na polohu hrubých štěrků či kompaktnější polohu křídových hornin (např. na polohu pískovce či slínovce), lze dále důvodně předpokládat, že její horní úroveň byla orientována horizontálně či subhorizontálně. S těmito závěry korespondují dobře výsledky geofyzikálních měření, které situují tuto horní úroveň do hloubek kolem 4 m pod současný terén, kde také indikují založení obvodového zdiva objektu.

Je pravděpodobné, že povrch terénního reliéfu byl v době budování hradu níže, nežli je v současnosti.

Stanovená hloubka založení jižního rohového pilíře (-5,6 m) může být způsobena prostorovým uspořádáním ostrohu (výspy), kdy ke zvětšení hloubky založení došlo v důsledku situování základu na hranu erozního srubu.

(Soupis literatury, na niž je v textu odkazováno, bude uveden v závěru 2. části tohoto článku).

RESUMÉ

Geotechnische und bauliche Forschung in der Lokalität Burg Lipá (1. Teil)

*Jiří Barták - Jaromír Macháček - Jaroslav Pacovský
- Jan Schröfel*

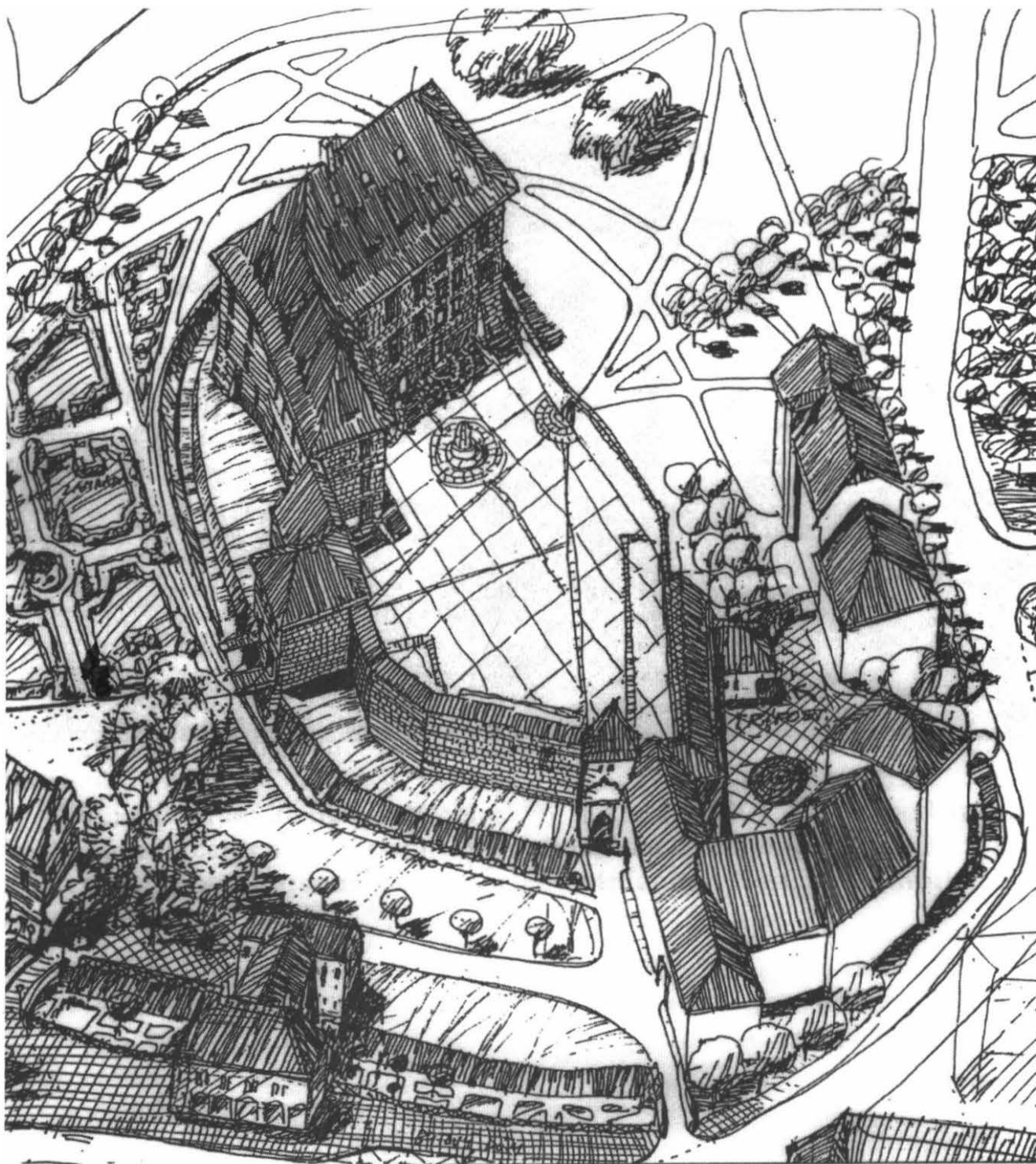
Die Gruntspalte der Umkreismauer der Burg Lipá befindet sich größtenteils in der Tiefe cca 4 m unter dem heutigen Terrain, d.h. in der Höhenlage cca 244,5 m ü.M.. Die Fläche des unterirdischen Wassers befindet sich in der Tiefe cca 2 m unter dem Terrain, d.h. in der Höhenlage cca 246,5 m ü.M., deshalb befinden sich die Fundamente und einige Teile des Gemäuers in Souterrain im Bereich des unterirdischen Wassers.

Der Mutterboden wird hier wahrscheinlich von Schotterböden Klasse G2≡GP (schlecht körniger Schotter) bis G3≡GF (Schotter mit Beimischung feinkörniger Böden) gebildet, event. von verwittertem Gestein Klasse R3, event R4 (Mittelquader-Turon). Beide Bodentypen können unter gewissen Bedingungen analogische Tragfähigkeit und deformierende Eigenschaften haben.

Vom Standpunkt der tschechischen Norm 73 1001 "Mutterboden unter Flächenfundamenten" gehört die Beurteilung der Fundamente der Burg Lipá zu der 2. geotechnischen Kategorie - einfacher Bau in komplizierten Verhältnissen.

Obr. 1/ Zámek Lpá v polovině 50. let. Foto: Břetislav Vojtíšek

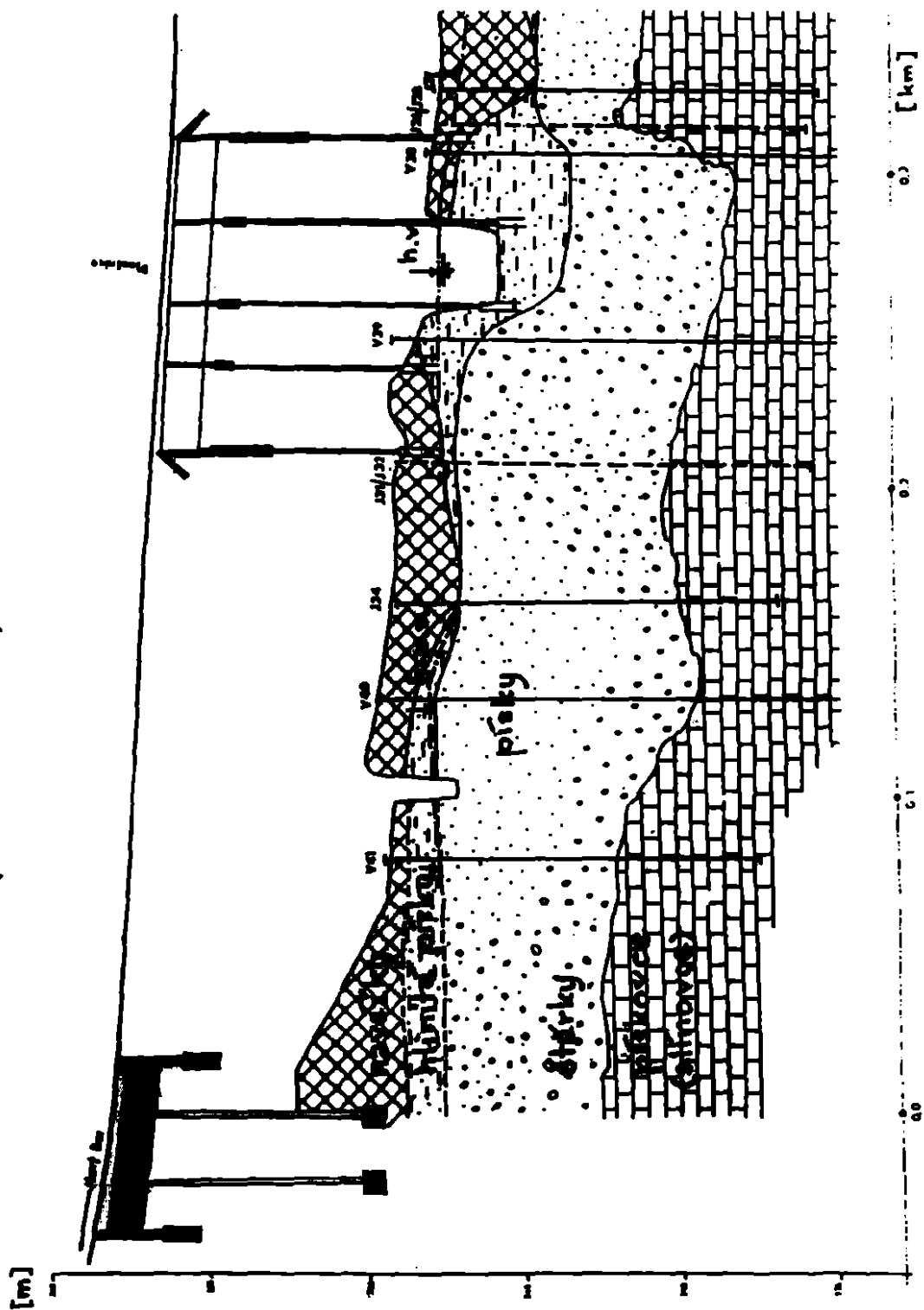

Obr. 2/ *Idea repliky zámku Ltpá (SURPMO a. s.).*

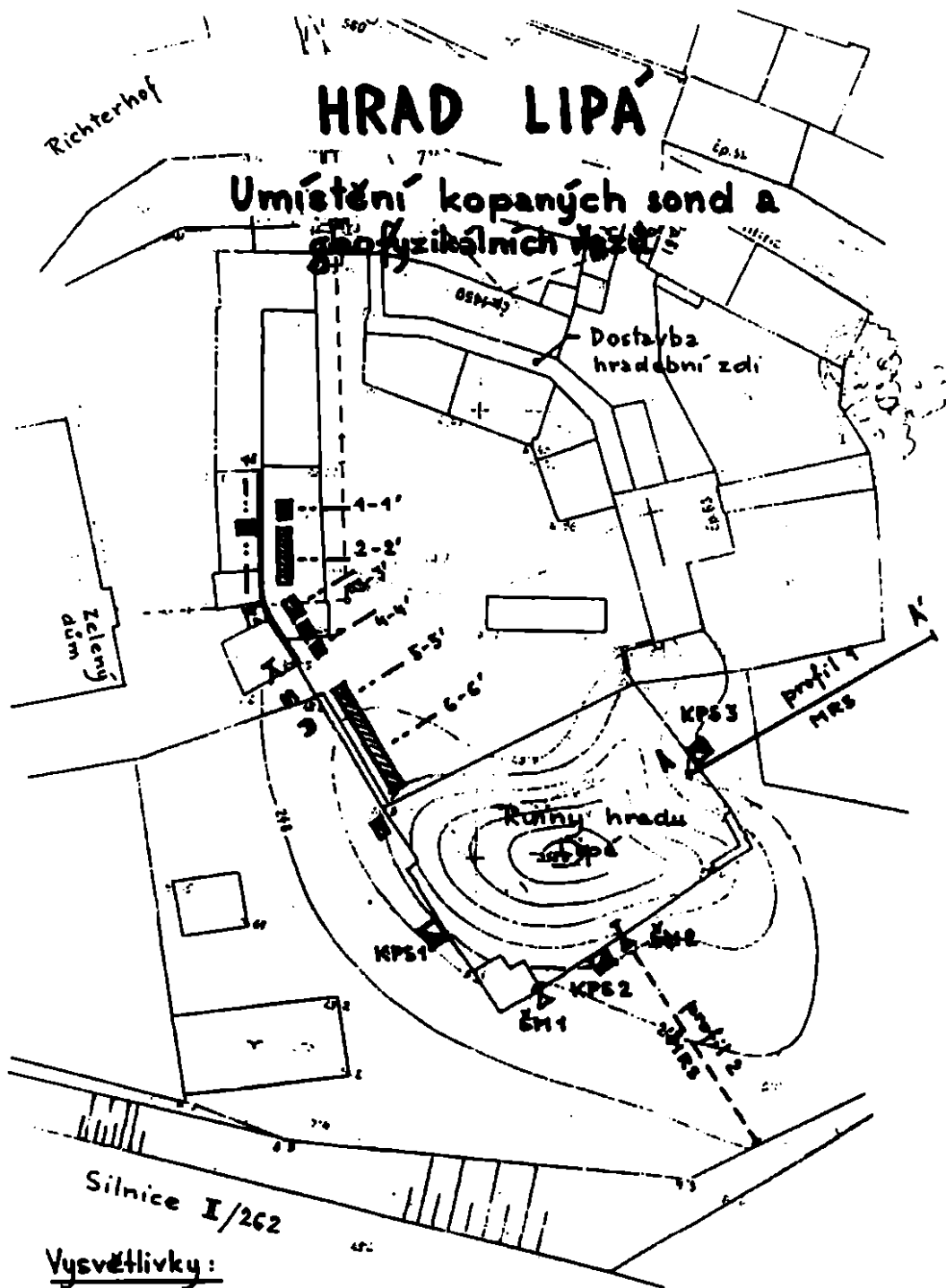
1 - zámek, 2 - nádvoří s kašnou, 3 - vstupní brána, 4 - Zelený dům,
5 - Richterhof, 6 - Červený dům

INŽENÝRSKOGEOLOGICKÝ PRŮZKUM P 29873 (1980)

(silnice I/9)

Obr. 3/ Inženýrskogeologický průzkum pro silnici I/9

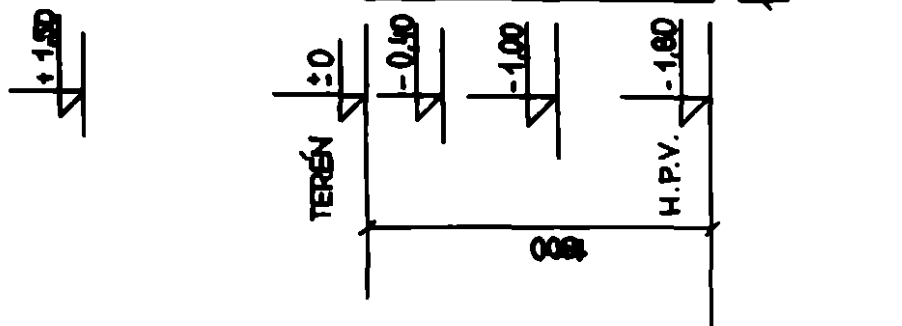

Obr. 4/ Situace kopaných sond a geofyzikálních měření

KOPANÁ SONDA U ZÁPADNÍ ZDI

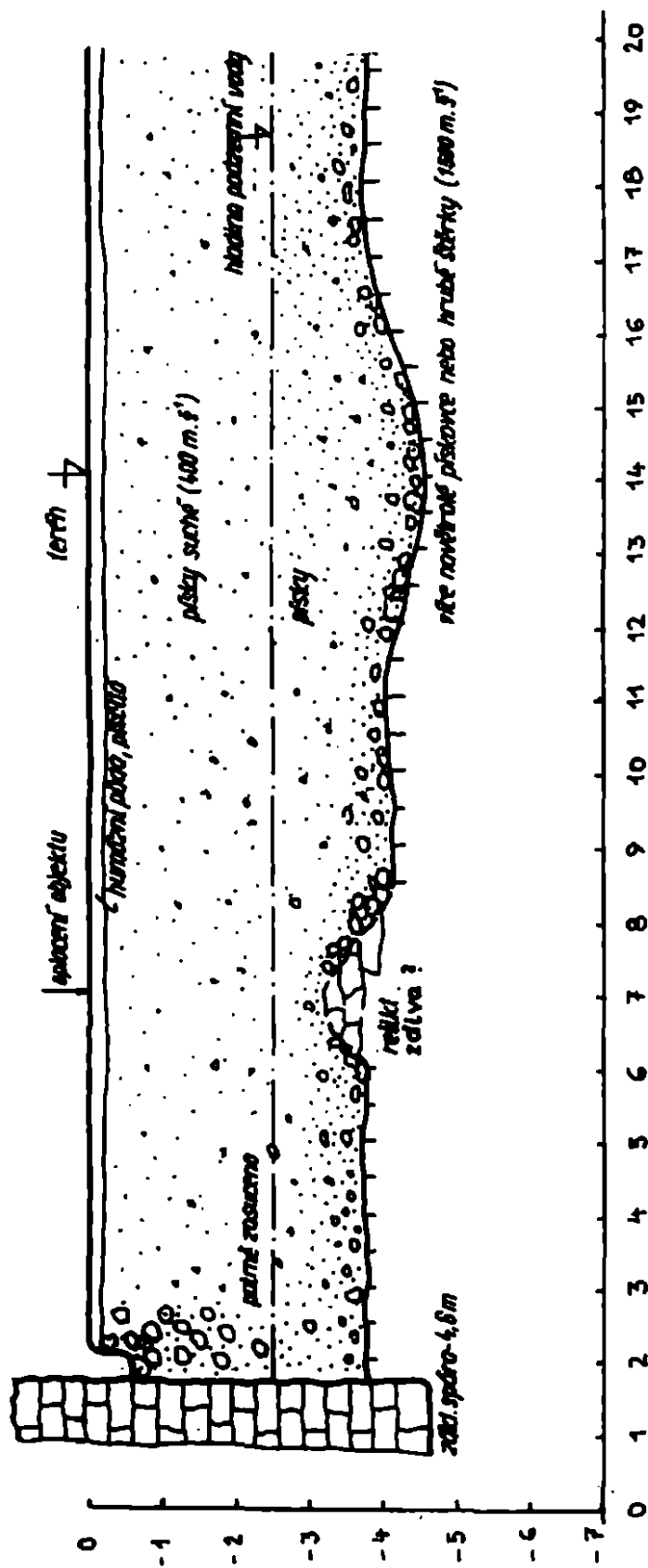
1/4 prot. ovíšení

ROZVINUTÝ POHLED:

Obr. 5/ Kopaná průzkumná sonda KPS 1

*Česká Lúča - hrad:
 Interpretovaný vertikálny geologický rez A-A'*

Obr. 6/ Interpretovaný geologický rez A - A'

POKUS S PŘESAZOVÁNÍM PRSTNATCŮ

Marta Plánská

Dlouhá léta se uvažovalo o nutnosti vybudovat přeložku silnice kolem obce Svor na Českolipsku. V roce 1992 začala myšlenka nabývat konkrétní podoby. V té době byla Správa CHKO Lužické hory požádána o posouzení terénu, kterým budoucí trasa obchvatu bude procházet.

Území dotčené stavbou silnice se nachází v k.ú. obce Svor. Budoucí trasa silnice povede přes extensivně obhospodařované louky, místy podmáčené, na které navazují olšiny a břehové porosty. Po překonání svorského potoka přechází přeložka přes pastviny do lesíka a poté se napojuje na silnici do Rumburka. V roce 1993 pracovníce správy několikrát prošly trasu budoucí přeložky i okolí mimoúrovňového křížení silnic I/9 a I/13. Při tomto terenním průzkumu byla zjištěna nová lokalita s výskytem prstnatce májového (*Dactylorhiza majalis*). Pracovníci správy se tudíž rozhodli pokusit se o jeho záchranu, neboť by tento chráněný druh byl při stavbě přeložky přímo ohrožen.

O radu a metodickou pomoc byli požádáni pracovníci botanické zahrady v Liberci a Okresního vlastivědného muzea v České Lípě. V úvahu přicházely dvě možnosti: buď rostliny přesazovat s balem nebo je přesazovat úplně bez zeminy. Pracovníci CHKO Lužické hory se nakonec rozhodli pro první alternativu, neboť byla technicky lépe proveditelná. O pomoc při přenášení prstnatců byli též požádáni externí spolupracovníci správy, strážci a zpravodajové.

Pro realizaci přenosu prstnatců byl stanoven konec května 1994. Předem byla vybrána lokalita s malým výskytem prstnatce májového nacházející se v k.ú. obce Cvikov. Záměrem bylo stávající populaci posílit. K přesazování byly zajištěny vhodné technické pomůcky, např. srpy a malé kosičky, rýče, lopatky a přepravky. Bylo rozhodnuto, že se budou rostliny vyjímat s co největším balem. A jaký byl pracovní postup?

Kolem každé rostliny byla nejprve vysekána tráva tak, aby se usnadnila manipulace s nimi. Dále byla kolem každé rostliny vyryta

rýha vyznačující čtverec o straně zhruba 25 až 30 cm a posléze byla rostlina vyrýpnuta i s balem. Výška balu zhruba odpovídala výšce rýče. Vyzvednuté rostliny s balem byly soustřeďovány na jednom místě a překládány do přepravek pro usnadnění transportu. Na náhradní lokalitě byla nejprve posekána a vyhrabána tráva. Dále byla vyrýpnuta jamka a do ní usazena rostlina s balem. Důkladně bylo vše upěchováno, nato byly rostliny zbaveny květenství, aby se nevysilovaly tvorbou semen. Jako ochranu před sluncem zvolili pracovníci nastýlání posekanou trávou. Rostliny zalévány nebyly, neboť se jedná o lokalitu podmáčenou, o zalití se postarala vzlínající spodní voda i déšť.

Celá akce byla fotograficky zdokumentována. Snímky a negativy jsou uloženy v archivu správy. Celkem bylo přeneseno 116 rostlin prstnatce májového a jeden bradáček vejčitý. V dalších letech bude lokalita pravidelně sledována a zjišťovány počty orchidejí. Počítá se i s managementem na lokalitě - kosením jednou ročně v červnu. Přenos prstnatců májových byl uskutečněn v měsíci květnu 1994. Teprve v příštím roce bude možné zjistit, zda byl přenos úspěšný.

Tento svazek sborníku Bezděz vyšel za finanční podpory :

Českého svazu ochránců přírody, místní organizace Česká Lípa
Městského úřadu Česká Lípa
Městského úřadu Nový Bor

Do sborníku autorsky přispěli:

Prof. ing. Jiří Barták DrSc, Stavební fakulta ČVUT Praha
PhDr. Jarmila Brožová CSc, Praha
PhDr. František Gabriel, Památkový ústav Ústí nad Labem
Rudolf Hais, Crystalex Nový Bor
RNDr. Miroslav Honců, Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa
RNDr. Jaromír Macháček, Stavební fakulta ČVUT Praha
ing. Jaroslav Pacovský CSc, Stavební Fakulta ČVUT Praha
ing. Jaroslav Panáček, Narex Česká Lípa
RNDr. Marta Plánská, Správa CHKO Lužické hory Nový Bor
PhDr. Vratislav Ryšavý, Památkový ústav Plzeň
RNDr. Jan Schröfel, Stavební fakulta ČVUT Praha
Miloslav Sovadina, Státní okresní archiv Česká Lípa

POKYNY AUTORŮM PŘÍSPĚVKŮ PUBLIKOVANÝCH VE SBORNÍKU BEZDĚZ

Pro zjednodušení a usnadnění redakční přípravy sborníku Bezděz, dovolujeme si požádat autory o dodržování určitých zásad při psaní rukopisů určených k tisku:

1. Rukopisy předávejte redakci pokud možno napsané na PC v textovém editoru T 602 na disketě 5 1/4'. Užívejte standardní písmo, řádkování 2. Řádky na konci nezarovnávat, tzn. nezapínat "zarovnávání". Slova nedělit.

2. Nemáte-li možnost dodat text na disketě, pište rukopis psacím strojem (ne s perličkovým písmem) na kancelářském papíru formátu A 4. Na jedné stránce psát 30 řádek po 60 úhozech, včetně interpunkce a mezer. Texty zašlete ve 2 vyhotoveních.

3. Nákresy předkládejte na formátu A 4 kreslené tuší, fotografie formátu 13 x 18 cm, kontrastní, lesklé. Přílohy zašlete rovněž ve dvou vyhotoveních.

4. K článku vypracujte resumé v češtině v rozsahu asi 1/10 článku. Překlad zajišťuje redakce.

5. Poznámky se píší na konci textu, nikoli na stránku pod textem dole. Poznámky se číslují průběžně bez ohledu na eventuální kapitoly článku. Jsou to samostatné věty, píší se tedy na začátku velkým písmenem a končí tečkou. V textu psaném na PC se vyznačují číslicemi v horním indexu.

6. Bibliografické citace se řídí ČSN 010197 - Bibliografické citace.

OBSAH

ÚVOD	3
ČLÁNKY A STUDIE	
Miloslav Sovadína: <i>Tři příspěvky k počátkům města Kravař</i>	7
Jaroslav Panáček - František Gabriel: <i>Kostel sv. Maří Magdaleny v České Lípě</i>	25
Rudolf Hals: <i>Friedrich Egermann (1777 - 1864) a jeho příspěvky v oblasti sklářské technologie</i>	49
Jarmila Brožová: <i>Severočeští rafinéri a obchodníci sklem v obchodní korespondenci harrachovské sklárny Nový Svět v 1. polovině 19. století</i>	59
Vratislav Ryšavý: <i>Dům čp. 152 v Alšově ulici v Novém Boru</i>	83
Miroslav Honců: <i>Vstavačovitě (Orchidaceae)</i>	91
MATERIÁLY	
Jiří Barták - Jaromír Macháček - Jaroslav Pacovský - Jan Schröfel: <i>Geotechnický a stavební průzkum na lokalitě hradu Lipá (1. část)</i>	171
Marta Plánská: <i>Pokus s přesazováním prstnaticů</i>	185

Obálku navrhl:
Vladimír Hofman

Překlad německých resumé:
Olga Šindlauerová, Rudolf Hais

Redakční rada:
Martin Benda, Jana Blažková, František Gabriel,
Michal Gelnar, Miroslav Honců, Jaroslav Panáček, Václav Růžička,
Ladislav Smejkal, Miloslav Sovadina, Zdeněk Vitáček

Adresa redakce:
Státní okresní archiv Česká Lípa, nám. Osvobození 297,
PSČ 470 01

Náklad:
500 výtisků

1. vydání

Vydal Vlastivědný spolek Českollpska, Státní okresní archiv a referát kultury
Okresního úřadu Česká Lípa

Tisk:
Kalous & Skřivan s. r. o., Na Roudné 23, Plzeň